267
MART
2016

tarih

Gülhan Erkaya Balsoy ile söyleşi
Tuba Demirci

Eskiçağ ve Ortaçağ'da Terazi Ağırlıkları

Oğuz Tekin'in hazırladığı dosya, Antik dünyanın kamusal alandaki en önemli araçlarından terazi ağırlıklarına odaklanıyor. John H. Kroll, Oğuz Tekin, Bendeguz Tobias, Chris Entwistle ve Matteo Campagnolo'nun yazılarıyla, sayfa 29

İslam Padişahı Gazan Han'ın Aşkı mı, Ümmetin Geleceği mi?
Mustafa Uyar

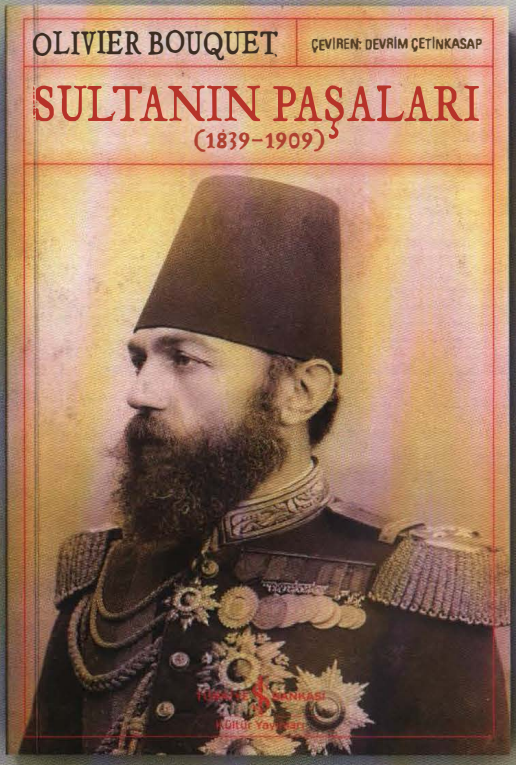
Geç Osmanlı Devleti'nde Popüler Tarih: Ahmed Midhat ve Dünya Tarihi
Meltem Toksöz

Korkunun Ecelle İmtihanı ve "Türkkuşu"
Ömer Obuz

TOPLUMSAL TARİH VE ARKEOLOJİ DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYINLANIR | Fiyatı: 12 TL (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025 9-1

Osmanlı 19. yüzyılına damgalarını vurdular: Sultanın Paşaları

Osmanlı devleti 19. yüzyılda, özellikle de Tanzimat ile birlikte yeniden yapılandırılırken, "paşa" payesi de bu dönüşümden payına düşeni aldı. Hem Tanzimat (1839-1876) hem de II. Abdülhamid dönemlerinde (1876-1909) yeni ordunun, mülkiye bürokratlarının en yüksek kadroları ve tehdit altındaki imparatorluğu müdafaa için Londra'ya, Viyana'ya, Paris'e giden diplomatların en önemlileri paşaydılar veya paşa yapıldılar. Unvan neredeyse Osmanlı devletinin yüksek katlarının tamamını ifade eden bir terim halini aldı.

Prof. Dr. Olivier Bouquet, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve Osmanlı devletinin son 35 yılında görev yapmış 51.000'den fazla mülki memurun sicillerini içeren Sicill-i Ahvâl defterlerinde iğneyle kuyu kazarcasına yaptığı çalışmanın sonunda, 282 paşalık bir derleme oluşturmuş. Söz konusu paşaların arşivde yer alan biyografik fişlerini başka kaynaklarla da destekleyerek, Osmanlı 19. yüzyılına damgalarını vuran paşaları, yani aslında Osmanlı mülkiyesini üç eksende mercek altına yatırıyor: Bu statü grubunu belirleyen ayırt edici özellikleri; onların yetişmesinde belirleyici olan toplumsal ortamı, eğitim çevresini ve dil etkenini; kariyerlerindeki ilk adımlardan mezara kadar meslek ve yaşam güzergâhlarını kapsayan bu eksenler Osmanlı devlet bürokrasisinin 1839-1909 arası dönemine ışık tutuyor. Bouquet'nin bu önemli çalışması, Osmanlı tarihinin can alıcı bir dönemine çözümleyici bir bakış yöneltebilmek için sağlam bir zemin sunarken, içerdiği prosopografik bilgiler ve Sicill-i Ahvâl gibi çok zengin, ama yeterince kullanılmamış bir kaynağı hatırlatmasıyla da ayrı bir değer taşıyor.

Sultanın Paşaları (1839-1909)
Olivier Bouquet
Çev. Devrim Çetinkasap
652 sayfa, 38 TL

İnternet sitemiz yenilendi
www.iskultur.com.tr

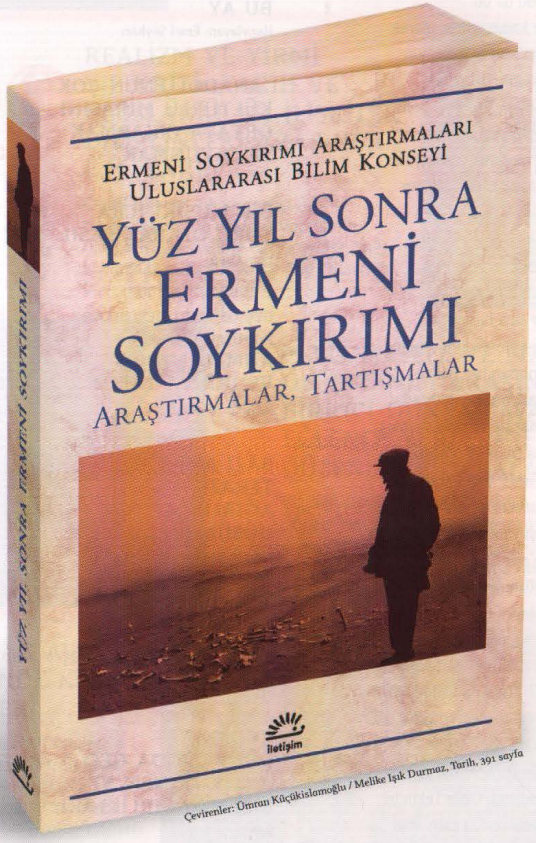
Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya** - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 **Samsun** - [illegible], Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

iletişim

1915'i araştırmak ve tartışmak için...

Ermeni Soykırımı Araştırmaları Uluslararası Bilim Konseyi'nin 2015'te gerçekleştirdiği geniş katılımlı bir kolokyumun bildirilerinden derlenen *Yüz Yıl Sonra Ermeni Soykırımı*, alanında söz sahibi bilim insanlarının katkılarını bir araya getiriyor. Kitap, Ermeni soykırımını yorumlamakla kalmıyor, Osmanlı'da yaşayan diğer azınlıkların karşılaştığı zulümleri, Birinci Dünya Savaşı ve uluslararası konjonktürün etkilerini, hukuki açıdan soykırımın yankılarını ele alıyor.

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr facebook.com/iletisimbirikim twitter.com/iletisimyayin vimeo.com/iletisim instagram.com/iletisimyayin Genel Dağıtım PUNTO

MERHABA,

Yine dünyanın yoğun gündemini takip edip akıl yürütmeye ve sağduyuyu korumaya çalışırken hazırlandı *Toplumsal Tarih*. Gündelik hayatın karmaşası içinde tarihe bakmanın, kıymetli zihinsel faaliyetlerin ürünü makaleleri okumanın teskin edici bir yanı var. Yazarlarımızın derginin görünen yüzü yanında mutfağına sunduğu bir katkı da bu...

Mart sayısında, üstelik bir kadın editör olarak "kadın" ağırlıklı bir dergi hazırlamak gerekip gerekmediği üzerine düşündüm uzunca. Bu alanda çok şey olup bitiyor, literatür yeni bakış açıları kazanıyor, toplumsal cinsiyet şemsiyesi altında pek çok tartışma yaşanıyor; yanı sıra şiddetin ve karşılığında cezasızlığın ayyuka çıkışıyla "kadın sorunu" yakıcılığını koruyor, elbet bu şiddet eril dile mesafeli yaklaşan tüm kesimlere yöneliyor. Benim gönlümden geçen, 8 Mart münasebetiyle kadın meselesi ağırlıklı bir sayı hazırlamak değil de, toplumsal cinsiyet meselesinin tabir caizse derginin sacayaklarından biri haline gelmesinin yollarını aramak; her sayımızda bu meselenin izlerini süren makalelere yer vermek. Nitekim bu sayımızda Tuba Demirci, *Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeye Karşı: Geç Osmanlı Doğum Politikaları* adlı kitabın yazarı Gülhan Erkaya Balsoy'la bir söyleşi yaptı. Gülhan Erkaya Balsoy, Tarih Vakfı'nda "Toplumsal Cinsiyet" toplantılarının düzenlenmesini sağlayan isimlerden biri olması dolayısıyla çok yakınımızda. Söyleşide de sadece kitaptan değil, "kadınların birinci el deneyimlerini görmenin mümkün olmadığı belgeleri kullanıp kadınları tarihin aktörleri olarak kurgulamaya çalışma"nın nasıl bir serüven olduğundan söz ediyor.

Dosya konumuz "Eskiçağ ve Ortaçağ'da Terazi Ağırlıkları." Dosya editörü Oğuz Tekin'in de vurguladığı üzere, üzerine çok az çalışılmış ve yayın yapılmış olan bu konuyu gündeme taşımamızın, söz konusu ihmalkârlığın giderilmesine katkıda bulunacağını umuyoruz. Yeri gelmişken, Oğuz Tekin dosyayı oluşturup makalelerin çevirisini üstlenmesinin yanında, redaksiyondan tasarıma kadar her aşamayı izledi, benim için yepyeni olan bu alana dair sorularımı sabırla yanıtladı. Kendisine bu sayfalar hazırlanırken gösterdiği özveri ve titizlikten dolayı çok teşekkür ediyorum.

Nisan ayında yeni bir gündemle görüşmek üzere...

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
20 MART 1920 İSTANBUL SORUNU
Hazırlayan: Edhem Eldem

10 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

14 "ANADOLU'NUN ÇOK KÜLTÜRLÜ MİRASINI ORTAYA ÇIKARMAK VE SAVUNMAK"

16 BİR MUSİKİ İCRA TÜRÜ OLARAK FASIL
Esen Özen

20 GEÇ OSMANLI DEVLETİ'NDE POPÜLER TARİH:
AHMED MİDHAT VE DÜNYA TARİHİ
Meltem Toksöz

26 BAZI ANTİK TERAZİ AĞIRLIKLARININ DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ
John H. Kroll

30 ESKİÇAĞ ANADOLU KENT-DEVLETLERİNDE
TERAZİ AĞIRLIKLARI
Oğuz Tekin

36 AKDENİZ DÜNYASINDA GEÇ ANTİK DÖNEM VE BİZANS AĞIRLIKLARI
Bendeguz Tobias

40 BRITISH MUSEUM'DAKİ BİZANS METAL AĞIRLIKLARI: TİPOLOJİ VE KRONOLOJİ
Chris Entwistle

46 TOPLUMUN TEMEL GÜVENCESİ
HİLESİZ VEYA ADİL AĞIRLIK
Matteo Campagnolo

51 BİZANS CAM AĞIRLIKLARI
Chris Entwistle

56 GÜLHAN E. BALSOY İLE SÖYLEŞİ
"KAHRAMAN DOKTOR İHTİYAR ACUZEYE KARŞI: GEÇ OSMANLI DOĞUM POLİTİKALARI" ÜZERİNE
Söyleşi: Tuba Demirci

60 REALİZM VE YİRMİ YIL KRİZİ:
TARİH VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNLERİ ARASINDA E.H. CARR
Cemil Boyraz

68 ULEMANIN ZORLU TERCİHİ:
İSLAM PADİŞAHI GAZAN HAN'IN AŞKI MI, ÜMMETİN GELECEĞİ Mİ?
Mustafa Uyar

74 MİLLİ BİRLİK YARATMA SÜRECİNDE BİR SEFERBERLİK:
KORKUNUN ECELLE İMTİHANI VE "TÜRKKUŞU"
Ömer Obuz

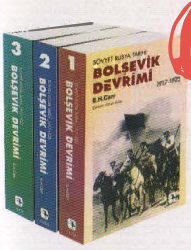
86 MİLLİ MESELE VE MADDİ GEREKSİNİM ARASINDA:
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA EĞLENCE YERLERİNİ DÜZENLEME ÇABALARI
Çiğdem Oğuz

92 ORTAÇAĞ AVRUPA RESMİNDE KENT SİMGELERİ
Hazırlayanlar
Zerrin Iren Boynudelik
Emine Önel Kurt

04 ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, *L'Illustration*'un 20 Mart 1920 tarihli nüshasından, İstanbul'un gizemli ve tarih dolu bir şehirden alelade bir kente dönüşmesi konusundaki korkulara değinen "İstanbul Sorunu" başlıklı makaleyi aktarıyor.

60 REALİZM VE YİRMİ YIL KRİZİ: TARİH VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNLERİ ARASINDA E.H. CARR

Cemil Boyraz, uluslararası ilişkiler teorisi alanında özel bir yere sahip olan Edward Hallett Carr'ı, geliştirdiği kuramsal yaklaşımlar ve öne çıkardığı kavramlarla anlatıyor.

86 MİLLİ MESELE VE MADDİ GEREKSİNİM ARASINDA: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA EĞLENCE YERLERİNİ DÜZENLEME ÇABALARI

Çiğdem Oğuz, Birinci Dünya Savaşı döneminde cephe gerisinde hükümetin kamusal alanı düzenleme çabalarını ve bu çabaların sonuçsuz kalma nedenlerini irdeliyor.

92 ORTAÇAĞ AVRUPA RESMİNDE KENT İMGELERİ

Zerrin İren Boynudelik ve Emine Önel Kurt, Ortaçağ Avrupa resminin ana konusunu oluşturan dini öykülerin tasvirinde mimari unsurların işlenişini ele alıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 267, Mart 2016

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Tanel Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Nuran Yıldırım

S. YAZİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Matsis Matbaa Hizmetleri Ltd. Şti
Tevfik Bey Mah.
Dr. Ali Demir Cad.
No: 51 Sefaköy – Küçükçekmece / İstanbul
Tel : 0212 624 2111
info@matbaasistemleri.com
www.matbaasistemleri.com

BASKI TARİHİ
Şubat 2016

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

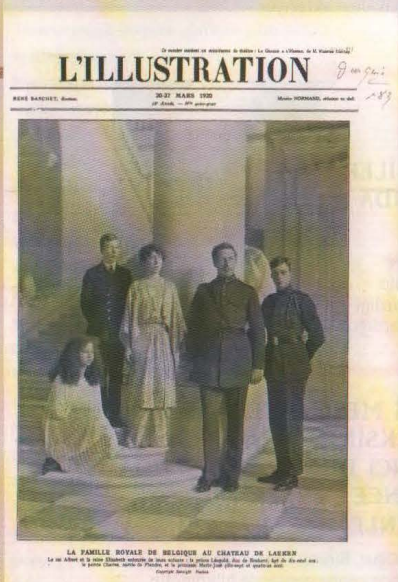
MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
20706

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL.
ABD 170 $
Arupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.

© Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını veyazar ismini belirtmek zorunludur. İzin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili

20 MART 1920

İSTANBUL SORUNU

L'ILLUSTRATION

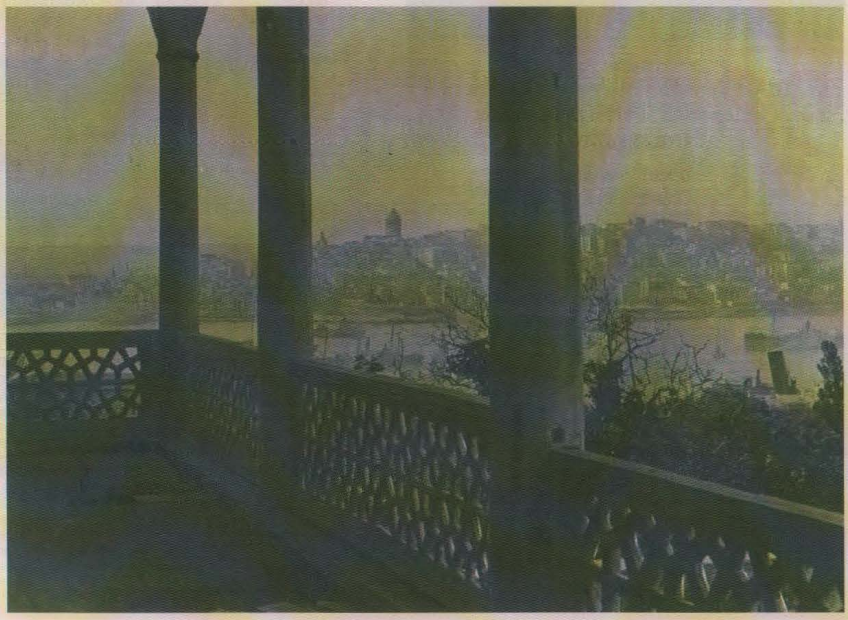
20-27 MARS 1920

LA FAMILLE ROYALE DE BELGIQUE AU CHATEAU DE LAEKEN

Belçika kraliyet ailesi Laeken Sarayı'nda. Kral Albert ile Kraliçe Elisabeth'in etrafında çocukları: On dokuz yaşındaki Brabant Dükü, Prens Leopold; Flandra Kontu Prens Charles ve Prenses Marie-José (on yedi ve on dört yaşlarında).

L'Illustration dergisinin 20-27 Mart 1920 tarihli ve 4020-4021 numaralı sayısının kapağında Belçika kraliyet ailesi poz vermekteydi. Brüksel'in kuzeyinde bulunan Laeken Sarayı'nda çekilmiş olan fotoğrafta Kral I. Albert (1875-1909-1934), 1900'de evlendiği karısı Bavyera Düşesi Elisabeth (1876-1965) ve çocukları Prens Leopold (gelecekte Kral III. Leopold; 1901-1934-1951-1983), Prens Charles (1903-1983) ve Prenses Marie-José (1906-2001) yer almaktaydı. Derginin içinde ise "İstanbul Sorunu" gibi çekici bir başlık taşıyan uzun ve bol resimli bir yazı bulunmaktaydı. Gerçi yazının başlığı ile içeriği arasında epeyce bir fark vardı. Biraz "Şark Sorunu" ifadesini hatırlatan başlık, I. Dünya Harbi'nden yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918'de imzalanan mütareke sonrasında işgale uğramasıyla birlikte gündeme gelen siyasi bir meseleye işaret ediyordu.

Osmanlı topraklarının büyük bir kısmı kaybedilmiş, geri kalanının da önemli bir bölümü fiili bir işgale uğramıştı. İşgale uğrayan bölgelerin başındaysa imparatorluğun başkenti İstanbul gelmekteydi. Diğer bölgelerin aksine tek bir devlete değil de ortak bir işgal ordusuna teslim edilen İstanbul, İngiliz, Fransız ve İtalyan komutası altındaki birlikler tarafından idare edilmekteydi; fakat asıl mesele, bu duruma getirilecek siyasi çözümdü. Meşruiyetini büyük ölçüde kaybetmiş bir Osmanlı hükümeti, başkentini geri alabilecek durumda değildi. Ankara'da yeni yeni oluşmaya başlayan milli hareketin ise birkaç sene içinde göstereceği başarıları ve bunlara dayanarak başta İstanbul olmak üzere işgal edilmiş olan topraklar üzerindeki

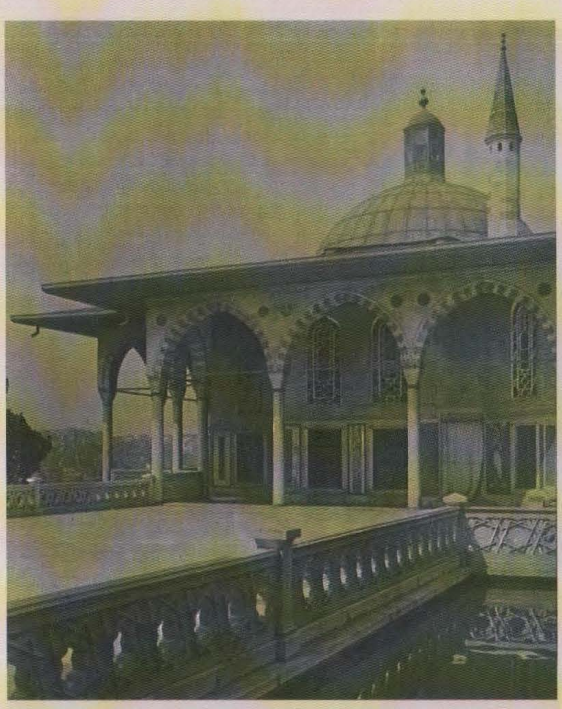
Eski Saray'da Bağdat Köşkü'nden çekilmiş Haliç ve Galata manzarası.

iddiaları hiç de öngörülebilir değildi. Bu durumda İstanbul için genellikle düşünülen şey, Osmanlı hükümranlığına iade edilse bile şehrin bir tür uluslararası komisyonun idaresi altında serbest ve bitaraf bir bölge olarak tanımlanmasıydı.

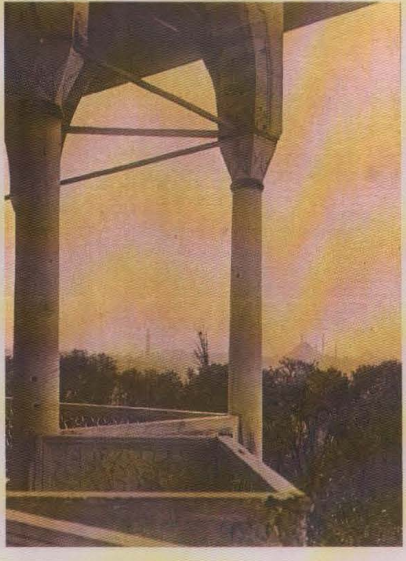
Dergide yer alan yazının içeriği ise, başlığına rağmen hiç de bu meselenin üzerine eğilmiyordu. Burada esas olan, "Ayasofya ve Eski Saray" şeklindeki alt başlıktı; hatta daha çok bir Topkapı Sarayı gezisiydi. İstanbul'un şüpheli geleceği yazının başında zikrediliyor idiyse de asıl mesele, modernleşmeyle birlikte Batı'nın rüyalarını besleyen Şark'ın yok olması ve bununla birlikte İstanbul'un gizemli ve tarih dolu bir şehirden alelade bir kente dönüşmesi konusundaki korkulardı.

Oryantalizmin tipik bir teması olan bu endişe, yazı boyunca Topkapı Sarayı gezilirken ve sarayın teraslarından eski İstanbul seyredilirken tekrarlanmakta, nostalji ve egzotizmin iç içe girdiği bir anlatım ortaya çıkmaktadır. Bu anlatımın ayrıntılarına girmek yerine, okurun ilerleyen sayfalarda bunu keşfetmesini beklemek daha doğru olacaktır. Bu yüzden de burada sadece iki alt temayı vurgulayarak bu yorumu sonlandırmak yerinde olacaktır. Bu alt temalardan ilki, *L'Illustration* dergisinde sıkça rastlanan Fransız milliyetçiliği veya vatanperverliğidir. Her fırsatta Fransa'nın ve Fransızların rolünün altı çizilmekte, bu konuda örnekler verilmektedir. Adalet Kulesi'nin üslubundan porselen takımlarına kadar bu konu Topkapı Sarayı'yla ilgili bu yazıda da kuvvetle ortaya çıkmaktadır.

Diğer alt tema ise, yenik de düşmüş olsalar, Türklerin toprakları ve mirasları üzerindeki hak ve iddialarının meşruiyetinin vurgulanmasıdır. Fransa'nın o sene değişmeye başlayarak giderek Türk lehtarı bir hal alan politikasının uzaktan bir yansıması olarak görülebilecek bu durumun gene de muhakkak ki asıl dayanağı yazarın kendi his ve düşünceleridir. Ne var ki yazıyı sadece "M.J." baş harfleriyle imzalamış olan yazarın kimliği konusunda herhangi bir bilgi edinemediğimizden, meseleyi daha fazla deşemeden bu noktada bırakmak zorundayız.

Bağdat Köşkü ve mermer taşlığı.

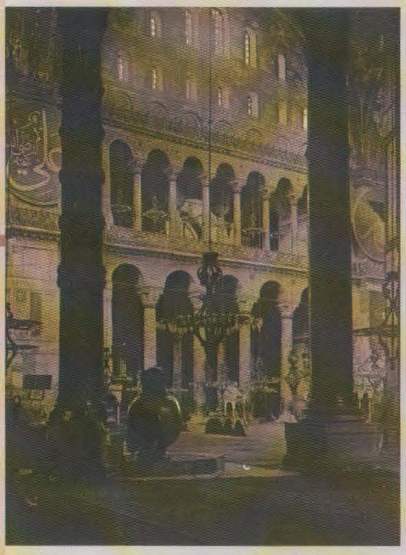

Bağdat Köşkü'nün galerisinden İstanbul manzarası.

İSTANBUL SORUNU
AYASOFYA VE ESKİ SARAY

İstanbul ne olacak? Bu olağandışı kente âşık olanlar, endişeli bir şekilde kendilerine bu soruyu soruyorlar.

Şimdilik bu sorunu çözmek zor gözüküyorsa da maalesef pek uzak olmayan bir gelecekte, bu denli özgün ve ilginç eski İstanbul'un yok olacağını tahmin etmek için müneccim olmak gerekmiyor. Gayet hoş bir şekilde suya doğru eğilen ahşap evleriyle Haliç sahilleri yakında yerlerini betonarme gökdelenlerin yükseldiği rıhtımlara bırakıp, yeşil zemin üzerinde yaldızla işlenmiş Kuran ayetlerinin yerini de yabancı ticaret şirketlerinin altın harfleri mi alacak? Şimdiden modernleşmeye başlamış olan ihtiyar oturaklı mavnalarla çevik kayıklar tamamen ortadan mı kalkacak?

Ayasofya'da abdest çeşmesi.

Yok olmaları bu kadar yaklaşmışken bu güzel şeylerin temaşasının bize nasip olmuş olmasından dolayı kadere teşekkür borçluyuz. Eğer Türkler giderse İstanbul bitmiş demektir, zira İstanbul ellerinden alınırsa, herhangi bir yabancı boyunduruk altına girmeyi sevmediklerinden Avrupa yakasında kalmaları söz konusu olmaz. Gerçekten de Haliç'in diğer yakasında kalan Avrupai kentler, yani iğrenç Galata ile özenti Beyoğlu, herhangi bir ilgiyi hak etmiyor.

• • •

Eski İstanbul'da, birçok güzel şeyin arasında Sarayburnu her zaman için hafızalarda unutulmaz bir yer tutacaktır. İmparatorluğun kocaman saraylarının art arda inşa edildiği Bizans'ın eski akropolünde, yeşillik kümelerinin arkasından binlerce küçük kubbesi, minyatür minareleri ve cihannüması görünen Eski Saray bulunuyor.[1] Marmara Denizi'nden gelindiğinde bu cihannüma, bizim köy kiliselerimizin çan kulelerini ve bu ülkede uzun süreler iz bırakmış olan eski Fransız etkisini hatırlatıyor.[2] Arkasında ise neredeyse fazlasıyla ağır sayılabilecek ihtişamıyla Ayasofya yeşillik kütlesinin üzerinde pembe bir ışıltı gibi yükseliyor.

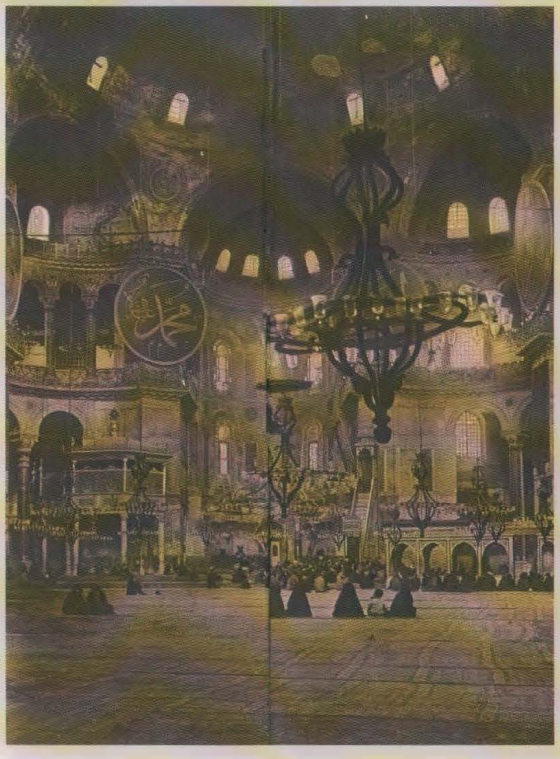
İkindi namazından sonra bir Ramazan günü Ayasofya! Muhteşem sütunlarının her birinin dibinde yaşlı bir imam, onu dinleyen müminlere vaaz veriyor. Birinin çevresi ağırlıklı olarak kadınlardan oluşuyor; bir diğerinin etrafını askerler sarmış, bir üçüncüsü ise ağırbaşlı ihtiyarları toplamış. Bu ulvi manzarayı hiçbir zaman unutmayacağım! Dev kubbenin altında vaizlerin sesi, evlerindeki gibi orada oynaşan çocukların şakımaları ve ta yukarılarda, kubbenin etrafında bu sene Ramazanın baharla başladığını unutmayan güvercinlerin sesiyle birleşerek nefis bir müzik oluşturuyor.[3]

Padişah, seleflerinin Haliç'in diğer yakasında bulunan daha modern Dolmabahçe Sarayı lehine neredeyse bir asır önce terk ettikleri Eski Saray'a Ramazan ayında gelir. Büyük merasim kayığında deniz yoluyla oraya gelir ve bahçeleri geçtikten sonra Müslümanların büyük saygı duydukları Hırka-i Saadet'in yanı başında dua eder. Padişah, bu kutsal emanetin eteklerini suya daldırır ve bu şekilde sihirli bir güç kazanan su da müminlere dağıtılır.

Terk edilmiş olmasına rağmen Eski Saray hanedanın mülkleri arasında kalmıştır ve oraya birçok merhaleden sonra girildiğinde insan basit bir ziyaretçi olarak değil, hükümdarın bir misafiri olarak karşılanır.

Birinci suru geçtikten sonra,[4] yeniçeri çınarının dev ve zamanla içi boşalmış dev dallarını uzattığı büyük bir avludan geçiyoruz. Bu avlu artık kamuya açık durumda, ama ikinci kapıda geçiş izni almamız gerekiyor.[5] Tonozun altında altın sırmalı muhteşem baltalar bize hafif bir ürpermeyle dönemin büyüklerinin gözünden düşen kafaların kesildiği mermer taşın pek yakında olduğunu hatırlatıyor.

Nihayet büyük servileriyle ihtişamlı ama biraz da hüzünlü duran ikinci

Namaz saatinde Ayasofya. Arka planda mihrap; solda hünkâr mahfili.

avluya alınıyoruz.[6] Sütunlu uzun bir galeri avluyu çevreliyor ve bir zamanlar yeniçerilere pilav dağıtılmış olan mutfakların büyük bacalarını sağımızda geride bırakıyoruz. Solda, cihannümanın dibinde, vezirlerin eski toplantı odası bulunuyor;[7] oymalı ve yaldızlı ahşapla tezyin edilmiş, ama maalesef pek harap vaziyette. Bir köşede padişahın görünmeden toplantıları izleyebildiği parmaklıklı pencere görünüyor. Geçmişin bütün bu ihtişamı artık orada yuvalanan kırlangıçlara emanet edilmiş.

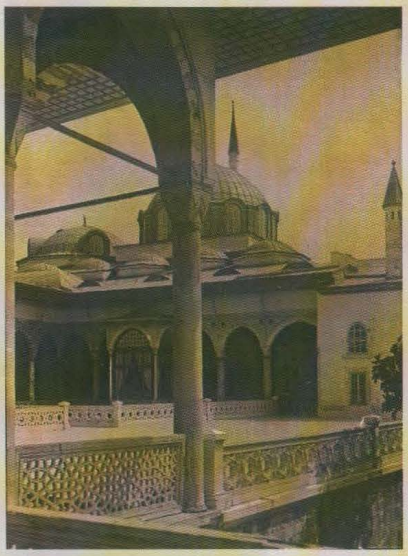
Fakat bu hüzün ve yıkım hissi Babüssaadet'i geçip de daha neşeli ve aydınlık olan üçüncü avluya girdiğimizde kayboluyor. Menekşe ve lale ekili alanlar canlı renk lekeleri oluşturuyor. Padişahın bir zamanlar yabancı elçileri kabul ettiği arz odasını geçiyoruz. Avlunun ortasında binlerce paha biçilmez elyazmasıyla kütüphane duruyor. Kalın halılar bütün gürültüleri yok edip bu çalışma mekânına yakışır sükûneti sağlıyor. Mihmandarımız olan sarayın müdürü bize bu köşkün ilginç bir eşyasını gösteriyor: İmparatorluğun bütün padişahlarının portrelerinin toplandığı bir albüm. Neredeyse çocuksu bir saflıkla bir zamanların renklendirilmiş tatlı gravürlerinin yerini yavaş yavaş fotoğraf almış.

Hanedanın en zengin varlıklarının tutulduğu meşhur hazine bu üçüncü avluya açılıyor: Zengin kakmalı silahlar, kıymetli taşlarla süslü tahtlar, mücevherler, taçlar. Bütün bu zenginlikler Çanakkale'de top sesleri duyulurken paketlenmişti ... ve hâlâ da öyleler!

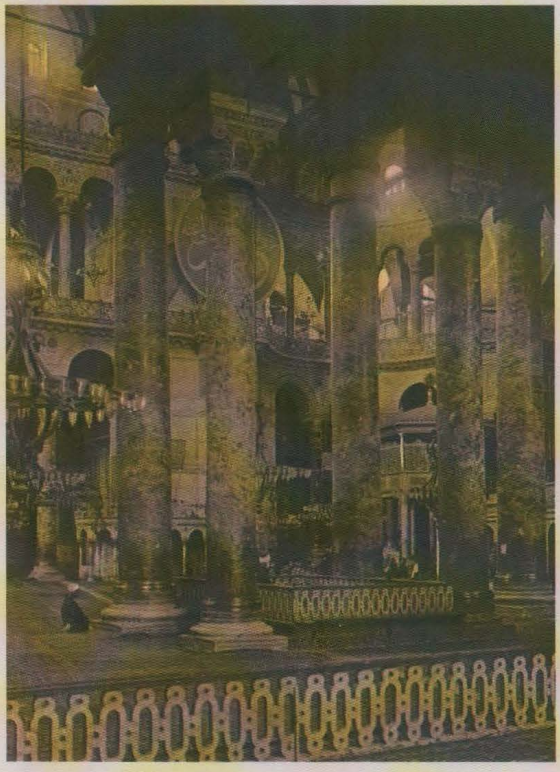
Gene de başka bir odada ilkel toprak çanaktan en süslü modern takımlara kadar bütün dönemlerin temsil edildiği Çin porselenleri koleksiyonu duruyor. Orada bir de hükümdarın suyu için kullanılan ve kapağı muhkemce kilitli olan büyük küpler görülebiliyor. Fazla tedbir göz çıkarmıyordu! Nihayet İstanbul'da eşsiz bir konumda ve denize en yakın olan son avludayız. Buradaki köşkler bahçelere dağılmış durumda. Her padişah selefinden güzelini yapmaya çalışmış ve böylece Arap üslubundan XIV. Louis tarzına geçiyoruz. Çok açık bir Uzakdoğu etkisinin de eklendiği bu karışımın kendine has bir hoşluğu yok değil. Büyük salonda kabul; kıymetli taşlarla süslü tombak zarflardaki fincanlarda kahveyi yudumladıktan sonra, Boğaz, Haliç, Üsküdar ve Anadolu dağlarından oluşan şahane bir panoramaya hâkim o eşsiz terasta padişahın o enfes sigaralarını tüttürüyoruz. Türk misafirperverliği ne kadar da nefis bir misafirperverlik!

Belki de biraz fazla Avrupai olan bu köşkten ayrılırken[8] bir kez daha Bin Bir Gece Masalları ülkesine doğru yol alıyoruz.

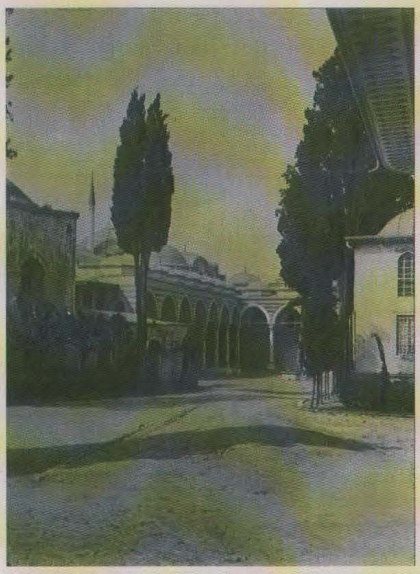
İşte küçücük, gayet basit, dokunaklı bir samimiyetteki Hekimbaşı Köşkü ve içinde nadir kokular ve hükümdar için hazırlanan ilaçların mükemmel bir şekilde mühürlenmesi için gereken bütün mühürlerin bulunduğu dolabı. Böyle bir yerde bu zehirlerin başında nöbet durmak ne kadar da ağır bir mesuliyet!

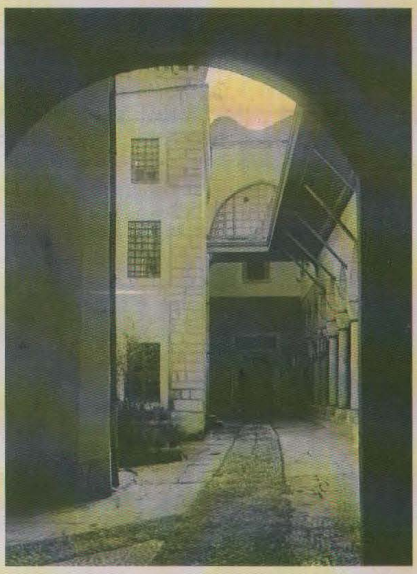

Eski Saray'da Hırka-i Saadet Dairesi.

Ayasofya'da yanlardaki sütun dizisi.

Haremin girişi.

...

Olağandışı renklilikteki çinilerle kaplı dış cephesi ve iç duvarlarıyla Eski Saray'ın en güzel köşkü olan Bağdat Köşkü, ince işli parmaklıklarla çevrili mermer taşlığının ortasında paha biçilmez bir mücevher gibi yükseliyor. Aynı şekilde bembeyaz mermerden bir havuzda kâfirlerin maalesef giremedikleri Hırka-i Saadet Dairesi yansırken, ileride ise yaldızlı ahşaptan küçük bir köşk uzun zaman önce orayı terk etmiş olan müzisyenlerini beklermiş gibi duruyor.[9] Gayet hünerli bir şekilde yerleştirilmiş sütunlu galerileriyle Bağdat Köşkü'nün bu terası, bütün Haliç ile İstanbul'un parlak bir ışıkta ayaklarımızın altında serildiği nefis bir mekân.

Parmağıyla minare ormanına işaret eden ev sahibimiz, boğazı düğümlenerek ve hâkim olamadığı bir gözyaşıyla şunları söylemeden edemedi: "Süleymaniye! Mehmed Fatih! Valide Sultan!... Eyüp!!! Yunan mı? Hayır! Türk! Gerçek Türk!..." Ne kadar da haklı! Bizans ne kadar geride kaldı! Bütün bunlar Türk, gerçekten Türk. Diğerleri karşı tarafta ancak ne olduğu belirsiz kahvelerle bütün dünya denizcileri için randevuevleri yaptılar, yapa yapa.

Gezimizi maalesef ilgisiz terk edilmişliğin hissedilmeye başlandığı haremle bitirelim. Kalın halıların adımların sesini kıstığı bu dar ve dolambaçlı koridorlarda ne saray dramları yaşandı! Küçücük dairelerin ve dev ziyafet odalarının duvarlarını hâlâ nefis çiniler süslüyor. Naif bir şekilde çizilmiş çiçek ve meyveler tavanları tezyin ederken küçük çeşmeler dünyadan kopmuş bu yere serinlik ve neşeli sesler saçıyor.

Fakat bütün bu zenginliklerin ortasında ne yıkım, ne harabeler! Türkler buna hayretetmiyor. Öyle kabulleniyorlar! Tatlı bir kadercilik..

Saraydaki bu gezintimiz boyunca her adımda önceki dönemlerin Fransız etkileriyle karşılaştık. Mobilya, Sèvres porselenleri, ülkemizin dost imparatorluğa hediyeleri, özellikle de XIV. Louis'nin padişaha yollamış olduğu bronzdan gayet işli muhteşem bir mangal.

Geçmiş ihtişamın verdiği derin duyguyla birlikte burada bu kadar uzun zamanlar hüküm sürmüş olan bu Fransız etkisinin tatlı gururunu beraberimizde götürüyoruz.

Şark'ın bu diyarından bu etki tamamen kaybolacak mı? Geçmiş asırların birikiminin bu şekilde yok olduğuna görmek ne kadar hazin olur!

M.J.

DİPNOTLAR

1 Osmanlı geleneğinde "Eski Saray" bugün İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu Beyazıt'taki alana ve orada vaktiyle yükselen binalara verilen addı. Hatta bugün Topkapı Sarayı adıyla bildiğimiz yere de tam da bu nedenle "Saray-ı Cedid" (Yeni Saray) denmiştir. Tanzimat döneminde terk edilip yerine Boğaz'daki sarayların inşa edilmesiyle birlikte bu saray "eskimiş" ve bu da Türkçeye yansımamışsa da, Fransızcada "vieux sérail" (Eski Saray) ifadesinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

2 Burada "cihannüma" (*belvédère*) olarak tanımlanan yapının sanılabileceği gibi Üçüncü Avlu'daki Sofa-i Hümayun'da bulunan İftariye Kameriyesi değil, İkinci Avlu'da bulunan Adalet Kulesi olduğu anlaşılmaktadır. Fransız etkisine gelince, gerçekten de bu bina II. Mahmud döneminde elden geçirilmiş ve Empire üslubunda bir görüntüye kavuşmuştur.

3 1926 yılında Ramazan 19 Mayıs günü, yani bu sayının yayınından yaklaşık iki ay sonra başlamıştır.

4 Bab-ı Hümayun.

5 Babüsselam.

6 Yazar yanlışlıkla bu avluyu birinci, bir sonrakini ise ikinci olarak tanımlamaktadır.

7 Kubbealtı.

8 Mecidiye Köşkü.

9 İftariye Kameriyesi.

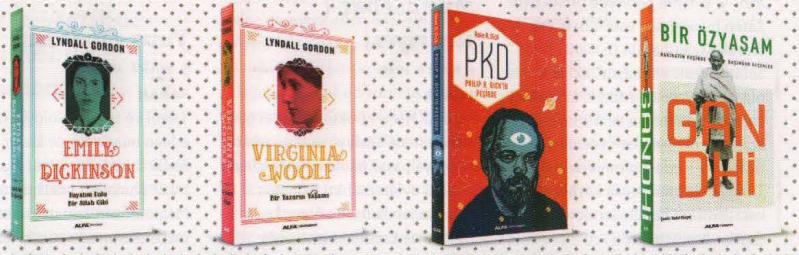
BİR ÖZYAŞAM

HAKİKATİN PEŞİNDE BAŞIMDAN GEÇENLER

GANDHİ

"Benim amacım, gerçek bir yaşamöyküsü yazmak değil,
ben sadece gerçek yolunda edindiğim sayısız tecrübemi anlatmak niyetindeyim."

Kamerun'da İngiliz Fransız Vahşeti

1 MART 1916

TANİN

Kölnische Zeitung Ingilizlerin Kamerun'da geçen sene tevkif edip İspanya arazisine nakl eyledikleri Alman misyonerinin bir mektubunu neşreylemektedir. Misyoner mektubunda muharebenin Kamerun'da Ingilizlerle Fransızlar tarafından gayet zalimane bir surette İcra edilmekte olduğunu söylemektedir. Fransızlar, bir Ingiliz zabiti tarafından misyonere ifade edildiği vechile ellerine geçen bütün Almanları katletmektedirler. Sahilde mukim vahşi zenciler bir Alman öldürdüklerine dair delail ibraz ederlerse Ingilizlerden bol bol mükâfat almaktadırlar. Bunun için Ingilizlere maktul Alman'ın başını veyahut ellerini teslim etmek kâfi gelmektedir. Misyoner, Ingilizlerle Fransızlar mütemadiyen bitaraf İspanya vapurlarını tevkif ve yağma etmekte olduklarını ve Almanlara dost olan Ispanyolların buna karşı bir şey yapamadıklarını teemmül eylemektedir.

İskandinavya Osmanlı Sefiri'nin Beyanatı

1 MART 1916

İKDAM

Berlin 28 Şubat— Saltanat-ı seniyyenin Iskandinavya hükümetleri sefiri olup Stokholm'da ikamet etmekle beraber birkaç aydan beri Kopenhag'da bulunan Cevat Bey, Politiken gazetesi erkân-ı tahririyesinden bir zat ile vuku bulan mülâkatında beyanat-ı atide bulunmuştur:

"Hükümet-i Osmaniye Danimarka ile münasebat-ı iktisadiyede bulunmak arzu-yı katisini perverde etmektedir. Zaten bu arzunun eser-i neticesi olarak Kopenhag'da Osmanlı Sefareti tesis edilmiştir. İlk sefir olarak biz memur edildik. En birinci vazifem Danimarka ile Türkiye arasında münasebat-ı cedide-i ticariye vücuda getirmektedir. Türkiye harpten sonra kaybettiği eski dostlara bedel olarak yeni dostlar arayacaktır."

Tebliğ-i Resmi

3 MART 1916

SABAH

Yemen cephesinden son gelen raporlardan (Lahic) ile Şeyh Osman arasındaki muharebede Ingilizlerin huruç kuvveti kumandanı bulunan bir general dahi dahil olduğu halde 160 maktul ve 100 mecruh verdikleri ve bir çok mekkâre hayvanatının telef oldukları tahakkuk etmiştir. Düşman bu muharebede boğucu gaz neşreden top mermiyatı istimal etmiştir. Aden'in şarkından Hazarmut'a kadar imtidad eden sahil mıntıkasında sakin olup öteden beri Ingilizlerin taht-ı tazyik ve tahakkümünde kalmış olan bilcümle kabail emiri bu muharebeden sonra Hükümet-i Seniyye'ye iltica ve dehalet eylemiş ve bu suretle Aden'in garp sahili gibi şark sahili de nüfuz ve idaremiz altına geçerek elyevm Ingilizlerin ancak Aden ile Şeyh Osman üzerinde pek zayıf olarak mevcudiyetleri kalmıştır.

Almanların Hevai Muharebelerdeki Muvaffakiyetlerinin Yeni Bir Vasıtası

4 MART 1916

İKDAM

Almanların son zamanlarda tayyareleriyle faaliyetlerini tezyid etmiş oldukları ve düşman tayyarelerine karşı ciddi muvaffakiyetler elde etmekte bulundukları malumdur. Fransız ve Ingiliz gazeteleri bütün bu muvaffakiyetleri Almanların yeni icat ettikleri "fokker" tayyareleriyle temin etmiş olduklarını itiraf ediyorlar. [...]

Türkiye-Almanya Münasebat-ı Ticariyesi

4 MART 1916

SABAH

Berlin 2 Mart— Doktor Alter'in bir makalesinde Türkiye mahsulatının Almanya pazar istihlakinde sarfiyatı tevessü eylemesilninl mümkün olduğundan bahis ile diyor ki: Türkiye'de kanallar vasıtasıyla iska edilecek yeni arazi sekiz sene zarfında iki milyon sekiz yüz bin hektara bâliğ olacağı mütehassısın tarafından tahmin edilmektedir. Bu araziden ise senevi bir milyon ton buğday ve iki milyon kantar pamuk istihsal olunabilecek ve bundan başka milyonlarca sığır ve koyun için mera terdik edilmiş olacaktır. Almanya bu mahsulatı kemal-i memnuniyetle alacaktır. Bundan başka Türkiye'nin ipek ve tütün ve deri ve yumurta mahsulatına dahi Almanya müşteri olacaktır. Fakat Türkiye'deki bu hazain-i servetin layıkıyla işletilmesi için mükemmel teşkilat-ı mesai vücuda getirilmesi lazımdır.

Harbin Manevi Faideleri

5 MART 1916

SABAH

Son posta ile varid olan Bulgar gazetelerinden birinde Bulgaristan Maarif Nazırı'nın bir tamimini okuduk. Bulgaristan Maarif Nazırı, vilayat maarif memurlarına gönderdiği tamimde muharebe-i hazırdan bi'l-istifade mekteplerde talebenin hissiyat-ı vatanperveranesinin takviyesi için sarf-ı gayret edilmesini, Bulgar ordusunun harekât-ı kahramananesine dair talebeye anlayacakları bir lisan ile malumat verilerek bu harpten maksat ne olduğu, vatan yolunda harp etmenin fazaili hakkında kendilerinde bir fikir tevlid edilmeye çalışılmasını tavsiye eylemektedir. Maarif Nazırı bu hususta ifrattan tevakki edilmekle beraber küçük talebelerin ileride iyi bir asker ve vatanperver olması için şimdiden lazım gelen hazırlığın yapılmasını maarif memurlarına bildirerek tamimine nihayet veriyor. [...]

Yuva Cıvıltıları

5 MART 1916

SABAH

Tahsil ve terbiye yoluyla talim edilen musikinin ne kadar büyük, ne kadar faideli bir mevki işgal ettiği inkâr olunamaz hakikatlerdendir. Maalesef son zamanlara kadar mekteplerimizde musiki hemen

yok gibi idi. Meşrutiyetten sonra Satı Beyefendi'nin teşebbüs ve delaletiyle bu noksan mehma-emken telafi edilmiş, mekteplerimizde musiki talim eylemiş mamafih sunuf-ı muhtelife şakirdanının sini, mükteseabatı, lisanı ile mütenasip şarkılar yapılmamış, bestelenmemiş idi. İşte (Yuva Cıvıltıları) bu ihtiyacın tatmini sahasında ilk atılan muvaffakiyetli bir hatvedir.

Birinci kısmı yeni intişar eden bu eser pek hoş, pek latif bir tarzda tanzim edilmiş küçük bir musiki mecmuasıdır. En latifi şudur ki havi bulunduğu şarkıların ekserisi aynı zamanda birer masumane oyunun tatbikatlı birer nağmesi tarzındadır. Bu ise musikinin manevi ve maddi tesir-i terbiyet-kârânesine fikren de, bedenen de bir faide-i idman mecz etmektedir. Hayat-ı tahsil ve terbiyemize pek büyük ve ciddi hizmetler ifa etmiş bulunan Satı Beyefendi'yi bu hususta ki himmetlerinden dolayı an-samimi tebrik eder ve mesai-i meşkûresinden tevali-i muvaffakiyetini temenni eyleriz.

Budapeşte Ticaret Mekteplerinde Türkçe

7 MART 1916

İKDAM

Budapeşte ticaret mektepleri müdürlerinin ekserisi bir takrir ile Şehremaneti Maarif Heyeti'ne müracaat ederek Türk lisanının ticaret mektepleri ders programlarına ithalini iltimas etmişlerdir. Heyet-i mezkûre bu talebi Maarif Nezareti'ne arz etmiş ve lisan-ı Türki'nin ihtiyari olarak bu gibi mekâtib-i ticariyede tedris edilmesine karar verilmiştir.

İngiltere Üzerinde Alman Kabil-i Sevk Balonları

8 MART 1916

TANİN

Rotherdam— Londra'dan bildiriliyor. Bir tebliğ-i resmide deniliyor ki: Pazar gecesi iki düşman kabil-i sevk balonu İngiltere'nin şimal-i şark sahili üzerinde tayeran ederek bombalar atmışlar ve bombalardan bir kaçı sahile karib bir noktada denize düşmüştür. Karada hasarat vuku bulup bulmadığı henüz mechuldür.

Papa'nın Mektubu

9 MART 1916

SABAH

Berlin 7 Mart— Papa tarafından Pompei Kardinal Vekili'ne yazılan bir mektupta muharebat-ı hazıra Avrupa medeniyetinin intiharı diye tavsif edilip bu harb-i müthişin nihayet bulması zımnında Hıristiyanların "Cenab-ı Hakk'a" tazarru ve niyaz eylemelerini tavsiye eylemiştir.

İtalyan matbuatından Sakolo gazetesi bu mektubundan dolayı Papa'ya hücum edip harb-i hazırın ruhunu anlamamış olduğunu ve hayat-ı hakikiyi gayrı hakiki nukat-i nazardan (hakikat olmayan noktalardan) muhakeme eylediğini beyan eylemiştir.

Mısır'da İngilizler Aleyhine Harekât

10 MART 1916

İKDAM

Kahire'den l'Ordine nam İtalyan gazetesine Mısır ahvali hakkında malumat-ı atiye gönderilmiştir: Mısır'da hal ve vaziyet fenadır. Taht-ı silaha alınan Mısır rediflerinin kıyamı ve bu kıyamın neticesi Mısır'da İngilizler aleyhine perverde edilen nefret ve husumeti bir kat daha teşdid eylemiştir. Bu vukuatın tesiri ile kabail-i Bedeviye müteaddit defa İngiliz kıtaat-ı askeriyesine hücum eylemiştir. Bu hareket-i husumetkârânenin tevsi eylemesinden endişe olunuyor. Sudan'da zuhur eden bazı vukuat bu memlekette dahi İngilizler aleyhine böyle bir cereyan olduğuna delalet ediyor. Mısır Nasyonalistler Cemiyeti ahaliyi kat'i hareket ve kıyama teşvik yollu beyannameler neşrediyor. Hatta bu beyannameler hıdiv-i kazib'in sarayında ve Dahiliye Nezareti dairesinde dahi bulunmuştur. İş bu devair-i müstahdemininden bir çoğu tevkif edilmiş ise de asıl failler bulunamamıştır.

Irak Cephesinde Mühim Bir Muzafferiyet

11 MART 1916

TANİN

Bağdat 25 Şubat— Şeyh Said civarında iki gün devam eden kanlı muharebe muvaffakiyet-i azimemiz ile neticelenmiştir. Yüzlerce esir, mühimmat bırakarak firar eden düşmanın meydan-ı harpte sayılan maktulu 2000'i mütecavizdir. Muzaffer ordumuz düşmanı takipte berdevamdır.

Meksikalı Villa Çetesi

13 MART 1916

İKDAM

Lozan 11 Mart— Coburg'tan iş'ar ediliyor: Columbus'tan varid olan bir telgrafta Meksikalı General Villa çetesinin şehr-i mezkûra karşı icra eylediği bir taarruzda Amerika süvarileri tarafından duçar olduğu zayiatın 100 telef ve 900 mecrûha baliğ olduğu ve Amerikalıların 16 maktul verdikleri bildirilmektedir. Amerika kıtaatı Meksika arazisi dahiline 5 mil ilerlemişler ve mezkûr çetenin takibine devam etmek için emir almışlardır. Amerika memurini tarafından verilen bu emirden maksat hükümet-i mahalliyenin taht-ı nezaret ve murakabesinde bulunmayan bir takım eşkıyanın takibinden ibaret olduğu cihetle Meksika arazisine bir taarruz telakki edilebilecek mahiyette değildir.

Şehzadelerimizin Bukovina Cephesini Ziyaretleri

13 MART 1916

TANİN

Berlin 11 Mart— Avusturya harp matbuatı karargahından iş'ar olunuyor: Şehzade Abdürrahim ve Osman Fuad efendiler Bukovina cephe-i harbini birkaç gün ziyaret eylemişlerdir. Bu cephede karlar ile mesdud ovalarda hâlâ yatmakta olan yirmi bin Rus cesedi sal-ı

ceditte Rusların icra eylediği taarruzun şahidi bulunuyordu. Şehzadegân hazeratı mensup oldukları Alman alaylarının üniformalarını lamis oldukları hâlde gayet mükemmel surette vücuda getirilmiş olan avcı siperlerini nazar-ı muayeneden geçirmişlerdir. İş bu siperler bazı yerlerde düşman siperlerinden ancak otuz metre mesafede bulunmakta idi. Şehzadegân hazeratı bu siperlerde bulunan Alman kıtaatından hidemat-ı fevkaladede bulundukları için nişanlar ile taltif olunan efrat ile ayrı ayrı Almanca mükâlemede bulunarak beyan-ı takdir ve iltifat eylemişlerdir.

Selanik'te Gazeteci Muhakemesi

13 MART 1916

TANİN

Sofya 11 Mart— Gazeteler, geçenlerde Selanik'te vukua gelen vakadan bahsetmekte, bu da İtilafçıların Selanik'te nasıl hareket ettiklerini göstermektedir. Selanik Mahkemesi'nde, ecnebi tesiratıyla propaganda yapmakla, Yunan arazisine Bulgar çetelerinin duhulü rivayetlerini neşretmekle itham olunan üç gazetecinin muhakemesi icra olunuyordu. Muhakeme esnasında, Selanik'te Matbuat Müdürü Vasilyus şahit sıfatıyla çağrılmış idi. Vasilyus, bu rivayetler İtilafçılar tarafından çıkarılmakta olup İtilaf hükümetleri her ne zaman Yunanistan'ın hakk-ı hakimiyetine karşı bir tecavüz hazırlarlarsa bu yollara müracaat ettiklerini söylemiştir. Atina'da İtilaf sefirleri bundan haberdar olunca Vasilyus'un azlini talep etmişlerdir.

Anadolu Hakkında Tetkikat

15 MART 1916

TANİN

Berlin 13 Mart— Alman Asya-yı Karib Cemiyeti tarafından Asya-yı Osmaniye izam olunan Profesör Froh bir çok tetkikatta bulunduktan sonra Berlin'e avdet etmiştir. Âlim-i mumaileyh mahsul tetkikatı olmak üzere Asya-yı Osmani'nin hazain-i madeniyesi hakkında gayet mühim bir konferans vermiştir. Konferansta dermiyan olunan malumat ve efkâr zirde münderictir: Servet-i madeniyesinden layıkıyla istifade edilmesini memleketin tabakatü'l-arz cihetinden olan ahvali hakkında malumat-ı kâfiye bulunması ve turuk u maabirin iyi olmaması ve Türkiye'de cari madem kanunu eşkal eylemektedir. Bu hazain-i madeniyenin en mühimi Dicle'nin mecra-yı balasındaki petrol madenidir. Türkiye'nin en büyük ümid-i iktisadisi buradadır. Bu menabi usulüyle işletildiği takdirde bi-hadd ü payan servet istihsal edilecektir.

New York'ta Şefkat Pazarı

16 MART 1916

İKDAM

Berlin 14 Mart— New York şehrinde Almanya ile müttefikleri memleketinde bulunup ahval-i harbiyeden naşi muhtac-ı muavenet olanların büyük bir pazar tertip edilmiş ve pazarın resm-i küşadı cumartesi günü Almanya, Avusturya-Macaristan, Türkiye, Bulgaristan hükümetleri namına hazır bulunan memurin-i mahsusa ile New York hükümeti ve Belediyesi memurini huzurunda mutantan bir surette icra edilmiştir. Resm-i küşat Avrupa merkezi devletleri lehine fevkalade tezahüratta bulunulmasına bir vesile teşkil eylemiştir. Madison Square Garden'in cesim binalarında icra edilen bu resm-i mutantanda 25.000 kişi hazır bulunmuştur. Binanın haricinde sokaklarda dahi binlerce insan toplanmıştı. [...]

Pazarın kendisi bir şehr-i azîm manzarasını irâe etmektedir. Bu teşebbüs-i hayırperveranenin hasılat-ı safiyesi 750.000dolar tutacağı ümit olunuyor. Daha resm-i küşat icra edilmezden mukaddem Pazar Komitesi reisi 120.000 dolar kıymetinde hediyeler almıştır.• Reisicumhur Wilson'un refikası dahi danteladan yapılmış bir mendil ile pazarın ihraz-ı muvaffakiyet temenniyatını muhtevi bir kart göndermiştir.

İngilizler Felahiye'den de Ricata Başladılar!

18 MART 1916

İKDAM

Tebliğ-i resmiden anlaşıldığı vechile Felahiye havalisinden ve Dicle'nin sağ sahilinde 24 Şubat'ta vuku bulan muharebe İngilizlerin mağlubiyetiyle neticelenmiş ve düşman Dicle'nin her iki sahilinden ricata başlamıştır. Malum olduğu üzere Felahiye'de harp eden ve kumandası en nihayet General Aylmer'e tevdi edilen İngiliz ordusunun maksadı Selman Pak mağlubiyeti üzerine 16 bine yakın ordusuyla Kutü'l-amare'ye iltica eden General Townshend'i muhasaradan kurtarmak idi. Bu hususta şimdiye kadar bir taraftan Aylmer'in icra ettiği bütün taarruzlar ordumuzun mukavemet-i şedidesiyle tevkif edilmiş olduğu gibi diğer taraftan Townshend'in, muhasara hattını yarmak ve Aylmer'le iltisak peyda etmek için Kutü'l-amare'den icra ettiği huruç hareketleri muhasara kıtaatımızın şecaat ve besaletiyle akim bırakırılmıştır. Son harekât ve mahsur İngilizlerin bu günkü hâli, artık bu iki İngiliz ordusunun birleşmeleri ihtimalinin mevcut olmadığını gösteriyor. Filhakika dünkü nüshamızda münderic ve esası Londra'dan alınmış bir telgrafa nazaran Townshend ordusu artık uzun uzadıya mukavemet edecek bir hâlde değildir. Binaenaleyh Aylmer'in ricatıyla buradan gelecek muavenet ümidinin de inkisarı üzerine mahsur İngiliz General Townshend'in ordumuza hücum etmeden evvel, teslim-i silah etmesi pek ziyade muhtemeldir.

Çanakkale Taarruzunun Sene-i Devriyesi

20 MART 1916

İKDAM

Berlin 18 Mart— Berlin gazeteleri bir sene mukaddem Çanakkale Boğazı üzerine İngiliz ve Fransız donanmaları tarafından icra olunan

büyük hücumun sene-i devriyesini tes'iden bu gün makalat-ı mahsusa neşrediyorlar ve 1915 senesi Mart'ının on sekizinde Boğaz'a vuku bulan hücumda müteaddit düşman sefine-i harbiyesinin gark olduğunu ve bahri taarruzun akim kalması üzerine karadan müştereken taarruz edilmesi tasavvur edilerek külliyetli asker ihraç edildiğini ve bu asakirin geçen yaz ve sonbahar mevsimlerinde kışa kadar orada kaldığı hâlde harekât-ı berriyenin dahi 18 Mart hareket-i bahriyesi gibi duçar-ı akamet olduğunu zikr ve ityan ediyorlar.

Petersburg'da Amele İğtişaşları

24 MART 1916

TANİN

Berlin 23 Mart— Stokholm'den bildiriliyor: Petersburg'daki Putilov Mühimmat Fabrikası'nın amelesi birkaç haftadan beri tatil-i eşgal etmişlerdir. Amele beyninde meşhud olan galeyan geçen çarşamba günü bir ihtilal şeklini almış ve bir çok ihtilalcuyane nutuklar teatisinden sonra Duma önünde protestoda bulunmaya karar vererek cemm-i gafirle şehrin merkezinde birikmişlerdir. Bu esnada yetişen jandarma bunlar üzerine ateş etmek suretiyle cemiyetlerini dağıtmıştır.

İstanbul'da Ağaç Bayramı

25 MART 1916

İKDAM

Ormanların bir memleketin şerait-i iklimiye ve sıhhiyesi, umran ve terakkisi nokta-i nazarından haiz bulunduğu ehemmiyet-i azimi, Avrupa memleketlerinde, hatta civarımızdaki küçük Balkan memleketlerinde çoktan beri layıkı derecede nazar-ı dikkate alındığı, mevcut ormanların hüsn-i muhafazası ve tezyid ve teksiri esbab ve vesaitine müracaat olunduğu hâlde evvelce biz, maatteessüf bu hususta da mübalatsızlık göstermişiz. Eslafımızın vücuda getirdikleri o namütenahi ormanları teksir şöyle dursun bilakis mevcudunu bile hüsn-i muhafaza edememişiz. Avrupa'da ağaç yetiştirmek için ittihaz edilen tedabirlerden biri de senenin muayyen bir gününde bilumum mekâtip talebesinin iştirakiyle ağaç bayramı yapılmaktadır. Ahiren bu usul bizde de kabul olunmuştur. Bu usulün kabulunü memleketimizde günden güne mahva sürüklenen ormancılığın ihyasına doğru mühim bir hatve suretinde telakki ederiz. Şehrimizdeki numune mekteplerinden ekserisi, muallimlerinin refakatinde ve Maarif müfettişlerinden Mehmet Ali Bey birlikte bulunduğu hâlde dün sabah erkenden Şişli tarikiyle Kağıthane'ye gitmişler ve orada ihzar olunan numune tarlasına muhtelif cinsten bir çok ağaçlar dikmişlerdir. Müfettiş Mehmet Ali Bey, burada talebe muvacehesinde ormanların lüzum ve faideleri hakkında kısa bir nutuk söylemiş ve bu nutuktan sonra talebenin grup hâlinde ve muhtelif vaziyetlerde fotoğrafları alınmıştır. [...]

Kalküta'da Talebe Grevleri

30 MART 1916

TANİN

Rotherdam 28 Mart— Londra'dan bildiriliyor: Kalküta'dan Times gazetesine çekilen bir telgrafnamede deniyor ki: Kalküta Darülfünun merkezi olan Prezidans Kolej'de Kânunusani esnasında talebe terk-i eşgal etmiştir. Şubat evasıtında İngiliz olan muallim talebe tarafından tahkirata ve su-i muameleye maruz kalmıştır. Bunun üzerine hükümet bu mektepte tedrisatın tatilini emretmeye mecbur kalmıştır.

Bekârlardan Değil, Evlilerden Vergi

31 MART 1916

TANİN

"Evliliğe hahişli" bir bekâr karimizin imzasıyla gelen bir mektupta bekârları izdivaca teşvik için kendilerinden vergi alınması fikrine şiddetle itiraz ediyor. Mektup sahibi diyor ki: Ben bekârım ve evlenmek istiyorum. Fakat kolayını bulamıyorum. Hüsn-i niyetim zaten yerinde olduğundan benden bekârlık vergisi alınması lüzumsuz bir şeydir. Benim ve benim halimde olanların izdivaç edebilmesini temin için bir çare düşündüm. Bekârlardan vergi alınacak yerde, bir sene zarfında bir tek bekârın olsun izdivacına vasıta olmayan evli adamlardan vergi almak usul ittihaz edilirse maksat daha iyi temin edilmiş olur. Bekâr dostlarından birinin izdivacına vasıta olmak bir evli adam için fedakârlığı mucip bir şey değildir. Eğer işin içine vergi tarzında bir tazyik girerse pek çok evliler izdivaca hahişkâr bekârları evlendirmeyi kendilerine vazife edinirler.

Konferansın Kararnamesi

31 MART 1916

İKDAM

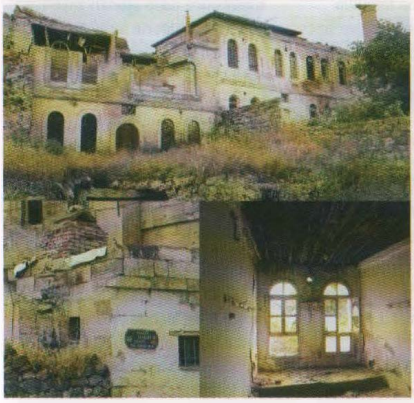
Lozan 29 Mart— Paris'ten bildiriliyor: Paris Konferansı dağılmazdan evvel atideki mukarreratı ittihaz eylemiştir: Murahhaslar, İtilaf Devletleri beynindeki ittihadı ve müşareket amal ve niyeti yeniden tevsik ve tek cephe üzerine vahdet harekâtı temin için ittihaz olunan mukarreratın kaffesini kabul ederler. Fıkarat-ı mezkûre, muhtelif erkân-ı harp heyetleri arasında husule gelen itilaf netîcesinde harekât-ı askeriyede, esası konferansça kararlaştırılmış olan siyaset-i iktisadiyede, itilaf zümresince takip olunan gaye-i müşterekin zaferle tetevvücüne değin harbe devam olunması lüzum ve kararını müeyyed olan tarz-ı siyasette vahdeti tazammum eylemektedir. Müttefikler, ittihad-ı niyyat ve menafi' kaziyesinin saha-i iktisadiyatta dahi fiiliyata munkalib olması zımnında kariben Paris'te toplanacak olan iktisat kongresine işbu vahdeti temine medar olacak tedabirin ittihazını teklif edecekler ve bundan maada düşmanın me'kulat ve malzeme tedarikini men'e matuf olan tedabiri tevhid için Paris'te daimi bir komite tesis edilecektir. [...]

"ANADOLU'NUN ÇOK KÜLTÜRLÜ MİRASINI ORTAYA ÇIKARMAK VE SAVUNMAK"

Hrant Dink Vakfı, "Anadolu'nun Çok Kültürlü Mirasını Ortaya Çıkarmak ve Savunmak" başlıklı proje çerçevesindeki etkinliklerini sürdürüyor. İnternetten erişilebilen Türkiye Kültür Varlıkları Haritası ve yeni yayımlanan Ermeni ve Rum Kültür Varlıklarıyla Kayseri *kitabı, vakfın bu konuda yaptığı çalışmaları izlemeyi mümkün kılıyor.*

Hrant Dink Vakfı'nın yürütücülüğündeki "Anadolu'nun Çok Kültürlü Mirasını Ortaya Çıkarmak ve Savunmak" projesinin ürünü olan Türkiye Kültür Varlıkları Haritası kullanıma açıldı. Ermeni, Rum, Süryani ve Yahudi toplumlarının kültürel mirasını belgelemek amacıyla kurgulanan harita aracılığıyla, kilise, okul, sinagog, hastane gibi kamusal mekânlara ilişkin bilgiler çevrimiçi ortamda paylaşılıyor. Harita, arama butonunda yapıları belirli kıstaslara göre aramaya olanak veren alt başlıklar sunuyor. Bir simgeye tıklandığında açılan bilgi kutucuğu, (varsa) yapının bir fotoğrafı ile (biliniyorsa) yapının ismini, işlevini, ait olduğu etnik grubu, (varsa) kültürel miras olarak tescil edildiği numarayı ve tarihi içeriyor. Aynı anda birden fazla ayrıntılı bilgi içeren sekme açılarak, farklı yapıların bilgilerini karşılaştırmak mümkün oluyor. Haritaya www.turkiyekulturvarliklari.com adresinden erişilebiliyor.

"Anadolu'nun Çok Kültürlü Mirasını Ortaya Çıkarmak ve Savunmak" projesinin bir diğer ürünü olan *Ermeni ve Rum Kültür Varlıklarıyla Kayseri* kitabı da Şubat ayında yayımlandı. Kitabın hazırlığı için Hrant Dink Vakfı ekibi 2015 yazında Kültürel Miras Koruma Derneği'yle birlikte Kayseri'ye, ilki 9-20 Haziran, ikincisi 1-9 Eylül tarihleri arasında olmak üzere iki araştırma gezisi düzenledi. Saha çalışması öncesinde arşiv kaynakları ve literatür taramasıyla, Kayseri'de gayrimüslimlere ait yapıların bir listesi çıkarıldı. 344 adet girişten oluşan bu liste, iki saha gezisinin bulguları ışığında yeniden düzenlendi. Haziran ayındaki gezinin ilk haftasında, envanterde Kayseri ilinde kayıtlı görünen yapılardan ilçe merkezlerine yakın olanlar ile, ulaşımı ve değerlendirme yapmayı kolaylaştıracak şekilde bir araya getirilenler incelendi.

Kayseri Kocasinan'a bağlı Erkilet mahallesinde harabe halindeki Rum okulu.

Ermeni ve Rum Kültür Varlıklarıyla Kayseri, İstanbul: HDV Yayınları, 2016, s. 108

Yerel rehberlerin yardımıyla 112 yapı yerinde görüldü, fotoğraflandı ve coğrafi, fiziksel ve sosyal özelliklerine göre tanımlandı. İkinci hafta ise, Kültürel Miras Koruma Derneği'nden bir uzman ekip eşliğinde, acil müdahaleye ihtiyaç duyan yapılar ziyaret edildi.

Sahada toplanan bilgilerin değerlendirilip incelendiği bir dönemin ardından eylül ayında ilçe merkezlerinde ya da anayollar üzerinde olmayan ve yerel rehberlerin bilgisi dışında kalan yapıları kapsayan ikinci bir gezi düzenlendi; kamu yapılarına dair herhangi bir tarihsel iz bulunmayan yerler de dahil olmak üzere geçmişte Ermenilerin ve Rumların yaşadığı ilçelere ve köylere gidildi, araştırma kriterlerine uyan toplam 69 yapı yerinde incelendi.

Yine aynı proje kapsamında 22 Şubat 2016 Pazartesi günü Hrant Dink Vakfı binasında "Doğu Avrupa'dan Türkiye Coğrafyasına Kültürel Mirasa Sahip Çıkmak" başlıklı bir konferans düzenlendi. Laki Vingas'ın moderatörlüğündeki "Kültürel Mirasın Yaşatılmasında Eğitim Süreçlerinin Önemi" başlıklı birinci oturumda Arnavutluk CHwB'den Jelena Pejkovic, "Doğu Sırbistan'da CHwB Bölgesel Restorasyon Kampları ile Tarihi Şarap Mahzenlerinin Korunması: Duygusal Yaklaşım veya Akıllı Profesyonel Eğitim Modeli"; Mirian Bliaci, "Kültürel Miras Yönetimi ve Eğitimine Farklı Yaklaşımlar: CHwB'nin Balkanlar'daki Çalışmalarından Örnekler" ve Lejla Hadzic, "Tarihi Yapıların Korunması Sürecini Eğitim Amaçlı Kullanmak" başlıklı birer sunum yaptı. Rabia Harmanşah moderatörlüğündeki "Kültürel Mirası Koruma Sürecinde Katılımcı Yöntemler" başlıklı ikinci oturumda yine CHwB'den Elena Mamani, "Kültürel Mirasın Korunmasında Bakımsızlık ve Terk Edilmişlik Sorunları: Gjirokastra Örneği"; Europa Nostra Sırbistan'dan Višnja Kisić, "Kültürel Miras Yönetimi Planlama Yönteminı Çözümlemek: Kültürel Mirasın Katılımcı Planlaması ve Dinamizmi", *EXPEDITIO*, Karadağ'dan Aleksandra Kapetanović, "Katılımcı Bir Süreç Olarak Kültürel Mirasın Korunması ve Yönetimi: Karadağ'daki Sivil Toplum Projesi Örnekleri" başlıklı sunumlarını gerçekleştirdi. Konferansın Gonca Büyükmıhçı moderatörlüğündeki son oturumu "Kayseri'nin Ermeni ve Rum Yapıları"nda ise Kayseri'de yürütülen çalışmanın deneyimleri paylaşıldı; KMKD'den Banu Pekol ve Çağla Parlak "Anadolu'da Gayrimüslim Toplumların İnşa Ettiği Mimari Miras Korumak", Hrant Dink Vakfı'ndan Vahakn Keshishian ve Zeynep Oğuz "Kayseri'nin Ermeni ve Rum Kültür Varlıkları", araştırmacı yazar Zakarya Mildanoğlu, "Ermeni Patrikhanesi Belgelerinde Kayseri'deki Okul ve Kiliseler" başlıklı sunumları gerçekleştirdi.

AFRİKA KÖKENLİ "TÜRK" OLMANIN DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Tarih Vakfı'nın 2008'de tamamladığı "Sessiz Bir Geçmişten Sesler-Afrika Kökenli 'Türk' Olmanın Dünü ve Bugünü" adlı projenin arşivi internet üzerinden yeniden erişime açıldı. Projenin amacı Türkiye'deki Afrika kökenli yurttaşların konumunun araştırılması.

Tarih Vakfı'nın 2007-2008 yıllarında yürüttüğü "Sessiz Bir Geçmişten Sesler-Afrika Kökenli 'Türk' Olmanın Dünü ve Bugünü" adlı projenin web sitesi www.afroturks.org yayında. Proje kapsamında 53'ü erkek, 47'si kadın olmak üzere toplam 100 kişiyle sözlü tarih görüşmesi yapılmış, "Türkiye'de siyah olma" deneyimine dayanan bu görüşmelerden tematik olarak hazırlanan video klipler web sitesine yüklenmişti. Bir süredir erişime kapalı olan site teknik sorunlar giderilerek yeniden yayına başladı.

Türkiye'deki Afrika kökenli yurttaşların yaşam deneyimlerinin kaydedilerek görünür kılınmalarını amaçlayan proje, Avrupa Birliği Komisyonu Türkiye Delegasyonu tarafından desteklendi; Afrikalılar Dayanışma, Kültür ve Yardımlaşma Derneği işbirliğinde Tarih Vakfı tarafından yürütüldü.

Projede, Türkiye'de yaşayan farklı toplumsal katmanlardaki Afrika kökenli yurttaşların bugünkü kültürel, toplumsal ve iktisadi konumlarının tarihsel bir perspektifle araştırılması; bu alana ilişkin belgeye dayalı tarihçiliğin kaydetmediği anlatıların, söylencelerin, oyunların, ağıtların, yaşam öykülerinin kaydedilmesi ve bunların uluslararası bilimsel etik ve teknik standartlara uygun bir biçimde arşivlenmesi amaçlandı. Sessiz bir geçmişten gelen seslerin kaydedilerek belgelenmesi ve hem şimdiki hem de gelecekteki genç kuşaklara iletilmesi hedeflendi. Türkiye'deki Afrika kökenlilerin kültürel pratikleri konusundaki farklılık ve benzerlikleri merak eden herkes, özellikle öğrenci, öğretmen ve araştırmacılar www.afroturks.org sitesi yoluyla bu konuda kapsamlı bilgilere ulaşabilir.

1 Ekim 2007'de başlayan ve 11 ay süren projenin araştırma bölümünde elde edilen veriler iki farklı yoldan toplandı. Öncelikle ulaşılabilen yazılı, görsel ve sesli kaynaklar, gönüllü ve profesyonel çalışanlardan oluşan bir ekiple incelendi, değerlendirildi ve bir veritabanında bir araya getirildi. Kullanıcılar projenin web sitesinde bu veritabanında arama yapabiliyor. Diğer araştırma ise Afrikalılar Dayanışma, Kültür ve Yardımlaşma Derneği üyeleri ile profesyonel çalışanlardan oluşan sözlü tarih alan araştırma ekibi tarafından yürütüldü. Kökenleriyle ilgili anlatılarında Osmanlı döneminde Afrika'dan getirilme ya da kaçırılma öyküsü bulunan, farklı sosyoekonomik toplumsal konumlardan 100 kişiyle ses ve görüntü kaydı alınan yaşamöyküsü görüşmeleri yapıldı. Alan araştırması yürütülecek kent ve köyler, dernekle birlikte yapılan ön araştırma gezileriyle belirlendi. Görüşmeleri gerçekleştiren ekip, görüşme ve kayıt teknikleri konusunda uzman eğitimciler tarafından eğitildi.

Proje kapsamında, bir web sitesinin yanı sıra yaşam öyküsü görüşme kayıtlarının ses, görüntü ve bant çözümü dosyalarını içeren sözlü tarih arşivi oluşturuldu. Bu arşiv biri İstanbul Tarih Vakfı Bilgi Belge Merkezi, diğeri ise İzmir Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi'nde olmak üzere iki kentte kullanıcıya açılacak.

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ'NÜN YENİ PROJESİ: CORPUS PONDERUM ANTIQUORUM ET ISLAMICORUM

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Prof.Dr. Oğuz Tekin başkanlığında ve yürütücülüğünde Corpus Ponderum Antiquorum et Islamicorum (Antik ve İslami Ağırlıklar Corpusu) adıyla yeni bir proje başlattı. Projenin çıkış noktası, Antik ve İslami ticari ağırlıklara ilişkin bilimsel yayınların azlığı ve bu konunun bilimsel platforma taşınmasının gerekliliği.

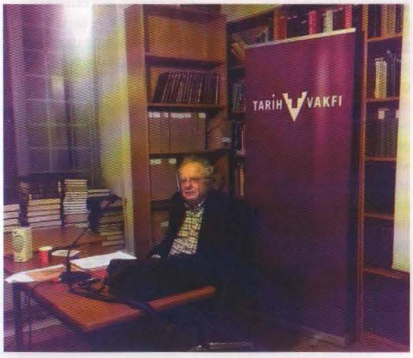
Proje kapsamında, Türkiye müzelerinde ve özel koleksiyonlarda bulunan ticari ağırlıklar üzerindeki çalışmalar tamamlandı ve yaklaşık 10.000 adet ağırlık, fotoğrafları, teknik bilgileri ve tanımlarıyla dijital ortama aktarıldı. Bundan sonraki aşama, çalışmanın tamamlandığı müzelerin ve özel koleksiyonların kataloglarının yayımlanması. Koleksiyonlarında sayıca az ağırlık bulunan müzeler/özel koleksiyonlar birleştirilerek tek cilt olarak yayın yapılabileceği gibi, sayıca yeterli ağırlığa sahip müzeler/özel koleksiyonlar ise ayrı ciltler olarak yayımlanacak. Proje kapsamında, corpus formatında en az 10 katalog cildinin hazırlanması ve yayımlanması öngörülüyor. A4 formatındaki ciltlerde, bir sayfanın sol yarısı katalog bilgilerine, sağ yarısı ise fotoğraflara ayrılacak; diğer bir deyişle katalog bilgileri ile ağırlıkların fotoğrafları aynı sayfada yer alacak.

On yıl süreli proje Arkaik, Klasik, Hellenistik, Roma İmparatorluğu, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde Anadolu'da ve Türkiye Trakya'sında kullanılan ağırlıklara ilişkin zengin bir kaynak oluşturacak. Çalışmalardan elde edilecek bilgiler, analojik çalışmalarla, Antik Çağ'dan Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadarki dönemlerde kullanılan ağırlık sistemlerini, sistemlerin birbirlerine olan etkilerini ve ağırlık birimlerini anlamamıza yardımcı olacak ve böylece söz konusu dönemlerin tarihine ve ekonomisine ışık tutacak.

Bugüne değin İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Pera Müzesi ve Silifke Müzesi ağırlıkları cilt olarak; Bursa, Kütahya, Denizli, Afyon, Burdur, Bodrum gibi daha küçük koleksiyonlara sahip olan müzelerin ağırlıkları ise makale düzeyinde yayımlandı.

BİR MUSİKİ İCRA TÜRÜ OLARAK FASIL

Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları'nın 11 Şubat tarihli söyleşisinin konuğu Bülent Aksoy oldu. "Fasıl Musikisi ve Özellikleri" başlığını taşıyan konuşmasında geleneksel musikinin en yaygın icra türü olarak fasılın dünden bugüne geçirdiği süreçleri ele alan Aksoy, giderek kaybolmakta olan fasıl geleneğinin yaşatılması gerektiği konusuna da eğildi.

ESEN ÖZEN

"Fasıl denince zihnimizde uyanan sahne nedir?" "Saray fasılı olarak adlandırılan türün bugünkü manada fasılla nasıl bir akrabalığı var?" "Bir icranın 'fasıl' olarak kabul görmesi için hangi özellikleri karşılıyor olması gerekir?" "Fasılın doğuşundan itibaren geçirdiği tarihsel evreler neler?" Tüm bu sorulara yanıt bulmaya çalıştığı konuşmasına fasıl musikisini iyi bilen hanende ve sazendelerin tecrübe ve bilgilerini yazıya geçirmedikleri, bunların sözlü gelenekle kuşaktan kuşağa aktarıldığı bilgisini paylaşarak başlayan Aksoy, saray fasılı hakkında yazılmış çok daha fazla eserin bulunmasına mukabil fasıl konusunda yazılı kaynak sıkıntısı olduğunu belirtti. Bunun yanı sıra fasıl heyetinin layıkıyla yönetilebilmesi için fasıl musikisiyle özel olarak çalışılması gerektiğini, bugün fasıl adı altında önümüze gelen pek çok icranın fasılın "çözülmüş, küçültülmüş, seyreltilmiş hali" olduğunu, ideal bir fasıl icrası için konunun ayrıntılarına inilmesi gerektiğini söyledi.

Bugün bildiğimiz anlamdaki klasik fasıl 18. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktı ve 19. yüzyılda artık şarkı, hatta türküler fasılda yer almaya başladı. Fasıl başlangıçta İstanbul'daki musikisever kitleye hitap eden bir icra şekliydi. En canlı günlerini II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşayan fasılın, bu dönemde kurulan musiki cemiyetlerinin konserlerinin ağırlık noktasını oluşturduğunu dile getiren Aksoy, 1930'lar ila 1950'li yıllar arasında dinleyici kitlesi değişse de türün popülerliğini korumaya devam ettiğini ancak daha sonraları "irtifa kaybettiğini" söyledi. 1970'li yıllarda ortaya çıkan klasikçi anlayışın bir ürünü olarak festivallerde artık korolar yer almaya başladığında fasıl artık çoktan gözden düşmüş bir icra şekliydi. 1976 yılında açılan Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı müfredatına alınmayan fasılın bu düşüşü 90'lara kadar devam etti: "Fasıl geçmişte popüler kültür çevresinin bir zevkiydi. 19. yüzyıldan 1970'lere kadar yaşadı bu gelenek. 1970'lerin başı fasılın sonudur desek yeri. Bu şimdi değişti. Bugün klasik, seçkin bir kültür oldu. Çünkü bir şey kaybolmaya yüz tutunca antikalaşır."

Konuşmasında fasılın karakteristik özellikleri üzerinde de duran Aksoy, özgün fasıl icrasında "kendiliğindenliğin" hâkim olduğunu, bunun da icra sırasında aniden bir değişikliğe gidilebilmesi, araya programda olmayan bir iki eserin eklenebilmesi, herhangi bir şarkının ortasında bir gazele başlanabilmesi, notasız okunması gibi anlamlara geldiğini belirtti. Koro icrasından farklı olarak fasılda dinleyicilere program kitapçığı dağıtılmadığını, bunun da dinleyicide merak duygusu uyandırarak onu canlı tuttuğunu, performans sırasında icracılarla dinleyici arasında kurulan bağın icranın başarısı açısından son derece önemli olduğunu vurguladı. Fasılda usul konusunu da ele alan ve fasılın bu usullere göre sıralandığını, "iyi ve dolgun bir fasıl"da olabildiğince fazla sayıda usul gösterildiğini belirten Bülent Aksoy, aynı makamdan çalınan eserlerin dinleyicide yeknesaklık duygusu uyandırmasının önüne bu usul çeşitlemesi sayesinde geçildiğini söyledi. Kendine has makamları olan fasılda "kürdilihicazkâr, mahur, acemaşiran, hicaz, şehnaz, rast, uşşak, hüseyni, ferahfeza, sultaniyegâh" gibi gözde makamların sık sık yer aldığını, öte yandan hisar buselik gibi makamların fasıla uygun olmadığını ve fasılda aksak usullerin ağır bastığını belirten Aksoy'un verdiği bilgiye göre eskiden hanendenin, özellikle serhanendenin tecrübesi, bildiği ağır aksak usullere göre ölçülürdü. Hacı Arif Bey, Şevki Bey, Rahmi Bey gibi bestekârların eserlerinin bugün koro üslubuyla icra edildiğini, oysa bunların bir kısmının fasıla daha uygun olduğunu belirten ve "Bir şarkının güzelliği, onun fasıl programına alınması için yeterli değildir" diyen Aksoy, serbest ritimli pek çok bestesi bulunan Münir Nurettin Selçuk, Saadettin Kaynak gibi bestekârların eserlerinin de fasıla uygun olmadığından, buna karşın tipik bir fasıl şarkısının ağır bir koro üslubuyla okunmasının sakıncalarından söz etti.

Saz eserleri arasında da benzer bir şekilde fasıla uygun olan ve olmayan eserler bulunmaktadır; bunlar arasında en çok tercih edilenlerin başında Tatyos Efendi, Tamburi Osman Bey, Tamburi Cemil Bey, Neyzen Yusuf Paşa gibi bestekârların eserleri gelmektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şarkı bestekârları fasıl musikisine uygun beste yapmışlardı. Selanikli Ahmet, Bimen Şen, Nasibin Mehmet gibi besteciler buna örnek teşkil eden isimlerden bazılarıdır. Konuşmasında fasıl üslubuna sağladıkları önemli katkılardan dolayı Ermeni bestekârlara da değinen Bülent Aksoy, hemen tüm Ermeni bestekârların fasıl musikisi bestelediğini; Tatyos Efendi, Nikağos Ağa, Astik Ağa ve oğlu Hanende Boğos, Leon

Hancıyan, Sarkis Efendi gibi ünlü bestekârların yanı sıra fasıllarda sık sık bir veya iki eserine rastlanan fakat daha az tanınan bestecilerin de olduğunu belirtti; 19. yüzyılın ikinci yarısıyla 20. yüzyılın ilk yarısında eser verenlerin birçoğunun fasıl icracısı olduğu bilgisini dinleyicilerle paylaştı ve radyonun, özellikle 1938-39'dan sonra Devlet Radyosu'nun musiki icrasına sağladığı katkılara da kısaca değindi.

Fasılın bir eğitim-öğretim kurumu olarak değeri üzerinde durulması gerektiğini de sözlerine ekleyen Aksoy, "musikinin mutfağı" olarak kabul gören fasılda "meşk" geleneğinin varlığından söz etti. Tarihte iyi bir fasıl icracısının bilgi ve tecrübesini bir diğerine "meşk vermek" yoluyla aktardığını, büyük üstatların bu yolla yetiştiğini sözlerine ekledi.

Fasılda icracının psikolojisi ve dinleyicinin tavrının da önemli olduğunu, her musikide olduğu gibi fasılın da canlı olarak icra edilmesi ve dinlenmesi gerektiğini dile getiren ve "Canlı fasıl kendine has bir atmosfere, bir çekim gücüne sahiptir" diyen Aksoy'a göre, birlikte şarkı söylemenin ayrı bir hazzı vardır. Bu hazzı öncelikle icracı, daha sonra dinleyici, en son ise bestekâr alır ve icrasını aşkla yapan bir hanendenin heyecanı diğer icracılara da sirayet eder; başka bir ifadeyle fasıl bir iletişim ve etkileşim alanı yaratır.

Zaman içinde yükseliş ve düşüşler yaşayan, fakat 1990'lı yıllarda ilk kez Necdet Yaşar tarafından müzik festivalleri gibi itibarlı bir ortama taşınarak yeniden gündeme gelen fasılın bugün konservatuvar öğrencilerine tez konusu olarak verilmesi, hatta bazı üniversitelerde ders olarak okutulması gibi sevindirici gelişmelerin yaşandığını dile getiren Bülent Aksoy, hem musiki hem de kültür değeri taşıyan bu icra türünün kaybolmaması ve üzerinde daha fazla çalışılması gereken bir konu teşkil ettiğini sözlerine ekleyerek konuşmasını noktaladı.

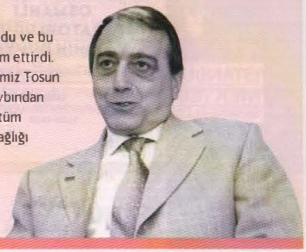
"TÜRKİYE'DE BİZANS ÇALIŞMALARI: YENİ ARAŞTIRMALAR, FARKLI EĞİLİMLER"

Boğaziçi Üniversitesi Bizans Çalışmaları Araştırma Merkezi 18-19 Mart 2016 tarihlerinde "Türkiye'de Bizans Çalışmaları: Yeni Araştırmalar, Farklı Eğilimler" başlıklı bir konferans düzenliyor. Boğaziçi Üniversitesi, Rektörlük Konferans Salonu'nda gerçekleştirilecek olan konferansa Türkiye'de Bizans kültürü üzerine bilimsel çalışmalar yapan 62 araştırmacı, Bizans tarihçiliğinde yöntem, Akdeniz ticaretinde Bizans'ın rolü, kentsel ve kırsal yaşam, askeri ve dini yapılar ve 20. yüzyılda Bizans'ın temsili gibi konular yanında, epigrafi, sicilografi ve numismatik gibi alanlarda sunumlar yapacak. Etkinliğin, Türkiye'de Bizans tarihi, sanatı, mimarisi ve arkeolojisi üzerine özgün çalışmalar yapan araştırmacılar için bir diyalog ortamı sağlaması, farklı eğilim ve bakış açılarını gözler önüne sermesi ve yeni metodolojik yaklaşımları teşvik etmesi amaçlanıyor.

TOSUN TERZİOĞLU VEFAT ETTİ

Tarih Vakfı mütevellilerinden Prof.Dr. Tosun Terzioğlu 23 Şubat 2016 günü vefat etti. Wuppertal Üniversitesi, Michigan Üniversitesi, ODTÜ ve Sabancı Üniversitesi'nde görev yapan Terzioğlu, 1992-1997 yılları arasında TÜBİTAK başkanlığı, 1993-1997 yıllarında NATO Bilim Komitesi Türkiye temsilciliği, 1996-1997 yıllarında Bilimsel ve Teknik Araştırma Vakfı Yönetim Kurulu başkanlığını üstlendi. TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi ve Türk Matematik Derneği başkanlıklarını da yürüten Terzioğlu, 1997 yılında Sabancı Üniversitesi'nin kurucu rektörü oldu ve bu görevi 12 yıl devam ettirdi. Değerli mütevellimiz Tosun Terzioğlu'nun kaybından üzüntü duyuyor, tüm sevenlerine başsağlığı diliyoruz.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

GENÇLER CİHAN HARBİ'Nİ FARKLI PERSPEKTİFLERDEN TARTIŞIYOR VE YAZIYOR

Tarih Vakfı yürütücülüğünde dokuz özel okulla birlikte sürdürülen "Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Ülkelerden Mesaj Var" başlıklı projenin üçüncü atölyesi 14 Şubat 2016 Pazar günü Özel ENKA Okulu'nda yapıldı. Öğrenciler birer "Genç Tarihçi" olup Cihan Harbi'ni belirledikleri temalar ve kendi araştırmaları sonucunda topladıkları karıtlar doğrultusunda kaleme alarak ilk eleştirel metin yazma denemelerini gerçekleştirdi. Projenin danışmanları, atölyede grupların temalar çerçevesinde yazdıkları taslak metni değerlendirerek onlara verdikleri geri bildirimlerle öğrencilerin eleştirel metin yazma denemelerinde derinleşmelerini sağladı.

Projeye İELEV Eğitim Kurumları, TVO Özel Şişli Terakki Lisesi, Ulus Özel Musevi Ortaokulu ve Lisesi, Özel ALKEV Ortaokulu, Özel ALEV Ortaokulu ve Lisesi, Özel Sezin Ortaokulu ve Lisesi, FMV Özel Işık Ispartakule Ortaokulu, Özel ENKA Ortaokulu ve VKV Koç Özel Lisesi katıldı.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KADININ DÜNYASI SEMİNERİ

Tarih Vakfı'nın İstanbul Mektebi Seminerleri 20 Şubat'ta Prof. Dr. Namık Sinan Turan'ı bir kez daha konuk etti. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadının Dünyası" başlığını taşıyan bir sunum gerçekleştiren Turan'ın daha önceki tarihlerde yine vakıf bünyesinde gerçekleştirdiği "Doğu Roma'dan Osmanlı'ya 1000 Yıl/ İktidar-İkonografi-Mimari", "Osmanlı İstanbul'unun Levanten Yüzü: Galata-Pera" ve "Osmanlı İmparatorluğu'nda İktidarın Kadın Yüzü: Harem" başlıklı seminerleri yoğun ilgi görmüştü.

TARİH VAKFI İZMİR YEDİ İKLİM SÖYLEŞİLERİ

Tarih Vakfı İzmir Yedi İklim Söyleşileri'nin altıncısı 18 Şubat 2016 Perşembe günü Türkan Saylan Kültür Merkezi'nde gerçekleştirildi. Prof.Dr. Mustafa Daş'ın "Batı Anadolu'da Türk-Bizans Mücadelesi" başlıklı konuşmasıyla konuk olduğu söyleşide, Türkler ile Bizanslılar arasındaki temasın askeri değil sosyal, ekonomik, kültürel ve dini alanlardaki yansımaları üzerinde duruldu. Mustafa Daş, genelde mücadele olarak kaynaklara yansıyan Türk-Bizans ilişkilerinin gizemlerini gün ışığına çıkarmanın tarihçi için hem bir görev hem de zevkli bir uğraşı olduğunu vurgulayarak, konuşmasında bu ilişkinin gündelik ayrıntılarını dinleyicilerle paylaştı.

"TARİH VAKFI DÜKKÂN"DA İNDİRİM DEVAM EDİYOR

Toplumsal Tarih dergisi ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları kitaplarında internet üzerinden yapılacak alışverişlerde indirim devam ediyor. "http://dukkan.tarihvakfi.org.tr/" adresinde kitaplara %25 indirim uygulanıyor; kitap setleri ise %40 indirimle alınabiliyor. Bunun yanında *Toplumsal Tarih*'in eski sayılarına ulaşmak, yenilenen kampanyalardan yararlanmak mümkün.

BELLEKLERDEKİ İSTANBUL PROJESİ

2010 yılında hayata geçirilen "Belleklerdeki İstanbul" projesi, 70 yaşın üzerinde, yaşamının tamamını ya da bir bölümünü İstanbul'da geçirmiş 60 kişiyle yapılan sözlü tarih görüşmeleri kapsamında, İstanbul'un 1940- 2010 yılları arasında değişen sosyal, kültürel, ekonomik yaşamına ışık tutmaya ve mekânların hikâyelerini su yüzüne çıkarmaya devam ediyor. Alanın taşınması nedeniyle yayını bir süre zorunlu olarak durdurulan site www.belleklerdekiistanbul.org adresinde yeniden erişime açıldı. Proje kapsamında derlenen ve üretilen görsel malzemenin yanı sıra kayıt altına alınan sözlü tarih görüşmelerine de sayfa aracılığıyla ulaşılabiliyor.

Türkiye'de yeni olan sözlü tarih/ tarih ile bellek/kent birliktelikllerini oluşturacak proje, Türkiye'de henüz yeteri kadar kurumsallaşmamış bir alan olan ve sıradan insanların belleğini önemseyen sözlü tarih çalışmalarına dikkat çekmeyi; araştırmacıları, öğrencileri, öğretmenleri, tarihe meraklıları ve tüm İstanbulluları sözlü tarih çalışmalarına özendirmeyi hedefliyor.

"Belleklerdeki İstanbul" projesi kapsamında web ortamında oluşturulan görsel-işitsel veri tabanının, kentin tarihi zenginliğine ve kültürel çeşitliliğine dair kişisel anlatıları geleceğe taşıyarak ve erişilebilir kılarak yalnızca İstanbul kentinin değil, bu ülkenin tarihine yönelik çalışmalarda bir başvuru kaynağı oluşturması ve bu konuda sergi, yayın, belgesel gibi ürünlerin hazırlanmasına temel teşkil etmesi amaçlanıyor. Aralık 2010'da yayın hayatına başlayan web sitesinde İstanbul'u içeren yaşamöyküleri yer alıyor; anlatılar İstanbul'un kültürel, toplumsal, ekonomik ve fiziki boyutlarını yansıtan temalar altında kullanıcıyla paylaşılıyor.

15.YIL

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Sorunlar dün de vardı, Bugün de devam ediyor.

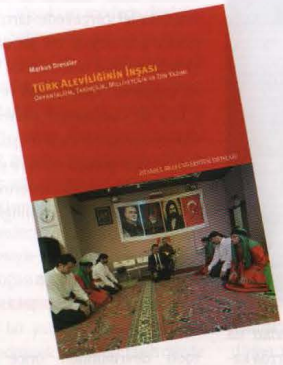

OSMANLI DÖNEMİNDE DİYARBEKİR'DE TOPLUMSAL İLİŞKİLER (1870-1915)

DERLEYENLER: JELLE VERHEIJ - JOOST JONGERDEN

384 sayfa, ISBN: 978-605-399-417-6

Mezopotamya'da Bereketli Hilâl'in Dicle kıyısında kurulmuş, Amida adıyla Aramî krallığı, Asur, Med, Pers, Roma ve Bizans'tan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyâlet-i Kürdistan'ın merkezi olarak adlandırılmış, Cumhuriyet Türkiyesi'nde il olmuş kadim bir şehrin, 1870 ile 1915 yılları arasındaki toplumsal serüvenini tüm boyutlarıyla ele alan vazgeçilmez bir kaynak kitap.

JOOST JONGERDEN JELLE VERHEIJ **SUAVİ AYDIN** JANET KLEIN **NİLAY ÖZOK-GÜNDOĞAN** EMRULLAH AKGÜNDÜZ **DAVID GAUNT** UĞUR ÜMİT ÜNGÖR

TÜRK ALEVİLİĞİNİN İNŞASI

ORYANTALİZM, TARİHÇİLİK, MİLLİYETÇİLİK VE DİN YAZIMI

MARKUS DRESSLER

342 sayfa, ISBN 978-605-399-432-9

Dressler, Alevi kimliği ile Alevilerin Türk milliyetçi siyasetine malzeme olmasının ilk dönemlerini ele alıyor. Özellikle Fuad Köprülü'nün İslâm içi farklılıkları kavramsallaştırma tezleri, tarihyazımı, sosyoloji ve ulus-inşası arasındaki bağlar; bu anlamda Köprülü ile Ziya Gökalp arasındaki "simbiyotik ilişki" ve Türk Tarih Tezi'nden dinyazımına uzanan geniş çerçeve, esere farklı ve anlamlı bir içerik kazandırıyor.

Dressler, Türkiye'deki "Alevilik" çalışmaları için yeni bir standart belirlerken, aynı zamanda din çalışmalarının metodolojisine de çok büyük bir katkı sunmaktadır.

Prof. Dr. Ahmet T. Karamustafa, Maryland Üniversitesi

VEFAİLİK, BEKTAŞİLİK, KIZILBAŞLIK

ALEVİ KAYNAKLARINI, TARİHİNİ VE TARİHYAZIMINI YENİDEN DÜŞÜNMEK

AYFER KARAKAYA-STUMP

248 sayfa, ISBN: 978-605-399-419-0

Ayfer Karakaya-Stump'un bu kitabı; yaygın ve kabul görmüş varsayımlar üzerine inşa edilmiş alternatif üst-anlatıların, kavramsal düzeyde yeniden ele alınması ve yeni veriler ışığında değerlendirilmesinin zorunlu olduğunu iddia eden çok önemli bir çalışma olarak, Türkiye/Osmanlı tarihçiliğini de sorguluyor.

Aleviliğin oluşumu ve Osmanlı tarihi içindeki yeri hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler bu kitabı okumalı... Ezberbozan kelimesinin tam yerini bulduğu nadir bir örnek.

Prof. Dr. Cemal Kafadar, Harvard Üniversitesi

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 52 59 Faks: 0212 253 47 00
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@ bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNT

www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 30 13
e-mail: punto@puntokitap.com

GEÇ OSMANLI DEVLETİ'NDE POPÜLER TARİH: AHMED MİDHAT VE DÜNYA TARİHİ

MELTEM TOKSÖZ

19. yüzyılda Osmanlı tarihyazımında Avrupa kaynaklarına dayalı "tarih-i umumi" eserleri, öncelikle Mekteb-i Mülkiye gibi okulların müfredatları için yeni bir tarih eğitimi ihtiyacına paralel olarak ortaya çıkmıştı; dolayısıyla bir yandan giderek yükselen bir Türklük anlayışıyla, bir yandan da vakanüvislerin daha klasik tarzda kaleme aldığı Osmanlı tarihleri ile eşzamanlıydı. Bu makalede tarih-i umumi yazarlarından Ahmed Midhat'ın Osmanlı tarihselciliğinin bir uzantısı olarak gördüğüm tartışmalarını içeren bir değerlendirme yapmayı hedefliyorum.

Ahmed Midhat Efendi (1844-1912).

Bundan yaklaşık yirmi yıl kadar önce Michael Ursinus, 1870-1920 arasında Roma ve Bizans tarihlerine dair Osmanlıca çalışmaların gelişimini, "aynı dönemde Osmanlı Imparatorluğu'nun tarihyazımındaki Batılılaşma eğilimlerine" bağlamıştır.[1] Gerçekten de 19. yüzyılda, özellikle de yüzyılın son çeyreğinde, Osmanlı tarihyazımında Avrupa kaynaklarına dayalı "tarih-i umumi" (dünya tarihi) eserlerinin yaygınlaştığını görürüz. Bu tarz metinler, öncelikle Mekteb-i Mülkiye gibi okulların müfredatları için yeni bir tarih eğitimi ihtiyacına paralel olarak ortaya çıkmıştı; dolayısıyla bir yandan yükselen bir Türklük anlayışıyla, bir yandan da vakanüvislerin daha klasik tarzda kaleme aldığı Osmanlı tarihleri ile eşzamanlıydı.[2] Ursinus da aslında Ahmed Midhat ve Mehmed Murad gibi yazarların umumi tarihlerinin Bizans hakkındaki bölümlerinin benzer bir görüşü yansıttığını ifade eder.[3]

Umumi tarihlerde tartışılan sadece Bizans değildir, Antik Yunan dönemiyle modern Yunanistan Krallığı da uzun uzadıya tartışılır. Bu makalede bunlardan birini, Ahmed Midhat'ın Osmanlı tarihselciliğinin bir uzantısı olarak gördüğüm tartışmaları –yazarın ortaya çıktığı entelektüel ve siyasi çerçeveyi de göz önüne alarak– içeren bir değerlendirme yapmayı hedefliyorum. Amacım bir yandan bu entelektüel çerçevede tartışılan konulara göz atmak, bir yandan da bu çevrenin nihai olarak tekil bir çizgide gelişerek önce Ittihad ve Terakki, sonra da Cumhuriyet dönemlerinde hâkim olan düşünceyi oluşturduğuna dair yaygın görüşü masaya yatırarak, o dönemin entelektüellerinin ve siyasi yelpazesinin çeşitliliğini keşfe çıkmak.

UMUMİ TARİHLER VE OSMANLI MODERNLEŞMESİ

1908 devriminden önce Türkçülüğün giderek ağır bastığı bir Osmanlı milliyetçiliğine hareket alanı sağlayan ortamın varlığını kabul etsek bile, 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı modernleşmesinin çeşitli açılımları olduğunu görürüz. Bu yıllar nihayetinde Osmanlı milliyetçiliğini Panislamizm şemsiyesi altında desteklemek isteyen Sultan Abdülhamid'in ağır sansür dönemine tekabül ediyordu. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kaleme alınan umumi tarih külliyatının siyasi moderniteye Avrupa düşüncesine benzer bir yak-

laşımı olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu siyasi bakımdan çok uluslu bir yapısıyla benzeştiği Avrupa ülkelerinden başta kolonizasyon olmak üzere pek çok hususta da ciddi biçimde farklıydı. Buna karşılık Osmanlılar nasıl oryantalizmi bilhassa Arap tebaayı oturttukları çerçevede kendi ihtiyaçlarına uyarladılarsa, Avrupa tarihselciliğini de bu umumi tarihleri yazarken örnek almışlardı. Yani nihai kertede, var olan tüm farklılıklar Osmanlıların gözünde "batılılaşma akımları"na bir engel değil, tam aksine Osmanlı emperyalizmini dünya sisteminin bir parçası haline getirme yolunda önemli saiklerdi. Türk milliyetçiliği, Osmanlıların 1890'ların emperyalizm anlayışı içinde kendilerini konumlandırmalarına dair bu çabanın –ne bizatihi, ne de söylem bakımından– tek sonucudur.

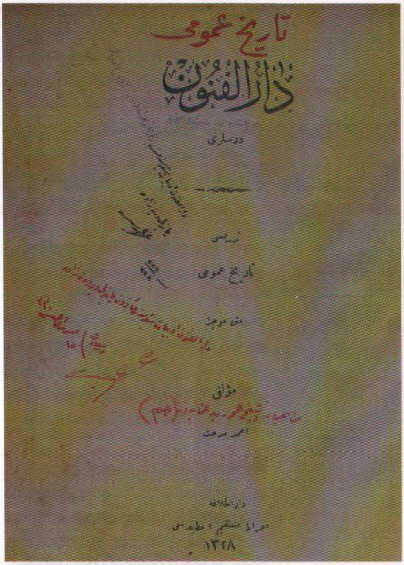
Osmanlıların kendilerine dair tasavvurları, dönemin Batılı çok uluslu imparatorluklarının siyasi yapıları ve değerler sistemine benzer bir tarzda kurmaya çalıştıkları modern devlette ifadesini buluyordu. Ancak bu süreç basit bir taklit ya da uyarlamadan ibaret değildi, hemen her Batılı unsur Osmanlıların düşünsel süzgecinden geçtikten sonra Osmanlı modernliğinin bir parçası olabiliyordu. Bütün bu süreç göz önüne alındığında, son dönem Osmanlı tarihyazımının gelişimini sadece bir Osmanlı Ranke'si nitelemesiyle ya da milli bir tarih ilminin doğuşuyla açıklamak gayet indirgemeci bir yaklaşım olur. Ahmed Midhat'ı bir yazar ve gazeteci olarak değerlendirerek, farklı bir tarih diliyle yazdıklarının siyasi tartışmalar ve çatışmalar kadar bunların içinde barındırdığı çoğulluğu da yansıttığını düşünmek de pekâlâ mümkün değil mi?

Ahmed Midhat'ın umumi tarihleri Osmanlı tarihyazımının nesnellik ve belgeleme standartlarını mükemmel biçimde yansıtan örneklerdir.[4] Üstelik aynı zamanda çağın tarih ve edebiyat dünyasına hakim olan romantizmden de aynı derecede nasiplenmişlerdi. Tam da bu sebeplerden, son Osmanlı dönemindeki bu tarihselciliğin aslen tercümeye dayalı basit bir iktibasın sonucu kabul edilmesi neticesinde, Osmanlı modernleşmesi de pozitivist Batıcılık çizgisini kendinden hiçbir katkıda bulunmadan kopyalayan bir süreç olarak yaftalanmıştır. Oysa Osmanlı umumi tarihleri, yazarlarının kendilerini insanlık tarihi çerçevesinde konumlandırma çabaları çerçevesinde değerlendirildiğinde, Osmanlı entelektüellerinin kendilerini ve emperyal geçmişlerini küresel çapta yeniden konumlandırma yolunda bir çabası olarak da rahatlıkla okunabilir. Dolayısıyla da Aydınlanma çağı sonrasında dünya tarihi yazan bu son dönem Osmanlılarının, insanlık ve medeniyet tarihine dair fikirlerini ne şekillerde ifade ettiklerini bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Zira bu metinlerin kaleme alındığı dönem, dünyanın her köşesinde modernleşmeye hızla ayak uydurmaya çalışan toplumların, umumi tarih yazımını bunun hem bir yansıması ve ifadesi hem de bir aracı olarak gördüğü bir dönemdi. Osmanlıların umumi tarihleri de bu modernleşen dünyada Osmanlıların kendilerini nerede konumlandırdıklarına ve ne şekilde tasavvur ettiklerine dair, üstelik benzerlerinden hiç de aşağı kalır yanı olmayan örneklerdi.

AHMED MİDHAT'IN TARİHÇİLİĞİ: KÂİNAT

Kaleme alınışları, gazeteler başta olmak üzere basın yayın mecralarında patlamanın yaşandığı ve Mülkiye ve Darülfünun gibi yüksek öğretim kurumlarının açıldığı bir döneme denk düşen umumi tarihler tarihsel bilginin farklı biçimleri ve farklı tecrübe ediliş yolları üzerine tetkikler yapma olanağı sunar. Ahmet Midhat'ın *Kâinat*'ı önce gazetede tefrika edilmişti, bu esnada iki "tarih-i umumi" daha kaleme aldı, Darülfünun'da dünya tarihi dersleri verdi. Adı geçen bu eserlerin --daha iyi bir tanım bulana dek– Osmanlı tarihini dünya tarihinin bütünleşik bir parçası haline getirmeye yönelik yeni bir türün örnekleri olduğunu düşünüyorum.

Dünya tarihi yazmak, Ahmed Midhat gibi tarihçilere Osmanlıcılık, tarihsellik ve kamusal eğitim hakkında fikirler geliştirmeleri için gerekli donanımı sağlamış ve böylece Osmanlı tarihsel/entelektüel/akademik tarzlarının çeşitliliğini mümkün kılmıştır. Osmanlıca umumi tarih yazarları, Osmanlı medeniyetini kültürel farklılıklarıyla birlikte dünya medeniyetlerinin arasına yerleştirmek adına, Batı'ya kar-

Ahmed Midhat Efendi, *Tarih-i Umumi Darülfünun Dersleri*, Sırat-ı Müstakim Matbaası, 1328.

şı hissettikleri ve kendilerini içinde buldukları bu ortamın Doğu/Batı ikileminden çok daha ayrıntılı ve incelikli olduğunu gösteren bir çekişmeyi yansıtmayı denedi. Osmanlı modernleşmesinin kendini küresel bağlam içinde bu türden konumlandırması, vatanın bekası uğruna Batı'yı sorgusuz sualsiz, körü körüne taklit etmek gibi bir sığlığın çok ötesindeydi.[5]

"Umumi tarih"lerde kadim Yunan ve bir noktaya kadar modern Yunan tarihlerinin çalışılması, yazarın bile aynı anda birden fazla Osmanlılık tanımı yaptığı ve dönemin siyasi modernleşme akımlarının farklı yörüngelerini gösteren, üzerinde düşünmeye değer bir konudur. Avrupa ideallerine dayalı Osmanlı milliyetçiliği, İslam'a dayalı Osmanlı milliyetçiliği, Osmanlı Oryantalizmi, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden önce en azından bir miktar Türk milliyetçiliği izi barındıran Osmanlı emperyalizminin ken-

dini Avrupa ile karşı karşıya değil küresel ölçekte konumlandırması gibi farklı seviyelerde Türklükle doldurulmuş bu çoklu durum, özellikle Yunanlıların ve Yunan bağımsızlık ilanı algılarının Türk tarihyazımının oluşumundaki merkezi rolünü değerlendirdiğimizde daha da ilginç hale geliyor. Aslında imparatorlukta baş gösteren milliyetçilik dalgaları karşısında Osmanlıların reayayı oluşturan unsurların farklı kimliklerine dair bilincinin oluşmasındaki asli etkenin Yunan bağımsızlık hareketinden çok Avrupalıların sergilediği Yunan hayranlığı olması bundan dolayı daha kolay anlaşılır.

Ahmed Midhat ve benzerlerinin yazdığı tarihler, 1870'ler sonrasında milliyetçiliklerin deneyimlendiği ortamda kaleme alınmış, çok uluslu ve çok dinli imparatorluğun kendi muhkem konumundan verdiği birer cevaptır.

Ahmed Midhat ve benzerlerinin yazdığı tarihler, 1870'ler sonrasında bu milliyetçiliklerin deneyimlendiği ortamda kaleme alınmış ve Avrupa idealleri ile pek tatminkâr olan, çok uluslu ve çok dinli imparatorluğun kendi muhkem konumundan verilmiş birer cevaptır. Çağlar Keyder'in sözleriyle: "(Onlar) geç Osmanlı dünyasının çokkültürlü değerler sistemi içinde demlenmişlerdi. Tüm milliyetçiler gibi, telkin ettikleri milli özgünlüklerden ziyade Avrupa başkentlerinin salonlarında ve fuayelerinde kendilerini daha rahat hissedeceklerdi."[6] Umumi tarihlerin yazımında farklı ideolojilerin meczedilmesini sağlayan ve Osmanlı tarihini milliyetçi ve sömürgeci söylemden aynı anda koruyan işte bu rahatsızlıktı. Bu yazarlar "kendi açmazlarını, aleni sömürgeciliğe direnerek ve devletin bütünlüğünü koruyarak, Avrupa devletler sistemi paradigmasında ve düvel-i muazzama dünyasını körükleyen çetrefil düşmanlıklarla işbirlikleri üzerinden algıladılar."[7] Avrupa idealleri usulünce Osmanlı milliyetçiliğini, İslam'la beslenen Osmanlı milliyetçiliğini, Osmanlı Oryantalizmini, farklı derecelerde Türk milliyetçilikleri içeren Osmanlı emperyalizmini yaratmanın zorlu yollarından geçerek yazdılar. Ancak, Keyder'in dediği gibi, giderek "Yunan bağımsızlığını takiben Avrupa kamuoyunun, Avrupa'nın Yahudi-Hıristiyan ve Greko-Romen olmayan ve en belirgin özelliği Avrupalı olarak tarif edilen halklar üzerinde kurduğu boyunduruk olan 'Türk' imparatorluğuyla ilişkilerini şekillendiren dışlayıcı yaklaşımını göz ardı etmek giderek imkânsızlaşmıştı. Bu dönemin bir dikkat çekici boyutu, Avrupa arenasından 'Türk'ün dışlanmasının inşasında Yunan milli kimliğinin kurulmasının oynadığı önemli roldü. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Alman ve Yunan dilbilimciler, etnograflar, halkbilimci, arkeolog ve tarihçiler yoğunlukla modern Yunanistan'ı, Homeros döneminin ve 5. yüzyıl Atina'sının kahraman Yunanistan'ına bağlayan şecereyi oluşturmakla meşgul olduklarında bu inşa, bir kez daha, Osmanlı yönetiminin suçlanması üzerinden devam etti. Türk boyunduruğu Antik Yunanlılar ile modern Yunanlıların ayrılaştırılması arasındaki tek engel olarak ortaya çıktı. Yunanistan, Yunan kültürünün içindeki klasik özün lekesiz kaldığını iddia etmek için yabancılaştırılan Türkiye'yi dışlayarak Avrupa Panteon'undaki yerini alacaktı ve bu kültüre uymayan ne varsa Yunanistan'ı fethetmiş olanların yabancılaşmışlığına bağlanacaktı."[8]

KADİM YUNAN MEDENİYETİ VE YUNAN BAĞIMSIZLIĞI

Ahmed Midhat'ın Yunan tarihi ve Yunan bağımsızlığı konusunda yazdıkları ise farklı bir bakış açısı tespit etmemize olanak verir niteliktedir: Yazarın amacı burada, fethedenlerin yabancı olmadığını ve aynı medeniyet tarihinin parçası olduklarını kanıtlamaktır. Bunu yaparken başvurduğu söylemin belki en can alıcı kısmı ise, dönemin Avrupa düşüncesinde ve dolayısıyla bir dünya tarihi yazarken antik ve modern Yunanistan arasında olduğu varsayılan özdeşleştirmeyi ve sürekliliği reddeden ısrarlı tutumdur.

Ahmed Midhat'ın ülke ülke bölümlediği iş ciltlik *Kainat*'ı popüler bir eserdi.[9] Bir tarihçiden daha ziyade bir edebiyatçı gibi kaleme aldığı bu eser, sadece bir *histoire eventielle* (olaylara dayalı tarih) değil, hikâye anlatmanın ve hikâyenin kendisinin de aynı derecede önemli olduğu bir entelektüel çabaydı. Kitabın kadim medeniyetten 19. yüzyıl krallığına kadar Yunan tarihini içeren kısmı bunun belki de en iyi örneklerindendir. "Yunanistan" başlığını taşıyan kısım daha önce gazetede tefrika edilmişti; 1880'de derlenen, "Avrupa" başlıklı ilk cildin içinde yer alır ve bir giriş bölümünün ardından Yunanistan adıyla bilinen toprakların coğrafi tarifiyle sürer. Ardından Yunan tarihi ayrıntılı olarak dönemselleştirilir ve analiz edilir. Bu kısım ilerleyen bölümlerde Büyük Iskender devriyle biten "Antik Yunan ve Öncesi" (*Birinci Bab: Yunanistan-ı Kadimin Devr-i Evveli*), Yunanlıların Romalılar tarafından fethiyle son bulan "Antik Yunanistan Tarihinin İkinci Kısmı" (İkinci Bab: Yunanistan-ı Kadim Tarihinin Kısmi Sanlsi) gibi bölümlere ayrılır. Takip eden üçüncü kısım da (Üçüncü Bab: Şark İmparatorluğu) Bizans tarihini Osmanlıların fethine kadar götürür. Dördüncü kısım ise yazarın "Yeni Yunanistan" (*Dördüncü Bab: Yunanistan-ı Cedid*) olarak adlandırdığı bölümdür. Bu son kısım, Yunan bağımsızlık girişimleri hakkında bir tartışmayla başlayıp, Tepedelenli Ali Paşa üzerine Mora isyanı hakkında bir kısımla biten bir anlatı ile devam edip temelde yazarın bağımsız Yunan Krallığı'nı eleştirdiği, Yunanistan'daki güncel durum üzerine genel bir değerlendirmeyle sona erer. Tabii ki, bu genel değerlendirme antik Yunan medeniyetinin, Romalıların, Arapların ve en son olarak da Avrupalıların takip ettiği, hepsinin de haklı olarak kadim Yunanlıların mirasçıları olduğu

ve insanlık tarihinin en büyük değilse bile ilk ilerlemeci medeniyeti olduğunu iddia eden temayı tekrar eder. 19. yüzyıl Yunan Krallığı da aynı mirası öne sürmekte ve krallığın en saf haliyle, herhangi bir kesintiye uğramaksızın sürdüğünde ısrar etmektedir. Ahmed Midhat bu iddianın cehalet olduğu söyleyerek devam eder. Daha sonra da kadim ve modern Yunanlılar arasında gözlemlediği farkları sıralar: Öncelikli olarak ırksal karakterleri gösteren yüz özelliklerinden bahseder. Bu noktada, dönemin milliyetçi ırk literatürüne hâkimiyetini sergiler ve Yunanlıların (aslen Arnavut olan) Makedonyalılarla ve Romalılarla nasıl karıştığını ve ırksal saflıklarını iki kez kaybettiklerini yazar. Buna ayrıca Slav etkisini de katarken, Avrupa milletleriyle Osmanlıların bu türden melezleşmelerden kaçınabildiğini yazar: "Binaenaleyh yeni Yunaniler eski Yunanilerden bilkülliye başka ve melez bir millettirler."[10]

Tahmin edilebileceği gibi, bir sonraki nokta da dille ilgilidir. Yazara göre hayatta olan Rumlar ve Yunanlılar, kendi dillerinden gayet farklı olan eski Yunancayı anlayamazlar.[11] Ahmed Midhat'a göre esas mesele, Roma İmparatorluğu'nun dağılmasıyla ortaya çıkan ve Yunanlıların "başka milletleri de barındırdığı için, sadece bir parçası olarak" kaldığı Doğu Roma İmparatorluğu algısından kaynaklanmaktadır.[12] Bu tablo, tarihsel olarak, Doğu Kilisesi'ni –ya da Ahmed Midhat'ın kelimeleriyle Patrikhane'yi– koruyarak Yunan milletinin de koruyucusu olan Osmanlı İmparatorluğu'na doğru evrilmektedir. Bu nedenle Osmanlılar sadece Yunanlıları korumakla kalmamış, aynı zamanda "Fenerlilere devlete hizmet etmeyi bahşetmiş, onları yok olmaktan, Bulgar Slavlarını da Rumluğa indirecek derecede korumuş"tur.[13] Yazar bu vurgusunu, 19. yüzyıl Rumlarının çok çalışkan ve akıllı olduklarını ve eğer bu mirası Avrupa'nın ilerlemesiyle yarışmak için taşımada ısrarcı olmazlarsa, hiç şüphesiz milletlerini daha ileriye taşıyacaklarını ekleyerek bitirir. Ona göre, kadim Yunan medeniyeti ilerlemeci olabilir ama krallık Yunanlılarının Avrupa ile

askeri ya da bilimsel düzeyde arayı kapatmış oldukları söylenemez.[14]

126 sayfa uzunluğundaki bu bölüm, Ahmed Midhat'ın yazarlığının doruk noktasını temsil eden ve bütün özelliklerini yansıtan bir örnektir: Abdülhamid yanlısı bir modernist, Avrupalı benzerleri gibi medeniyetlere dayalı evrensel tarihler yazan, bu nedenle kadim Yunan medeniyetini içerecek şekilde dikkatli, bunu siyasi modernleşmenin başlangıcı olarak sahiplendiği kadar modern Yunanlıların yaşanabilir saymadıkları ve dolayısıyla isyan ettikleri Osmanlı medeniyetini, kadim Yunan ve Roma medeniyetlerinin halefi ve onların alternatifi sayan bir fikir adamı. Örneğin "Yunan Krallığı" adlı bölümün en başında Yunanistan'ın neden müstakil bir kısım gerektirdiğini tartışması, Avrupa medeniyeti kalıplarını takip ederken, bunu okuruna açıklaması gerektiğinin ne kadar farkında olduğunu gösterir.

Kadim zamanlardan beri Yunanistan olarak adlandırılan bütün coğrafya Osmanlı yönetimi altındaydı, kitabın yazılmasından yaklaşık yarım yüzyıl öncesine kadar bu bölge Osmanlı yönetimi altında kalmıştı. Yazar işte bu nedenlerle bu devletlerin ve milletlerin tarihlerinden oluşan bu eserinde Yunanistan'ın Osmanlı tarihinden bağımsız olarak ele alınmasının gereksiz olduğunu belirtir. Yazara göre Osmanlı yönetimi altında Yunan tarihi, dünya medeniyetinin büyük katkı veren ve bugün Avrupa'nın bir parçası olan, medeniyet-i hâkime olarak adlandırılan önceki tarihlerine kıyasla oldukça kısadır.[15]

Ahmed Midhat'a göre 15 ciltte aktardığı dünya tarihinin Avrupa kısmı altında bir bağımsız Yunanistan başlığı kesinlikle gereklidir. Yazar ayrıca, Avrupa'nın coğrafi sınıflandırmasının da Yunanistan'ı içerdiğini ekleyerek kendi eserini dünya tarihi eserlerinden farklı saymadığını gösterir. Ancak pek çok kesinti ve fetih yaşandığı için başından sonuna kadar kesintisiz ve kronolojisi eksiksiz bir Yunanistan tarihi yazmak yine de imkânsızdır, diye de kısaca ekler.[16] Yunanlılar Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olduğunda bu Roma İmparatorluğu tarihi olmaktadır ve dolayısıyla o bölümde bahsi yeterlidir. Aynı mantıkla, Yunan tarihinin bir kısmı da aslında Bizans tarihi ve belli ki Osmanlı tarihi yazımına aittir.

DÜNYA TARİHİ VE YUNANİSTAN

Öyleyse Yunanistan üzerine ayrı bir kısım yine de niye gereklidir? Ahmed Midhat bunu bir tarihyazımı metodolojisi sorunu olarak şöyle açıklar:

Eğer İtalyan tarihi, büyük bir kısmı Roma tarihi olsa bile, ayrı olarak değerlendirilebiliyorsa, Yunan tarihi de öyledir.[17]

Bu meşrulaştırmadan sonra kısım, *Kâinat*'ın içerdiği diğer tüm ülkelerde olduğu gibi Yunanistan'ın da coğrafi bir tarifi ile başlar. Ahmed Midhat'ın anlatımında[18] Korfu ve Siros gibi büyük şehirler, her iki kıyıda limanlar ve adalar, ülkenin 1 milyona yaklaşan nüfusu, başkent olarak Atina, kurşun ve mermer gibi doğal kaynaklar ve üretim kısmında zeytin ve zeytinyağı içeren ekonomik etkinlikler ve ticaret önceliklidir. Yazarın deyişiyle, Yunanlılar çok akıllı ve Avrupa dilleri ve bilimleri konusunda uzmandır. Bu nedenle İngiliz, Fransız, Avusturya ve Romanya liman şehirlerinde büyük ticaret bağlantıları vardır. Ülkeleri su ile çevrili olduğu için, denizcilik araçları konusunda da çok ehildirler ve bu sayede filoları bütün Akdeniz'i dolanır.[19] Ahmed Midhat bu ticaretin kendi tarım ya da sanayi ürünlerinin ihracından ziyade Avrupa mallarının taşınmasına dayalı olduğunu da ayrıca ekler. Bunu da ağırlıklı olarak şa-

rap dışındaki üretim etkinliklerindeki düşük seviyeye bağlar.[20]

Bu kısım Yunan Devleti'nin Danimarka hanedanı prenslerinden bir kralın idaresindeki meşruti bir krallık olarak nitelenmesiyle sürer. Meşrutiyet hakkında başka hiçbir yorum yapılmaz ve tartışma din üzerinden sürdürülür. Ortodoks kilisesi, artık azımsanmayacak sayıda Müslüman ve Yahudi mensubu da bulunan ve bu nedenle aslında çok uluslu bir krallık kuran Yunanlıların dini olarak tanımlanır. Ahmed Midhat'a göre, bu krallığın yeri ağırlıklı olarak "Mora" ve "Hellad" ve yakın zamanda batıdan eklenen Teselya ve Epir'dir (Eğriboz).[21] Bu kısım ilginç bir yorumla biter. Ahmed Midhat kimi yazarların tarihsel sebepler öne sürerek Yunanistan'ı İtalya'nın bazı kısımlarını, Makedonya ile Selanik'i, Bursa, Aydın, Edirne ve İstanbul'u da kapsayan şekilde tanımlasalar da, pek çok tarihçinin kendi tarif ettiği sınırlar üzerinde hemfikir olduğunu belirtir.[22]

Ahmed Midhat'ın Yunan coğrafyasının tarihini diğer dünya tarihçileri gibi, onlara da atıf yaparak imparatorluklara dayalı bir siyasi sınıflandırma üzerinden yazması "Rankeci" bir geleneği de izlediğine işaret eder. Ama dünya tarihi yazımında takip ettiği tarihselcilik, aslen Osmanlı İmparatorluğu'nu Roma ve Bizans İmparatorlukları seviyesinde vurgulamasına olanak verdiği ölçüde ve Osmanlı medeniyetini tarihe diğer tüm medeniyetler gibi yerleştirebildiği için anlam kazanmaktadır.

MELTEM TOKSÖZ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Michael Ursinus, "From Süleyman Pasha to Mehmed Fuat Köprülü: Roman and Byzantine History in late Ottoman Historiography", *Byzantine and Modern Greek Studies* ("Süleyman Paşa'dan Mehmet Fuat Köprülü'ye: Geç Osmanlı Tarih Yazımında Roma ve Bizans Tarihi", *Bizans ve Modern Yunan Çalışmaları Dergisi*) 12 (1988): 305.

2 Christoph K. Neumann, "Bad Times and Better Self: Definitions of Identity and Strategies for Development in Late Ottoman Historiography (1850-1900)", *The Ottomans and the Balkans: A discussion of Historiography*, ed. S. Faroqhi ve F. Adanır (Kötü Zamanlar ve İyi Benlik: Geç Osmanlı Tarihyazımında Kimlik Tanımları ve Gelişim Stratejileri, *Osmanlılar ve Balkanlar: Bir Tarihyazımı Tartışması*) (Leiden, 2002), s. 57-78.

3 Michael Ursinus, "Byzantine History in late Turkish Historiography", *Byzantine and Modern Greek Studies*. (Geç Dönem Türkçe Tarihyazımında Bizans Tarihi: *Bizans ve Modern Yunan Çalışmaları Dergisi*) 10 (1986): 218-19.

4 Ahmed Midhat, *Kainat* (İstanbul, 1298/1880-81) ve *Tarih-i Umumi* (İstanbul 1295-1296/1878-1879). *Muhtasar Tarih-i Kurun-i Cedide*, 3 cilt, İstanbul, 1303-1305 (1885/86-1887/88).

5 Farklı bu ayrımı tarih öğretmenlerinin görüşleriyle ilişkili olarak tartışmakta-dır Bkz. *Imperial Classroom- Islam, the State and Education in the Late Ottoman Empire* (Mekteb-i Hümayün: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim) (Oxford, 2002), s. 130.

6 Keyder, "The Dilemma of Cultural Identity on the Margin of Europe" ("Avrupa'nın Kıyısında Kültürel Kimliğin Çelişkisi"), *Review* (Fernand Braudel Center), 16/1 (Kış, 1993): 19-33.

7 Aynı yerde.

8 Agm. s. 33.

9 Ahmed Midhat, *Kainat*, c. 14.

10 Age. s. 123.

11 "Hatta lisanca dahi eski Yunanilerin yerlilerden o kadar farkı vardır ki eleyevm 'Elenika' denilen Yunan-ı kadim lisanını olur olmz üdeba-yı Rum bile anlayamazlar", age, s. 123.

12 "İmdi Romalılara mahkûm olduktan sonra artık Yunanistan tarihine hatırı çekmek en münasib yol oldu ise de müverrihler Şark İmparatorluğu'nu nisbet edecek daha münasib bir taraf bulamadıkları için mezkur imparatorluğu devlet-i Yunaniye'nin bakiye-i mütemadiyesi gibi bir suretde telakki etmişlerdir. Yoksa asıl Yunanistan kadım add olunan memalik şark imparatorluğunun ancak bir hams garbiyesini teşkil edebilir vesaire aksamı ise Arnavud Bulgar Laz vesair bazı Asya akvamından ibaret bulunur idi." Age. s. 123-124.

13 "Bundan maada Devlet-i 'Aliyye-i Osmaniye Yunanistan'ı Türkleştirmeye hiç gayret etmeyerek bilakis Rumların muhafaza-i kavmiyetleri medar olan cemiyetlerini muhtar bıraktığı gibi Fenerli Rumları dahi kendi hizmet-i siyasiyesinde kullandığından işte bu suretle Rumlar mahv olmadıkdan başka bilâkis Bulgarların İslavlığı heman unutulmak derecelerine gelerek bayağı Rum add olunmağa takrib eylemişlerdir", age, s. 124.

14 Age, s. 2.

15 Age, s. 2

16 Age, s. 3.

17 Age, s. 4.

18 Age, s. 5-8.

19 Age, s. 8-9.

20 Age, s. 9.

21 Age, s. 9-10.

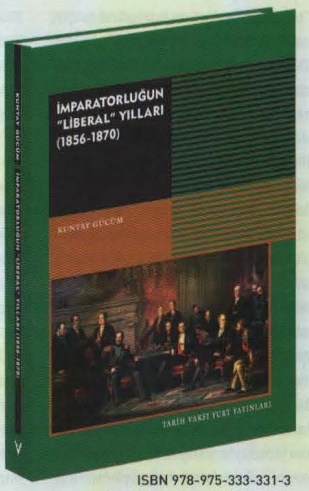
22 Age, s. 11.

İMPARATORLUĞUN "LİBERAL" YILLARI (1856-1870)

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyıl Avrupa sistemiyle bütünleşme sürecine girdi. İmparatorluk, Avrupa devletler sisteminin bir parçasına dönüşürken, Islahat Fermanı ile liberal Avrupa ailesine katıldığını da ilan etti.

O yıllarda Avrupa'da "liberal" en itibarlı sözcüktü. Resmi ideoloji olarak benimsenen liberal politika Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümet söylemine Babıâli'nin diplomasi kökenli yöneticileri tarafından dahil edildi. Osmanlı İmparatorluğu'na iltifat etmek isteyen Avrupalı siyasetçiler ve diplomatlar Sultan'ın ve nazırlarının ne kadar liberal olduğundan övgüyle söz ediyorlardı.

Islahat Fermanı'nın hazırlanma safhalarını, Büyük Güçler arasındaki çekişmeleri İstanbul konsolosları üzerinden anlatarak başlayan bu kitap, reformlar ve Osmanlı topraklarındaki azınlıklar üzerindeki Avrupa etkisinin, Babıâli'nin reformcu paradigmasının diplomatik arşiv belgelerindeki izlerini sürüyor.

ISBN 978-975-333-331-3
Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

Eskiçağ ve Ortaçağ'da Terazi Ağırlıkları

DOSYA EDİTÖRÜ: OĞUZ TEKİN

Üzerinde en az çalışılmış ve yayın yapılmış arkeolojik buluntular arasında terazi ağırlıkları belki de birinci sırayı alır. Yüzyılın en ihmal edilmiş konusunu bir dosya halinde ele alarak bu konuya dikkat çekmek istedik. Terazi ağırlıklarının geçmişi kuşkusuz terazinin geçmişine kadar uzanır; Mezopotamya, Mısır ve Hitit uygarlıklarına ait terazi örnekleri ve ağırlıkları duvar resimlerinden, kabartmalardan, papirüslerden ve koleksiyonlardan bilinmektedir. Ancak dosyanın konusunu daha ziyade Eskiçağ ve Ortaçağ'da Akdeniz dünyasında üretilen ve kullanılan terazi ağırlıkları oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, daha önceki dönemlere ilişkin bazı göndermeler olsa da, dosyada esas olarak Eski Yunan, Roma ve Bizans ağırlıklarına ilişkin yazılar bulacaksınız. Antik dünyanın kamusal alandaki en önemli araçları (*instrumenta publica*) arasında yer alan terazi ağırlıkları, üzerlerinde yer alan ve onların değerlerini gösteren birim işaretleri, semboller, tasvirler, yazılar ve bezemeler nedeniyle incelenmesi, araştırılması gereken önemli bir malzeme grubudur. Terazi ağırlıklarının incelenmesinden elde edilecek veriler, numismatik ve para tarihi konularına katkı sağlayabileceği gibi antik pazar ekonomisinin daha iyi anlaşılmasına da olanak verecektir.

Dosyanın konusunu oluşturan terazi ağırlıkları, metroloji biliminin ilgi ve çalışma alanı kapsamındadır. Ancak metrolojinin kapsamının çok geniş olduğu, mal ve değerli metalden sikkelerin tartılmasında kullanılan terazi ve kantarlara ya da bunların mutlak parçası olan ağırlıklara ilişkin çalışmaların metrolojinin sadece bir yönünü oluşturduğu unutulmamalıdır. Metrolojinin bir bilim dalı olarak gelişmeye başlaması, daha öncesinde bazı çalışmalar yapılmış olsa da, 16. yüzyıla kadar gitmektedir. Ancak doğrudan ağırlıklar üzerine yoğunlaşan ilk yayın 19. yüzyılın ilk yarısında August Böckh (1785-1867) tarafından yapılmıştır. Günümüzdeki ağırlık çalışmaları Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'nün himayesinde ve bu satırların yazarının yürütücülüğünde devam eden *Corpus Ponderum Antiquorum et Islamicorum* projesi ile yeni bir ivme kazanmıştır.

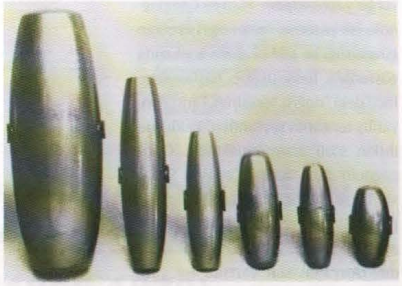
Terazi ağırlıkları konusunda çalışmaları olan bazı araştırmacılar yazılarıyla dosyaya katkıda bulundu. John H. Kroll, Mezopotamya ve Mısır gibi Eski Doğu uygarlıklarında kullanılan terazi ağırlıklarından yola çıkarak, esas olarak Atina terazi ağırlıklarını ele almaktadır. Kroll, günümüze ulaşan kurşun ve bronz terazi ağırlıklarında korozyon ve aşınma nedeniyle oluşan ağırlık kayıplarının, onların birimlerini ya da standart yükselmelerindeki farklılıklarını anlamada göz önünde bulundurulması gereken önemli bir unsur olduğunu da vurgulamaktadır. Benim kaleme aldığım yazıda ise daha ziyade Klasik ve Hellenistik dönemlerdeki ağırlıkların formları, birimleri, sembolleri, pazar memurları ve ağırlıkların kontrolü gibi genel bir girişten sonra aynı dönemlerde Anadolu kent-devletlerinde kullanılan ağırlıklardan örnekler sunulmaktadır. Bendeguz Tobias, Geç Antik Çağ ve Bizans ağırlıklarını ele almakta ve ağırlıkların üretiminden ve kontrolünden sorumlu memurlar üzerinde durmaktadır. Tobias, Bizans ağırlıklarının üretiminde bölge valileri ile şehir valilerinin rollerini tartışmaktadır. Chris Entwistle, British Museum koleksiyonunda yer alan metal terazi ağırlıklarından örnekler sunarak, Bizans ağırlıklarını form ve üzerlerindeki bezemelere göre tipolojik ve kronolojik olarak sınıflandırmaktadır. Entwistle ayrıca üzerinde mimari desenlerle imparator figürlerinin yer aldığı bir grup terazi ağırlığına da vurgu yapmaktadır. Matteo Campagnolo ise yazısına, terazi ağırlıklarının güvenirliği ve adil oluşuna toplumda gösterilen hassasiyetle başlamakta, İncil'deki "doğru terazinin Tanrı'dan, yanlış terazinin şeytandan" geldiğine ilişkin sözü anımsatmaktadır. Campagnolo daha sonra, Cenevre Sanat ve Tarih Müzesi'ndeki örnekler ışığında Bizans terazi ve kantarları ile ağırlıklarından örnekler sunmaktadır. Dosyanın son yazısını ise yine Chris Entwistle kaleme aldı. Entwistle, Geç Roma ama daha çok Erken Bizans Dönemi cam ağırlıklarının genel özellikleri ile tipoloji ve kronolojilerine ilişkin bilgiler vermektedir. Entwistle yazısının sonunda Bizans cam ağırlıklarını taklit eden Arap cam ağırlıklarını ele almaktadır.

Bu dosya, sadece konunun uzmanı olmayanlar için değil, arkeoloji ve sanat tarihiyle doğrudan ilişkili akademisyen ve araştırmacılar için de "yeni" bir materyal olan ve –anlaşılamadığından dolayı– bazı arkeolojik kazı ya da müze envanter kayıtlarında "metal obje" olarak tanımlanan söz konusu ağırlıkların bundan daha fazlasını hak ettiğine dair bir farkındalık yaratabilirse, ne mutlu bize..

BAZI ANTİK TERAZİ AĞIRLIKLARININ DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

JOHN H. KROLL

Eskiçağ toplumlarında terazilerde kullanılan taş ve metal ağırlıklar ekonomik araçların belki de en basit olanlarıydı. Uzun bir süreçte ve çok sayıda kültürde kullanılan ağırlıklar, Roma'da, Bizans'ta ve modern zamanlarda elektronik tartıların ortaya çıkışına değin durmaksızın imal edildi. Doğu Akdeniz ve Ege dünyasının geçmiş kültürlerinin ağırlıklarının bir çekici yanı da halen bu konuda bazı bilinmezliklerin ve sorgulanması gereken noktaların var olmasıdır. Geçmiş kültürlerin ekonomik belgeleri olan bu objelere hak ettikleri değeri verirsek ve onları tam olarak anlayabilirsek daha fazlasını bilmeye de ihtiyaç duyacağımız muhakkaktır.

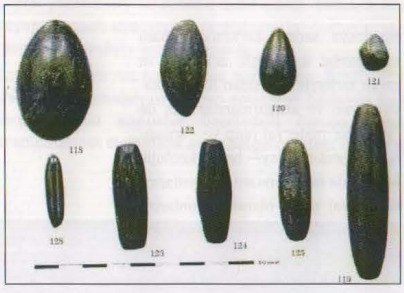

Resim 1
Sümer hematit ağırlık seti, MÖ yak. 2000.

ÇEVİREN: OĞUZ TEKİN

Tarımsal ürünler veya peynir gibi işlenmiş ürünler, her türlü metali kapsayan hammaddeler, hatta elbiseler gibi hayatın içindeki çok çeşitli malların satın alma veya değişim değerini belirlemek için gerekli olan standart gram ve kilograma dayalı ağırlık ölçüleri günümüzde ne kadar önemliyse, Eskiçağ toplumları için de sıradan ağırlık ölçme birimleri o kadar önemliydi. Terazilerde kullanılan taş ve metal ağırlıklar tüm ekonomik araçların belki de en basit olanlarıydı. Çok sayıda üretiliyor ve sıkça kullanılıyorlardı; bu nedenle günümüze de çok sayıda örnek ulaşmıştır. Eğer antik Mısır, Mezopotamya, Suriye, Anadolu, Yunanistan ve İtalya'daki kazılarda bulunmuş veya müze koleksiyonlarında yer alan tüm ağırlıkları toplasak bu sayı binlerle ifade edilir. Öte yandan binlerce yıldır bu ülkelerin her birinin her bir şehrinde çoğu tüccar ve esnaf, işini yapabilmek için en ağırından en hafifine bu ağırlıkların hiç olmazsa bir düzinesini elinde tutmak zorundaydı. Yine gözden kaçmaması gereken bir nokta, bu kadar uzun bir süreçte ve bu kadar çok sayıdaki kültürde bu ağırlıkların sayısının, çeşitli nedenlerle, farklılık göstermesidir. Aşağıda buna ilişkin örnekler üzerinde durulacaktır.

Resim 2
Tarsus'ta kazıda bulunan hematit ağırlıklar, MÖ 2. binyıl başları.

Güney Irak'taki Erken Tunç Çağı (MÖ 2000'den önceki yıllar) Sümer kentlerine ait ağırlıklar, bilinen en erken döneme tarihlenen ağırlıklar arasındadır. Resim 1'de büyükten küçüğe (ağırdan hafife) doğru sıralanan ve altı ağırlıktan oluşan hoş bir ağırlık seti yer almaktadır. Bu ağırlıklar demir minerali içeren çok sert bir taş olan hematitten yapılmıştır; çok dikkatli bir biçimde şekil verilmiş ve perdahlanmıştır. Hematitin dış etkilere dayanıklı kimyasal yapısı nedeniyle, ilk yapıldıkları dönemden günümüze değin binlerce yıl geçmesine rağmen ağırlıklarından hiçbir şey kaybetmemişlerdir.

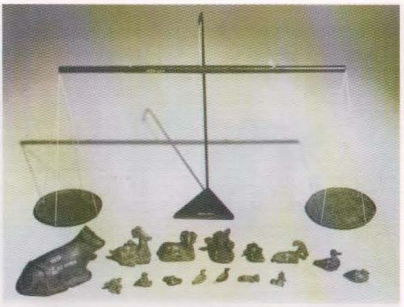
Puro formları tipiktir fakat Güneydoğu Anadolu'da Tarsus'un Erken Tunç Çağı tabakalarında ele geçen Resim 2'deki hematit ağırlıklarda olduğu gibi varyasyonları da vardır. Eskiçağ'dan günümüze kalan pek çok diğer örnek gibi bu ağırlıklar da yazısızdır. Onları kullanan tüccarlar birimlerini biliyorlardı; bizler de bir yandan konuyla ilgili bilimsel çalışmalar aracılığıyla, öte yandan günümüze ulaşan kil tabletlerdeki ekonomik içerikli kayıtlarda verilen referanslar sayesinde ağırlıkların birimleri hakkında bilgi sahibiyiz. Arkeolojik kazılarda bu tür Tunç Çağı

hematit ağırlıklardan çok miktarda ele geçmiştir: 566 adet Suriye sahilindeki Ras Şamra'da (Ugarit), 156 adet Kıbrıs'taki Enkomi'de (Tuzla) ve 200 adet Anadolu'nun güney kıyıları açıklarındaki iki batıkta (biri yak. 1450'ye tarihlenen Uluburun, diğeri MÖ yak. 1300'e tarihlenen Gelidonya Burnu) bulunmuştur.

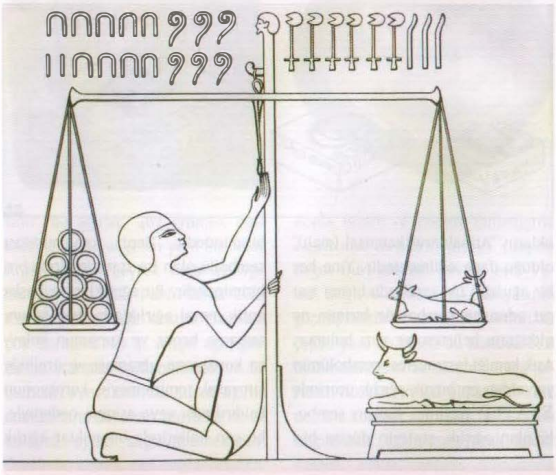
Bu ağırlıklar ve başka yerlerde bulunanlar üzerinde çalışma yapan biliminsanları MÖ 2. binyılda, 8.4 gramlık şekelle temsil edilen Babilonya standardından (Tarsus'taki gibi), 11.5 gramlık şekelle temsil edilen Hitit standardına değin dört farklı ağırlık standardının kullanıldığını ortaya koymuştur. Gemi batıklarından, Doğu Akdeniz'de gemiyle yolculuk yapan tüccarların, uğradıkları her limanda alım satım işlemini gerçekleştirebilmek için her bir standarttan bir ağırlık setini yanlarında bulundurmak zorunda olduklarını anlıyoruz.

Mısırlıların kendi standartları vardı ama aynı zamanda Yakındoğu'nun hematit ağırlıklarını kullanıyorlardı. Resim 3'te MÖ 15. yüzyılın ortalarına değin kullanılan taş ve bronz bazı Mısır ağırlıklarının zoomorfik yani boğa, keçi veya ördek formlu oldukları görülmektedir. Resim 4'te ise iki kefeli bir terazinin bir kefesinde altın yüzükler, diğer kefesinde oturmuş pozisyonda boğa şeklinde iki ağırlık vardır.

Yunanistan ve Ege adalarında Geç Tunç Çağı'na ait başka hematit ağırlıklar da ele geçmiştir; hatta Atina'dan pek de uzakta olmayan Euboia Adası'nda MÖ 9. yüzyıla tarihlenen Erken Demir Çağı mezarında dahi bu tür örnekler bulunmuştur. Fakat bu son örnekten sonra, Yunanistan'daki arkeolojik kayıtlarda bir boşluk söz konusudur. MÖ 850'den 500'e değin bulunup da kayıt altına alınmış hiçbir ağırlık yoktur. Bu da biliminsanlarından birinin, bu dönemde Yunanların, değerli metalden sikkelerin MÖ 550 civarında ortaya çıkışına kadar ağırlık kullanmaya ihtiyaç duymayacak denli geride olduklarını ileri sürmesine neden olmuştur; fakat bu pek mümkün görünmemektedir. Toplumlar sikkenin icadından çok önceleri de ticaretle uğraştıklarından bir şekilde metalleri doğru ölçmenin yolunu biliyor olmalıydılar. O halde ne tür ağırlıklar kullanmışlardı?

Cevap, Resim 5'teki oldukça düzensiz bir mermer kütleden alınmaktadır. MÖ 470'lerde Atina Akropolisi'nin yakınındaki bir kuyuya atılmış halde bulunan kütlenin üzerinde beş harften oluşan ve distater / çift staterin kısaltması olan ΔΙΣΤΑ ibaresi yer alır. Ağırlığı tam olarak iki Atina staterine denk gelen 869 gramdır. Eğer üzerinde birim işareti yazılı olmasaydı, arkeologlar kuyudan çıkardıkları bu ufak mermer parçanın bir ağırlık olduğunu asla düşünmeyeceklerdi. Bu örnek, birçok başka kaba şekilli perdahlanmış taşın erken dönem Yunan dünyasında ağırlık olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Fakat üzerlerinin yazılı olmaması nedeniyle arkeologlar bu tür taşların sıradan tarla taşlarından başka bir şeyi ifade etmeyeceğini düşünmekte, ağırlık olmaları ihtimalini göz ardı etmektedirler.

Resim 3
Mısır terazisi ve bronz ağırlıkları, MÖ 14. yüzyıl.

Petrie Museum, Londra.

Resim 4
Mısır, altın yüzük külçelerin tartılması, MÖ 15. yüzyıl mezar duvarı resmi.

MÖ 6. yüzyılın sonlarında, Yunan şehir-devletleri bronzdan döküm ağırlıklar yapmaya başlamış ve bunların kentin yasal standart ağırlıkları olduğunu belirtmek için üzerlerine yazı koydurmuşlardır. Resim 6a-b'de Arkaik Yunanistan'dan bilinen en erken metal ağırlıklardan üçlü bir set yer almaktadır. Bu örnekler de Atina'da ama bu kez Atina şehir merkezinin içinde diyebileceğimiz, Agora'nın hemen yanı başında bir kuyuda bulunmuştur. Her birinin yan tarafı boyunca giden yazıda, bu ağır-

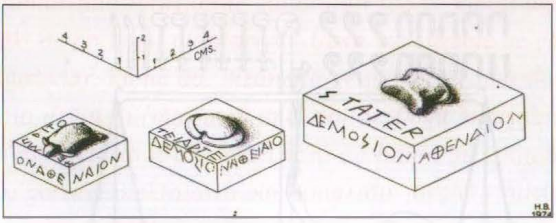

Resim 5
Mermer distater ağırlık (iki stater). Atina Agorası kazısından
I 5499
Agora image 2012.27.0084.

Resim 6 a-b
Atina bronz ağırlık seti, MÖ yak. 500.

Agora Müzesi, Atina.

lıkların "Atinalıların kamusal (malı)" olduğu ifade edilmektedir. Yine her bir ağırlığın üst tarafında birimi işaret eden bir sembol ile birimin ne olduğunu belirten bir yazı bulunur. Aşık kemiği (astragalos) sembolünün yer aldığı en büyük ağırlık üzerinde ΣΤΑΤΕΡ yazılıdır. Kalkan sembolü olan ağırlık, staterin dörtte biri birimindedir. Deniz kaplumbağası sembollü olan ise staterin altıda biri birimindedir. Bu ağırlıklar ve başka antik metal ağırlıklarla ilgili sorun, zamanla bronz ve kurşunun kolayca korozyona uğraması ve özellikle kimyasal temizlemeyle korozyonun kaldırılması veya aşınma nedeniyle, bu son hallerinde bir miktar ağırlık kaybına uğramalarıdır. Bu durumda böyle bir işleme tabi tutulmuş ağırlığın orijinal ağırlığını tespit etmek hemen hemen imkânsızdır ve çoğu durumda, tıpkı Atina'da bir kuyuda bulunan bu üç ağırlık gibi, çok önemli bir ağırlık kaybı söz konusu olur.

Ton balığı, Marmara Denizi'nin güney kıyısı üzerinde yer alan Kyzikos antik kentinin meşhur kent armasıdır ve dönemin Kyzikos sikkelerinde daimi tasvirdir. Kyzikos sikkeleri Karadeniz tahıl ticaretinde en fazla rağbet edilen sikkelerdendir. Bu tahıl ticaretinde olasılıkla Kyzikos ağırlık ve ölçüleri de kullanılmıştır. Baykuş ise Atina sikkelerinden bilinen bir tasvirdir.

Resim 7
Atina bronz çeyrek mina ağırlığı, MÖ yak. 380.

Thebes Müzesi

Resim 7'deki daha geç döneme tarihlenen Atina bronz ağırlığı, ağırlık kaybının hangi boyutta olabileceğine bir örnektir. Bu, MÖ 4. yüzyıla tarihlenen ve iyi korunagelmiş bronz bir ağırlıktır. Üst tarafında kabartma olarak yer alan Δ–Η–Μ–Ο, kamu malı (ağırlığı) olduğunu işaret eder. Orta yerinde kabartma olarak yer alan yarım deniz kaplumbağası da staterin sekizde biri olduğunu gösterir. Üstelik daha Antik Çağ'da, yasal bir kontrole tabi tutulmuş ve damgalanmıştır.

Görevli memur, standart sikke kontrol ağırlıklarıyla yaptığı değerlendirme sonucu bu örneğin ağırlığını gümüş sikke olarak nokta vuruşla yapılmış sayılarla belirtmiştir: 26 drahmi ve 1.5 obol (=114.18 g). Bu rakam tam olarak bir Atina staterinin sekizde birine denk gelmektedir. Memur daha sonra baykuş tasvirli yuvarlak, ufak damgasını biri üst tarafa, beşi de arka tarafa olmak üzere vurmuştur. Bu damgalar, bu örneğin yüzeyinde ağırlığını azaltacak bir müdahale yapılmadığını teyit etmektedir. Ancak yine de bugünkü ağırlığı sadece 104.5 gramdır, yani orijinal ağırlığından 10 gram ya da %9 oranında bir kayıp söz konusudur! Bunun nedeni korozyon, haddinden fazla yapılan modern temizlik işlemi ve belki biraz da kenarlara yakın yerlerdeki ince sıyrıklardır. Eğer üzerindeki nokta vuruşla yazılmış sayılardan orijinal ağırlığını bilmeseydik, söz konusu ağırlığın gerçekte olduğundan daha düşük ağırlığa ayarlanmış bir ağırlık stateri olduğunu düşünecektik. Kuşkusuz bu örnekteki aşırı ağırlık kaybı sıra dışı kabul edilebilir, fakat antik bir metal ağırlık örneğinin ağırlığını öğrenmek isteyen birini dikkatli davranmaya sevk edebilir. Mevcut terazi ağırlık örnekleri yanıltıcı bir biçimde düşük ağırlıkta olabilir.

Ağırlık kayıplarına ilişkin bu problem, belli bir döneme ait tüm Yunan ağırlıklarının ya da —Atina gibi— belirli bir kentin tüm ağırlıklarının bir bütünlük ve belirli bir standart (ölçü) içinde olduklarının göz önüne alınması durumunda ciddi boyutta olmayacaktır. Fakat tarihsel gerçeklik de pek farklı olmasa gerek. En erken dönemlerden başlayarak çoğu güçlü Yunan şehirleri tıpkı ken-

En erken dönemlerden başlayarak çoğu güçlü Yunan şehirleri tıpkı kendi yerel takvimlerini veya alfabelerini geliştirdikleri gibi kendi yerel ağırlık sistemlerini de geliştirmiş ve kullanmışlardı. Hatta bu şehirler dış ticarette daha rahat hareket edebilmek veya muhataplarıyla uyum sağlayabilmek için bazen kendi ağırlık standartlarını daha fazla kabul gören uluslararası ağırlık standardına uydurmuşlardır.

di yerel takvimlerini veya alfabelerini geliştirdikleri gibi kendi yerel ağırlık sistemlerini de geliştirmiş ve kullanmışlardı. Hatta bu şehirler dış ticarette daha rahat hareket edebilmek veya muhataplarıyla uyum sağlayabilmek için bazen kendi ağırlık standartlarını daha fazla kabul gören uluslararası ağırlık standardına uydurmuşlardır. Sonuçta herhangi bir zaman diliminde birçok farklı ağırlık standardının kullanımda olduğu ve bunların her zaman değişime maruz kalabilecekleri söylenebilir.

Yazılı kaynaklardan ve özellikle iyi korunagelmiş ağırlıklardan anlaşıldığına göre, örneğin Atina kendi ağırlık standardını MÖ 500 ile 100 yılları arasında en az dört kez yükseltmiştir. Resim 5'teki taş ağırlık 100 drahmi ağırlığındaki (435 g) bir mna'ya (veya yarım stater) ayarlanmıştır. Resim 7'deki döküm bronz ağırlık zamanında, mna standardı 105 drahmiye (457 g) yükseltilmiştir. Resim 8'deki kurşun ağırlık, 112 drahmilik (487 g) daha yüksek bir mna standardının MÖ 4. yüzyıl sonlarında kullanılmaya başlandığına bir örnektir. Bu ağırlık Karadeniz kıyısındaki bir Yunan şehrinde bulunmuştur. Ön yüzünde, ton balığı üzerinde duran bir baykuş betimlenmiştir. Ton balığı, Marmara Denizi'nin güney kıyısı üzerinde yer alan Kyzikos antik kentinin meşhur kent armasıdır ve dönemin Kyzikos sikkelerinde daimi tasvirdir (Resim 9). Kyzikos sikkeleri Karadeniz tahıl ticaretinde en fazla rağbet edilen sikkelerdendir. Bu tahıl ticaretinde olasılıkla Kyzikos ağırlık ve ölçüleri de kullanılmıştır. Baykuş ise Atina sikkelerinden bilinen bir tasvirdir (Resim 10). Baykuş'un sağ tarafında yer alan ΠΟ, "şehre ait" anlamına gelen *poleos* sözcüğünün kısaltmasıdır. Bu ağırlık, 487 gramlık mna karşılığına denk gelen yeni bir ortak Atina-Kyzikos çeyrek mna ağırlığıdır. Olympia'daki Panhellenik Zeus Kutsal Mabedi'nde ortaya çıkarılan çok sayıdaki MÖ 4. yüzyıl ağırlığında da bu standart kullanılmıştır ve bu standart aynı zamanda Aigina ağırlık standardına dayanan ağırlıklar ile de kolayca uyum sağlayabilmektedir. Özetle bu ağırlık, Ege coğrafyasındaki önemli ticari merkezlerde kullanılabilecek ortak bir mna ve talanton ağırlık standardı oluşturmak için açıkça Atina tarafından desteklenen uluslararası bir çabayı ve işbirliğini temsil etmektedir.

Resim 8 Kurşun çeyrek mna ağırlığı; geç MÖ 4. yüzyıl standardı (solda).

Ashmolean Museum, Oxford.

Resim 9 Kyzikos elektron stater, ton balığı üzerinde yaban domuzu. Heritage World Coins 3037, 30921 (sağda).

Daha sonra, Büyük İskender'in ardından Yunan dünyasında ortaya çıkan yeni güçlere uyum sağlamak için Atina mna standardında bazı değişiklikler kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu güçlerin en sonuncusu Roma'dır. MÖ 2. yüzyılda Ege'deki gemicilik faaliyetleri ve ticaretin Romalılar ve İtalya kökenli tüccarlar tarafından kontrol altına alınmasıyla, Atinalılar mna standardını bir kez daha yükseltmiş ve böylece bir mna tam olarak iki Roma libra'sına eşitlenmiştir (150 drahmi veya 652.5 g).

Kuşkusuz, terazi ağırlıklarına ilişkin hikâye ve çalışmalar buradasona ermiyor. Bu objelerin imali ve kullanımı Roma, Bizans ve modern zamanlarda elektronik tartıların ortaya çıkışına değin durmaksızın devam etti. Fakat, Doğu Akdeniz ve Ege dünyasının geçmiş kültürlerinin ağırlıklarının bir çekici yanı da halen bu konuda bazı bilinmezliklerin ve sorgulanması gereken noktaların var olmasıdır. Yine de, söz konusu ağırlıklar hakkındaki bilgilerimiz azımsanmayacak kadar çoktur. Fakat, geçmiş kültürlerin ekonomik belgeleri olan bu objelere hak ettikleri değeri verirsek ve onları tam olarak anlayabilirsek daha fazlasını bilmeye de ihtiyaç duyacağımız muhakkaktır.

JOHN H. KROLL
OXFORD ÜNİVERSİTESİ
ESKİÇAĞ TARİHİ VE TEXAS ÜNİVERSİTESİ
(AUSTİN) ESKİÇAĞ BİLİMLERİ BÖLÜMÜ

Resim 10 Atina, tetradrahmi, baykuş.

Gorny& Mosch Giessener Münzhandlung 237, 1351.

ESKİÇAĞ ANADOLU KENT-DEVLETLERİNDE TERAZİ AĞIRLIKLARI

OĞUZ TEKİN

Bu yazının konusunu oluşturan terazi ağırlıkları esas olarak Klasik ve Helleniştik dönemleri kapsamaktadır. Yazıdaki bu dönemsel tercihte, sikkenin icat edilmiş olmasının ve sikkeyi temel alan bir ağırlık sisteminin ve standartların belirleyici olmasının rolü vardır. Kuşkusuz teraziler ve terazi ağırlıkları sikkenin icadından çok önceleri de kullanılmaktaydı; Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarına ilişkin ticari kayıtlar, duvar resimleri, kabartmalar ve papirüsler o dönemin terazi ve terazi ağırlıkları için önemli bir kaynaktır. Bu erken örnekler, sonraki Yunan karakterli terazi ağırlıklarının öncülleridir. Sikkenin icadı ise, ağırlık sistemlerinin ve standartlarının belirlenmesinde esas unsurdur.

Eski Yunan ağırlık sisteminde standartların belirlenmesinin yanı sıra mal ve sikke tartmak için iki ayrı standardın oluşturulmasında Atinalı Solon'un, ama esas olarak ondan daha sonra iktidara gelen Peisistratos'un rolü büyüktür. Eski Yunan dünyasındaki en büyük ağırlık birimi talanton olup yaklaşık 26 kg ağırlığındaydı. Kuşkusuz, üst katları (yani 2 veya 4 talanton) olabileceği gibi alt birimleri de (yani yarım veya çeyrek talanton) mevcuttu. Büyük ya da ağır yükler ve hatta değerli metalden çok sayıda sikke, talanton ile tartılıyordu. Yunan ticari hayatındaki ikinci büyük ağırlık ise staterdi; ancak içerdiği gümüş sikke miktarına göre staterin ağırlığı değişiklik gösterebiliyordu. Örneğin 1000 g, 900 g veya 800 g ağırlığında staterler mevcuttur. Stater terimi, aynı zamanda sikke birimi olarak da kullanılmıştır. Örneğin bir stater bazen iki, bazen de dört drahmiye eşit olabilmektedir. Ancak sikke stateri ile ağırlık staterini birbirine karıştırmamak gerekir; biri sadece piyasada ödeme aracı olarak kullanılırken diğeri sadece mal veya yüklü miktarda sikke tartmak için kullanılıyordu. Üçüncü sıradaki en büyük ağırlık olan mna, teorik olarak ağırlık staterinin yarısı ağırlığındadır; ancak mna'nın staterin yarı ağırlığında olması değişmez bir kural, her zaman geçerli bir durum değildir. Öte yandan mna, yaklaşık 500 g'lık Mezopotamya mna'sından kopya alındığı için, teorik ağırlığı da yaklaşık 500 g'dır. Ancak bu rakam kentten kente ve dönemden döneme farklılık gösterir. Örneğin bazı kentlerde 500-480 g iken, bazılarında 450, bazılarında ise 420 g olabilmektedir.

Resim 1
Lysimakheia, aslan, mna, kurşun 496.80 g.

Pera Müzesi

Enflasyon veya başka nedenlerle (örneğin oluşan yeni duruma ayak uydurmak gibi) mna'nın ağırlığında zaman içinde yükselmeler olmuştur. Bu tür yükselmeler "standart değişiklikleri" olarak tanımlanır. Öyle ki Geç Hellenistik Dönem'de Akdeniz dünyasında etkili olmaya başlayan Roma'nın etkisiyle mna, Roma ağırlık birimi libra karşısında yeni bir revizyona tabi tutulmuş ve bundan böyle ağırlığı 2 libra'ya eşit olacak şekilde (1.5 mna ağırlığına getirilerek) yükseltilmiştir. Bu arada gerek talanton'un gerekse mna'nın sikke olarak basılmadığını, sadece ağırlık olarak kullanılmış olduğunu vurgulamak gerekir.

COĞRAFİ DAĞILIM

Günümüze ulaşan Klasik ve Hellenistik Dönem terazi ağırlıklarının sayısını kesin olarak belirlemek zordur, ancak şimdilik 20.000'in üzerinde olabileceği tahmin edilebilir. Üzerinde ait olduğu halkın (*ethnikon*, dolayısıyla kent-devletinin) adının yer aldığı terazi ağırlıklarının sayısı bu rakamın çok altında, belki sadece onda biri civarındadır. Oldukça tuhaf ya da dikkat çeken bir nokta ise günümüze ulaşan ve üzerinde ait olduğu kent-devletinin adını işaret eden bir yazının yer aldığı ağırlıkların büyük çoğunluğunun belirli bölgelere ya da kent-devletlerine ait olmasıdır. Örneğin bugünkü Türkiye toprakları için bir analiz yapacak olursak, bu tür ağırlıklar daha ziyade Gelibolu Yarımadası'ndaki Bolayır mevkiinden, Marmara'nın güneyinden, Çanakkale, Edremit-Balıkesir, İzmir ve Aydın yörelerinden gelmektedir. Bu yöreler kabaca Eskiçağ'ın Trakya Khersonesos'u, Mysia, Troas, Aiolis, Ionia ve Karia bölgelerine denk düşmektedir. Üzerinde, ağırlığın ait olduğu kenti tanımamıza imkân veren *ethnikon* veya kent sembolünün yer aldığı ağırlıkların çoğu —yoğun oluşlarına göre— sırasıyla Kyzikos, Lysimakheia, Aleksandreia Troas, Myrina, Kolophon, Ephesos ve Miletos'tur. Bunların yanı sıra, Abydos, Lampsakos, Kyme ve Khios ağırlıkları da nispeten belirli sayıda günümüze ulaşmıştır. Ancak Karadeniz, Akdeniz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde üzerinde *ethnikon* bulunan ağırlıklar ya yoktur ya da sayıları bir elin parmaklarının sayısını geçmez. Bu durum söz konusu bölgelerde terazi ağırlıklarının kullanılmadığını göstermez; üzerinde herhangi bir yazı veya sembol bulunmayan çok sayıda ağırlık pazarlarda kullanılıyor olmalıydı. Bir sigara paketinden bir kibrit kutusunun dörtte birine kadar çeşitli boyutlarda olan düz terazi ağırlıkları, bazen arkeologların ilgisini çekmemeleri, bazen de kayıtların iyi tutulmamış olması veya satın alma yoluyla müzelere girenlerin neredeyse hiçbir çalışmaya tabi tutulmadan depolarda tutulması nedeniyle uzun yıllar gözden uzak kaldı. Denebilir ki arkeolojik objeler arasında terazi ağırlıkları —anlaşılamamaları nedeniyle olsa gerek— üzerinde en az çalışılmış ve de en fazla ihmal edilmiş olanlarıdır.

FORMLAR VE SEMBOLLER

Klasik ve Hellenistik dönemlerin terazi ağırlıkları esas olarak kare formdadır; ancak eşit olmayan kenarları nedeniyle bunların da bir kısmı dikdörtgen kabul edilebilir. Kare formun yanı sıra en yoğun kullanılan formlar, üçgen ve yuvarlak (disk) olanlardır. Kuşkusuz altıgen, sekizgen veya başka formlarda ağırlıklar da vardır ama bunların sayısı fazla değildir. Üçgen formun en yoğun kullanıldığı kent-devleti Miletos'tur; ancak Lysimakheia ve Lampsakos gibi bazı başka kentlerin ağırlıklarında da üçgen formun kullanılmış olduğu görülebilir.

Klasik ve Hellenistik dönemlere ait terazi ağırlıkları üzerindeki semboller, bazen onların birim değerleri konusunda ipucu verebilmektedir. Üzerinde birim işaretinin bulunmadığı ama sadece sembolün yer aldığı bazı ağırlıkların birimini, sembolden yola çıkarak tahmin etmek mümkündür; çünkü bu semboller bazen bilinçli olarak birim belirtmek için seçilmiş ve konmuş olabilmektedir. Ancak bu, genel tablo içinde nadir görülen bir durumdur. Ağırlıklar ve sikkeler üzerinde yer alan semboller aslında bir tür kent-devleti armasıdır. Kentin sembol olarak kullandığı bu arma, *parasemon* (çoğ. *parasema*) veya *episemon* (çoğ. *episema*) olarak adlandırılır. Eskiçağ'da kent-devletleri kendilerini dış dünyaya tanıtabilmek veya belirli bir yere koymak için bazı tasvirleri devlet arması olarak benimsemiştir.

AĞIRLIKLARIN KONTROLÜ VE GÖREVLİ MEMURLAR

Hilekârlık ya da sahtekârlık en eski çağlardan beri var olduğundan, alışveriş sırasında kullanılan terazilerin ve terazi ağırlıklarının hilesiz ve doğru olması çok önemliydi. Devletin görevli memurları pazarları dolaşarak kendi elinde bulunan yasal standart ağırlıklarla terazi ve terazi ağırlıklarının kontrolünü yaparlardı; kontrol edilen ağırlıkların üzerine damga vurulurdu. Pazarda esnafın kullandığı ağırlıklar esas olarak kurşundan yapılırdı; devletin yasal standart ağırlıkları ise bronzdan olurdu. Bronz, kurşuna göre daha dayanıklı ve az bozulabilen bir malzemeydi. Devletin standart ağırlıklarında ve zaman zaman da kontrol edilen diğer ağırlıklar üzerinde *demosion* yazısı veya kısaltması yer almaktadır. Bu sözcük, "kamu malı" veya "devlet garantisi" anlamını taşımaktadır.

Resim 2
Kyzikos, ton balığı, stater, kurşun içerikli bronz, 21.92 g.

Yavuz Tatış Koleksiyonu

Resim 3
Lampsakos, kuş kuyruklu kanatlı at, yarım mina, kurşun 237.10 g.

Pera Müzesi.

Resim 4
Tenedos, çift balta, yarım mina, kurşun 273.66 g.

Cabinet des médailles, BN, Paris.

Resim 5
Aleksandreia Troas, at, "mina", bronz 381.5 g.

Atina Numismatik Müzesi.

Bir kent-devletinde alışveriş merkezi, agora olarak adlandırılmaktadır; Romalılar ise agorayı forum olarak adlandırmaktaydı. Agora, *agoranomos* adı verilen memurlar tarafından denetlenirdi. Tezgâhların temizliği ve düzeni, fiyatların kontrolü, terazi ve ağırlıkların hilesiz ve doğru olmasının sağlanması *agoranomos*'un sorumluluğundaydı. Atina'da ayrıca *metronomos* adlı başka görevliler de ağırlık ve ölçülerden sorumluydu; ancak Anadolu kent-devletlerinde *metronomos*'lara pek rastlanmaz. Roma İmparatorluğu'nun ilerleyen yıllarında *agoranomos*'ların yerini *aediller* (*aediles*) alır; Erken Bizans döneminde ağırlıklarla doğrudan ilişkili memuriyetlerde farklılıklar görülür ama şehir prefektinin ve hatta Praetor prefektinin ağırlıklar konusundaki etkin rolü açıktır.

KENTLER VE AĞIRLIKLARI

Terazi ağırlıkları ve ilişkili memurlara dair bu kısa bilgidensonra aşağıda bazı kentlerin ağırlıklarına değinilmiştir.

Lysimakheia, Trakya Khersonesos'unda (Gelibolu Yarımadası), kıstak üzerinde yer alan Hellenistik bir şehirdir. MÖ 309 yılında Lysimakhos tarafından kurulmuş ve kralın adından dolayı Lysimakheia olarak adlandırılmıştır. Günümüze kalan Lysimakheia ağırlıklarının çoğu, kurşundan ve kare formludur. Teşhis edilmeleri kolaydır, çünkü üzerlerinde *ethnikon*'un kısaltması ΛΥ veya ΛΥΣΙ yer alır; kullanılan sembol ise aslandır (Resim 1). Bu sembol kentin ve Kral Lysimakhos'un sikkelerinde de kullanılmıştır. Hikâyeye göre Lysimakhos'a kızan Büyük İskender onu içinde bir aslanın olduğu bir odaya kapatır. Ancak Lysimakhos aslanı öldürerek gücünü gösterir ve bundan böyle İskender ona karşı hep büyük bir saygı besler. Bu hikâye ne kadar gerçektir bilinmez ama aslan Lysiamakhos'un gücünü temsil ediyor olmalıydı ve kralın sikkelerinde severek kullanılmıştır.

Hikâyeye göre, Lysimakhos'a kızan Büyük İskender onu içinde bir aslanın olduğu bir odaya kapatır. Ancak Lysimakhos aslanı öldürerek gücünü gösterir ve bundan böyle İskender ona karşı hep büyük bir saygı besler. Bu hikâye ne kadar gerçektir bilinmez ama aslan Lysiamakhos'un gücünü temsil ediyor olmalıydı ve kralın sikkelerinde severek kullanılmıştır.

Günümüzde Kapıdağ Yarımadası üzerindeki Erdek'e lokalize edilen Kyzikos, sadece bölgenin değil Ege coğrafyasının da en önemli ticari kent-devletlerinden biriydi ve Batı Anadolu'daki birçok kentten daha önce sikke basmaya başlamıştı. Elektron staterleri her yerde geçerliydi ve Karadeniz ile Ege arasındaki ticaretin neredeyse vazgeçilmez parasıydı. Kyzikos ağırlıkları da esas olarak kurşundandır ve çoğu kare formludur. Ağırlıklar üzerinde KYZI şeklinde *ethnikon*'un kısaltması ile kentin asıl sembolü olan (*parasemon*) ton balığı yer alır (Resim 2). Ancak ton balığı Kyzikos'un yegâne sembolü değildir; meşale ve yunus da çok kullanılan semboller arasındadır. Gerek yukarıda bahsettiğimiz Lysimakheia'da, gerekse Kyzikos'ta mina'nın ağırlığı yaklaşık olarak 480-500 g'dır.

Resim 6
Kyme, tek kulplu kap, mina, kurşun 556 g.

Hermitage Müzesi.

Resim 7
Khios, amphora üzerinde sfenks, mina, kurşun 526.3 g.

Louvre Müzesi

Marmara Denizi'nin güney kıyısı üzerinde yer alan ve günümüzde

Lapseki'ye lokalize edilen Lampsakos da Kyzikos kadar olmasa da, hem bölgenin hem de Ege coğrafyasının önemli kentlerinden biriydi. Kurşun ve kare olan ağırlıklarının üzerinde, kentin sikkelerinde de karşımıza çıkan, kuş kuyruklu ve kanatlı bir at bulunur, fakat atın arka ayakları gösterilmemiştir (Resim 3). Önceleri kanatlı at olarak tasvir edilen bu yaratığın ikinci kanadının giderek kuş kuyruğu tarzında betimlenmesiyle bu yaratık bazı biliminsanlarınca *hippalektryon* olarak tanımlanmıştır; ancak burada kesinlik yoktur. Bu nedenle söz konusu yaratığı "kuş kuyruklu kanatlı at" olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Üzerinde Lysimakheia ve Kyzikos'ta olduğu gibi *ethnikon* bulunmaması nedeniyle Lampsakos ağırlıklarının teşhisinin zor olabileceği düşünülse de, tek tasvir olarak kuş kuyruklu kanatlı at kullanılması teşhisi kolaylaştırmaktadır. Bu tip, Lampsakos'un Klasik ve Hellenistik dönem sikkelerinde sık kullanılan bir tiptir ve kentin *parasemon*'udur.

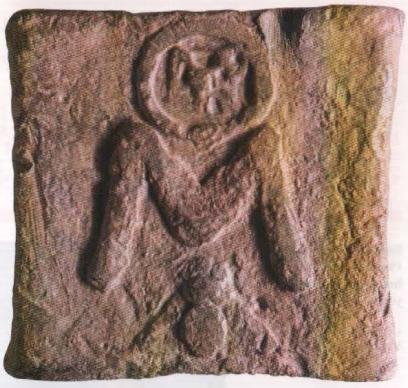
Tenedos, bugünkü adıyla Bozcaada, Çanakkale açıklarında yer alan bir adadır. Tenedos'tan günümüze kalan ağırlıklar fazla değildir ama tipiktir. Kare ve kurşun ağırlıklarının üzerinde çifte balta sembolü bulunur (Resim 4). Bu sembol kentin sikkelerinde de sık yer aldığından kentin *parasemon*'u olarak kabul edilebilir. Mına ve yarım mına olarak günümüze kalan çoğu Tenedos ağırlığında *ethnikon* kısaltma değil tamdır: ΤΕΝΕ–ΔΙΩΝ (Tenedosluların). Çifte baltayla ilgili hikâye ilginçtir. Hikâyeye göre Kolonai Kralı Kyknos'un ilk karısı Prokleia'dan Tenes ve Hemithea adında iki çocuğu vardır. Karısı ölünce Kyknos, Philonome adlı başka bir kadınla evlenir. Bir gün Philonome, üvey oğlu Tenes'e âşık olduğunu fark eder ve ona yakınlaşmaya çalışır. Ancak Tenes bu ilişkiyi yanlış bulur ve onu reddeder. Bu duruma çok içerleyen Philonome, intikam için kocasına Tenes'in kendisine sarkıntılık ettiğini söyler. Kral Kyknos karısına inanır ve çocukları Tenes ile Hemithea'yı bir sandığa koyarak denize bırakır. Sandık, Leukophrys Adası'nda sahile vurur ve çocuklar kurtulur. Ada halkı Tenes'i, olasılıkla tanrının bir lütfu olarak kabul edip, kral olarak seçer; adanın adını da Tenedos olarak değiştirirler. Ancak bir süre sonra Kral Kyknos gerçeği öğrenir ve kendisini kandıran karısı Philonome'yi öldürerek gemisiyle çocuklarının peşine düşer. Tenedos Adası'na gelip gemiyi kıyıya bağladığında, Tenes çifte baltayla geminin iplerini keser ve geminin kıyıdan uzaklaşıp gitmesini sağlar. Tenedos sikkelerindeki ve ağırlıklarındaki çifte balta bu hikâyeye mi dayanıyordu yoksa hikâye çifte baltaya göre mi uyduruldu, bilinmez. Tenedos ve çifte balta arasındaki ilişkiye bir başka açıklama ise Plutarkhos'tan gelmektedir. Plutarkhos (*De Pythiae oraculis*, 399 vd.), Tenedos Adası'nda Asterion denen mevkide yaşayan yengeçlerin sırtlarında çifte baltayı andıran bir motif olduğunu söylemektedir.

Çanakkale il sınırları içinde yer alan Aleksandreia Troas'ın terazi ağırlıklarında görülen ΑΛΕ yazısı ve at tasviri (Resim 5), bu ağırlıkların Aleksandreia Troas'a ait olduğunu gösterir. Kentin sikkelerinde de at tasviri yaygın olarak kullanılmıştır; bu nedenle atın Aleksandreia Troas'ın sembolü (*parasemon*) olduğu açıktır. Aleksandreia Troas sikkelerinde ve ağırlıklarındaki atlara mitolojide de gönderme yapılmaktadır. Homeros'a göre (*Ilyada*, II.546-551) Troas Bölgesi'nde hüküm süren Kral Erikhthonios'un çayırlarda otlayan binlerce atı vardı. Başka bir mitolojik öyküde (*Ilyada*, XX.232-235), Olympos Dağı'nda kendisine içki servisi yapması için Kral Tros'un yakışıklı oğlu Ganymedes'i kaçıran Baştanrı Zeus, babası üzülmesin diye ona bir çift ölümsüz at hediye etmişti. Troas Bölgesi, adını, Kral Erikhthonios'un oğlu ve Ganymedes'in babası Kral Tros'tan almıştı.

Resim 8
Kolophon, lir, tetarton kurşun 132.70 g.

Efes Müzesi

Resim 9
Ephesos, birim işareti M ve altta arı, mına kurşun 465.85 g.

Pera Müzesi

İzmir'in kuzeyinde, Gediz (Hermos) ile Bakırçay (Kaikos) ırmakları arasındaki Aiolis Bölgesi'nin en önemli kenti olan Kyme'den (Nemrut Limanı) günümüze kalmış yaklaşık bir düzine ağırlık vardır. Çoğunun üzerinde tek kulplu bir kap yer almaktadır (Resim 6). Bu kap kentin sikkelerinde de karşımıza çıkar. Ağırlıkların Kyme'ye atfedilmesinde bu sembolün yanı sıra kentin *ethnikon*'unun ilk iki harfi olan K-Y de önemli rol oynar. Kentin Hellenistik Dönem'e tarihlenen gümüş ve bronz sikkelerinde, tek kulplu bir kap bazen tek

Resim 10
Rhodos, 3 stater, ön yüzde gül ve arka yüzde gamma harfi, kurşun 23.57 g.

Altan Tekgöz Koleksiyonu.

başına, bazen bir atın önünde veya altında, bazen de sikke boşluğunda bir sembol olarak görülmektedir. Bu nedenle tek kulplu vazo Kyme'nin devlet armasıdır.

Khios (Sakız Adası), İzmir'in Çeşme ilçesi açıklarında (Karaburun Yarımadası'nın karşısında), Ege Denizi'ndeki en büyük adalardan biridir; bugün Yunanistan karasuları içinde bulunur. Kurşun ve kare formlu ağırlıkları üzerindeki esas tasvir, kentin *parasemon*'u da olan sfenks veya amphoradır. Sfenks tek başına görülebildiği gibi, bazen bir amphora üzerinde oturmuş olarak da resmedilmektedir (Resim 7). Khios ağırlıklarında tek başına amphora tasviri de sıklıkla yer almaktadır. Bu da bize Khios'un devlet arması sayılabilecek sembolünün birden fazla olduğunu göstermektedir. Bazı ağırlıklarda XIOΣ şeklinde, kentin adına işaret eden yazı bulunur.

Ephesos'un yaklaşık 40 km kuzeydoğusunda yer alan Kolophon'un (bugün Değirmendere) baştanrısı Apollon olduğundan, sikke ve ağırlıklarda Apollon ile ilgili tasvir ve semboller yer almaktadır. Kolophon'un günümüze kalan ağırlıkları kurşundan olup genelde kare formludur. Ağırlıklarının üzerinde *ethnikon* yer almadığından Kolophon'a atfedilmeleri bazen güçtür. Fakat üzerlerinde yer alan lirin formu ve kullanılan ağırlık standardı (yaklaşık 500 g veya biraz üstü ağırlığında mna) önemli belirleyicilerdir. Kolophon ağırlıklarında yer alan lirin formu (Resim 8), sikkelerinde yer alan lirden farklı olsa da söz konusu ağırlıkların çoğunun Kolophon'da bulunmuş olmaları nedeniyle buraya atfedilmelerinde bir sorun yoktur.

Ephesos'un yaklaşık 40 km kuzeydoğusunda yer alan Kolophon'un (bugün Değirmendere) baştanrısı Apollon olduğundan, sikke ve ağırlıklarda Apollon ile ilgili tasvir ve semboller yer almaktadır. Kolophon'un günümüze kalan ağırlıkları kurşundan olup genelde kare formludur.

Resim 11
Physkos, hekaton, kurşun 305 g.

Atina Numismatik Müzesi.

Ionia'nın en önemli kent-devletlerinden biri, Küçük Menderes (Kaystros) deltasında yer alan Ephesos'tur (Efes-Selçuk). Kurşun ve genelde kare formlu ağırlıklarının üzerinde genelde kentin parasemonu olan arı tasviri yer alır (Resim 9). Arı, Ephesos'un Klasik ve Hellenistik dönem sikkelerinde de yoğun olarak kullanılmıştır. Bu nedenle Ephesos'un devlet arması olarak kabul edilir. Arının Ephesos'la ilişkisine dair bazı ipuçları vardır.

Antik Çağ yazarı Philostratos'a (*Imagines* 2.8) göre, Ephesos'un da yer aldığı Ionia'yı kolonize etmeye gelen Atinalılara arı kılığındaki Musalar kılavuzluk ediyordu. Keza bir yazıtta (*Inschriften von Ephesus* 2109), Artemis'in rahibeleri *melissai* yani "arılar" dan (Tanrıça Artemis'in arıları) söz edilmektedir. Bu arılara "kral arılar" liderlik etmekteydi ki bunların bir yıllık hizmet süreleri vardı (Pausanias 8.13.1). Antik Çağ'da arı kovanı liderinin kraliçe olduğu, bilinen bir şey değildi; yani günümüzdeki "kraliçe arı" tanımlaması yoktu, kraliçe arı kral arı sanılıyordu. Ephesos ağırlıklarında arı, ağırlığın tüm yüzeyini kaplar şekilde resmedilmemiştir; daha ziyade birim kısaltmasının yanında yer alır.

Rhodos, Oniki Adalar grubunun en büyüğüdür ve günümüze az sayıda ağırlığı ulaşmıştır. Gerek sikkelerinde gerekse ağırlıklarındaki esas tasvir güldür (Resim 10). Eski Yunanca *rhodon*, gül anlamını taşımaktadır. Rhodos'un Anadolu topraklarındaki (Karia'da) bir yerleşmesi olan Physkos'un (Marmaris'te) günümüze ulaşan bir ağırlığının üzerinde ise balık tasviri ile ΦΥΣΚΕΩΝ yazısı yer alır (Resim 11). Sağ boşluktaki H harfi ise hekaton'un (=100) kısaltmasıdır ve ağırlığın 100 drahmi ağırlığında olduğunu işaret etmektedir.

OĞUZ TEKİN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ESKİÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

KAYNAKÇA

Hitzl, K., *Die Gewichte griechischer Zeit aus Olympia* (Olympische Forschungen 25), Berlin, 1996.

Kisch, B., *Scales and Weights. A Historical Outline*, Yale University, 1975.

Kroll, J.H., "Two Inscribed Corinthian Bronze Weights", *Stephanèphoros. De l'économie antique à l'Asie mineure. Hommage à Raymond Descat* (ed. K. Konuk), Bordeaux, 2012, s. 111-116.

Lang, M., "Weights and Measures", *The Athenian Agora. X: Weights, Measures and Tokens*, M. Lang ve M. Crosby, Princeton, NJ, 1964, s. 2-38.

Pernice, E., *Griechische Gewichte*, Berlin, 1894

Tekin, O., *Ege Dünyasında Terazi Ağırlıkları*, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2015.

Weiss, P., "Marktgewichte von Kyzikos und Hipparchen- gewichte", *Mysische Studien* (ed. E. Schwertheim), Bonn, 1990, s. 117-139

Weiss, P., "Gewichte Griechischer Städte I: Byzantion, Lampsakos, Ilion, Alexandria Troas", *Vom Euphrat bis zum Bosporus. Kleinasien in der Antike. Festschrift für Elmar Schwertheim zum 65. Geburtstag* (ed. E. Winter), Bonn, 2008, s. 709-724.

Adım Adım Anadolu®

Baharı müjdeleyen geziler

Şehzadeler Şehri
Manisa ve Akhisar
19-20 Mart

Tren ile Eskişehir
19-20 Mart

Kazdağı Florası
2-3 Nisan

Bilinmeyen Bir Ege Türküsü
Aydın ve Çevresi
2-3 Nisan

Hititlerin Diyarı Hattuşaş
9-10 Nisan

Osmanlı Payitahtı Edirne
10 Nisan

İyonya ve Afrodisyas
14-17 Nisan

Ayvalık ve Cunda Adası
22-24 Nisan

Antakya, Gaziantep, Şanlıurfa
Müzeleri
7-10 Nisan

Adana Portakal Çiçekleri
Festivali
8-10 Nisan

yurtici@festtravel.com
(0212) 216 10 36/37
www.festtravel.com
/festtravel

AKDENİZ DÜNYASINDA GEÇ ANTİK DÖNEM VE BİZANS AĞIRLIKLARI

BENDEGUZ TOBIAS

Geç Antik Dönem ve Bizans ağırlıklarına ilişkin bilimsel çalışmalar oldukça erken bir tarihte başladı. Daha 1603'te Ian Gruter, üzerinde Yunanca değer işaretlerinin olduğu Roma dünyasından bir dizi ağırlığı liste halinde yayımladı. O zamandan bugüne konuya ilişkin 700'den fazla makale ve katalog yayımlandı. Bu konudaki makalelerin çoğu ağırlıkları farklı açılardan ele alan koleksiyonerler, klasik arkeologlar, tarihçiler ve numismatlar tarafından yazıldı. Şaşırtıcı olan, konuyu bir bütün olarak ele alan kapsamlı bir yayının yapılmamış olmasıdır.

ÇEVİREN: OĞUZ TEKİN

GİRİŞ

Arkeoloji ve numismatikte Geç Antik Dönem ve Bizans ağırlıkları—bazı numismatlar onları "paranumismatik" terimi altında gruplasa da—[1] ihtiyaç duyulan bir araştırma alanını temsil etmektedir. Bugüne değin bazı genel kısa yazılar[2] dışında konuyu bir bütün olarak ele alan hiçbir kapsamlı yayının vücuda getirilmemiş olması şaşırtıcı değildir.

Mal ve sikke tartmada kullanılan ağırlıklar bir devletin en önemli kontrol mekanizmalarından birini oluşturmaktadır. Ağırlıklar, doğru vergi gelirinin kontrolünü sağladıkları gibi, vatandaşlar açısından da şeffaf bir kontrolü ifade eder. Gerek günümüzde gerekse geçmişte hedeflenen, devlet otoritesinde ve alışverişte bir güven yaratmaktır. Böyle bir sistemin mevcut olmaması durumunda vergi ödemeleri, mal değişimi ve para sirkülasyonunun kontrolü düzgün ve sağlıklı bir şekilde işlemeyecektir. *Codex Theodosianus*'taki kanun maddeleri ve I. Iustinianus döneminde söz konusu Codex'te yapılan bazı maddelerdeki değişiklikler, yasal standart ağırlıklara ve onların muhafazasına verilen önemi açık bir şekilde göstermektedir.[3]

Geç Antik Dönem ve Bizans ağırlıkları çeşitli formlarda ve bakır alaşımı, kurşun, gümüş, taş ve cam gibi farklı materyallerden üretilmiştir. Genellikle üzerlerine, ağırlıklarını işaret etmek üzere Yunan harfleriyle nominal bir değer konmuştur. Ağırlığın esas yüzüne kazıma olarak yapılmış tasvirler, en basit desenlerden oldukça işlemeli figüratif ve mimari kompozisyonlara değin farklılıklar göstermektedir (Resim 1).

Geç Antik Dönem ve Bizans Imparatorluğu'nun devasa boyutu, imparatorluğun yayıldığı geniş coğrafyada tekdüze bir ağırlık sistemini ortaya koymak ve sürdürebilmek için büyük bir lojistik çaba harcanmasını gerektiriyordu. Bugün için ağırlıklar ve tartı aletleri sorunsuz görünmektedir ancak günümüzdeki uluslararası birimler sistemi bile (SI kısaltmasıyla belirtilen International System of Units) daha 1960 yılında oluşturuldu ve yıllar geçtikçe ancak benimsenebildi.

ARAŞTIRMALARIN DURUMU

Geç Antik Dönem ve Bizans ağırlıklarına ilişkin bilimsel çalışmalar oldukça erken bir tarihte başladı. Daha 1603'te Ian Gruter, üzerinde Yunanca değer işaretlerinin olduğu Roma dünyasından bir dizi ağırlığı liste halinde yayımladı.[4] O zamandan bugüne konuya ilişkin 700'den fazla makale ve katalog yayımlandı. En şaşırtıcı olanı, yukarıda da bahsedildiği üzere, konuyu bir bütün olarak ele alan kapsamlı bir yayının yapılmamış olmasıdır. Bu konudaki makalelerin çoğu ağırlıkları farklı açılardan ele alan koleksiyonerler, klasik arkeologlar, tarihçiler ve numismatlar tarafından yazıldı. Koleksiyon kataloglarına[5] ilaveten ağırlıklar ve tartı aletleri ya sanat tarihi kriterlerine göre gruplandırıldı[6] ya metrolojik olarak değerlendirildi[7] ya da üzerlerindeki yazılar veya monogramlar prosopografik kaynaklar olarak kullanıldı.[8] Tarihsel gelişimi izleme[9] veya bölgesel analizler[10] için yukarıda sözü edilen kriterleri kullanma çabaları da oldu.

Bugüne değin arkeolojik tabakalarda ele geçen tartı aletleri ve ağırlıklar

nadir olarak yayımlanmıştır. Ancak ağırlıkların kronolojisi için doğru tarihlenebilen münferit örnekler, değerlendirme için bir iskelet ve dayanak noktası oluşturmaktadır. Son yıllarda Akdeniz coğrafyasındaki erken Bizans mirasına olan ilgi nedeniyle arkeolojik kontekstlerde ele geçen, döneme ilişkin ufak buluntuların değerlendirilmesinde bir artış gözlenmektedir.[11] Doğru tarihlenebilen ağırlıkların sayısındaki artış, farklı ağırlık tiplerinin kronolojik sırası hakkında güvenilir bilgi sağlamaktadır.

Geç Antik Dönem ve Bizans İmparatorluğu'ndaki ağırlıkların konumsal dağılımının tespiti için, buluntu yerlerinin doğru kayıt altına alınmış olduğu örnekler çok önemlidir. Günümüze ulaşan ağırlıkların çoğu, kamu müzelerinde veya özel koleksiyonlarda bulunmaktadır ve ancak %30'unun buluntu yerleri kayıtlıdır. Şimdilik söz konusu ağırlıkların büyük bir çoğunluğunun günümüz Türkiye'si topraklarında bulunduğu anlaşılmaktadır; buluntu yerinin belirtilmiş olduğu ağırlıkların çoğu ise Bulgaristan'da ele geçmiştir. Yoğunluğun nispeten fazla olduğu diğer yerler İsrail ve Makedonya'dır.[12] Bu verilerin elimizde olmasının nedeni bu ülkelerdeki yoğun araştırma ve yayın faaliyetleridir. Böylece, 4. yüzyıldan 10. yüzyıla değin tarihlenebilen ağırlıklara ilişkin dağılım haritası, araştırmaların mevcut durumunu göstermekte olup gerçek dağılımı temsil etmemektedir (Resim 2).

Resim 1 Avrupa'daki özel koleksiyonlardan seçme Geç Antik Dönem ve Bizans ağırlıkları.

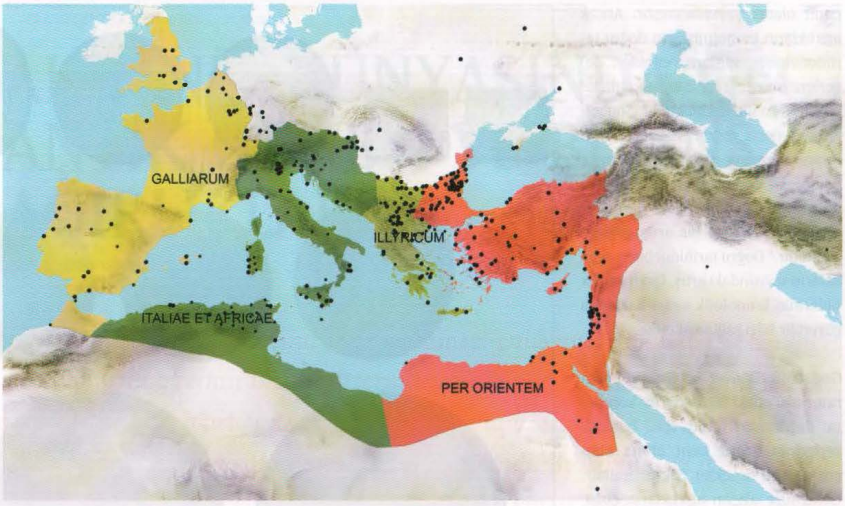
Bugün için ağırlıklara ilişkin çalışmalar halihazırda Oğuz Tekin'in yürütücülüğünde ve Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'nün patronajında *Corpus Ponderum Antiquorum et Islamicorum* başlıklı projeyle yeni bir ivme kazanmıştır.[13]

SİKKELERİ TARTMAK, METROLOJİ VE VERGİLER

Çoğu ağırlık, daha ziyade sikke, özellikle altın sikke tartmak için kullanılıyordu. Üç altın sikke birimleri şunlardır: 4.5 g'lık *solidus* ile onun alt birimleri *semissis* (yak. 2.5 g) ve *tremissis* (yak. 1.5 g). *Solidus*, 24 karat (24 κεράτια) ağırlığında olup 1 karat keçiboynuzu çekirdeğinin ağırlığına denk geliyordu. Bu birimlerin yanı sıra I. Iustinianus döneminde hafif ağırlıkta *solidus*'lar tedavüle çıkarıldı; böylece bir *solidus*'un ağırlığı dört karat azaltılmış oldu. Bu sikkelerin hafif ağırlıkta olduğu, arka yüzlerinde belirtilmişti. Gümüş sikkeler de tartılıyor olmalıydı fakat onların sayısı altın sikkelere oranla çok azdır. Örneğin Heraclius zamanında tedavüle sokulan 6.7- 6.9 g ağırlığındaki *hexagram* olarak adlandırılan gümüş sikkelerin ağırlığının tartıldığını söyleyebiliriz, fakat örnekleri çoğaltmak pek mümkün görünmemektedir.

Öte yandan bozuk para olarak işlev gören bakır sikkeler tartılmıyordu fakat sayılıyordu.[14]

Altın sikkeler, askerler ve memurlar gibi devlet hesabına çalışanların maaşlarını ödemede kullanılıyordu. Diğer taraftan devlet, vatandaşlarından --esas olarak altın sikke olarak-- vergi topluyordu ve kendi ödemelerini garanti altına alabilmek için harcadığından daha fazlasını tahsil etmek durumundaydı. 6. yüzyılda devlete bağlı yönetim merkezlerinden elde edilen vergi gelirinin yıllık yaklaşık 4.8 milyon *solidus* olduğu tahmin edilmektedir[15] ki bu-

Resim 2
4.-10. yüzyıllar arasında Geç Antik Dönem ve Bizans ağırlıklarının Akdeniz coğrafyasındaki dağılımı.

nun sadece üçte biri Oriens yönetim merkezinden (prefektliğinden) geliyordu. Vergiler mali yöneticilerle bölge yöneticileri (valiler) tarafından toplanıyordu. Bütün bu mali işlemler sırasında altın sikkelerin devlet memurlarının önünde tartılarak ağırlıklarının kontrol edilmesi gerekiyordu.

Metrolojik bakış açısından en azından cam ağırlıkların kütlesel ağırlıklarının çok büyük bir özenle ayarlandığı açıktır. Cam bir ağırlıkla bir altın sikkenin ağırlığı 1 karat hassasiyetinde tartılabiliyordu (4.5 g'lık bir *solidus*'un 1/24'ü=0.18 g).

Geç Antik Dönem ve Bizans İmparatorluğu'ndaki ağırlıkların konumsal dağılımının tespiti için, buluntu yerlerinin doğru kayıt altına alınmış olduğu örnekler çok önemlidir. Günümüze ulaşan ağırlıkların çoğu, kamu müzelerinde veya özel koleksiyonlarda bulunmaktadır ve ancak %30'unun buluntu yerleri kayıtlıdır.

EXAGIA SOLIDI VE CAM AĞIRLIKLAR

363 yılında Iulianus Apostata, sikke ağırlığı kontrol memurlarının (δημόσιοι ζυγοστάται) istihdamına ilişkin bir yasa çıkarttı.[16] Bu memurların görevi altın sikkeleri ve ağırlıklarını kontrol etmek, sahte ve ağırlığı azaltılmış olanları piyasadan çekmek ve sahtekârlıkla mücadele etmekti. *Exagia solidi* denen yasal standart (master) yani kontrol ağırlıklarının devreye sokulması, yeni yasayla ilişkili olabilir. Bu standart ağırlıkların amacı altın sikkenin ağırlığını kontrol etmekti; diğer bir deyişle, tartılan altın sikkenin ağırlığının kontrol ağırlığıyla eşit veya onun üzerinde bir ağırlıkta olması gerekiyordu.

Bakır *exagia solidi*, tıpkı sikke gibi aynı metalden ve iktidardaki imparatorların portreleriyle basılıyordu. Bu nedenle sikke basımından, darphanelerden ve değerli metalden sikke basımından sorumlu *comes sacrarum largitionum*'un denetimindeki bir bakır sikke darphanesinde veya yakınındaki bir atölyede basıldıkları açıktır. Honorius, Arcadius ve II. Theodosius'un ortak iktidarı zamanında, Johannes adlı bir *comes sacrarum largitionum*'un adı ağırlığın arkasında yazılıdır (Resim 3). *Exagia solidi*, I. Anastasius'un iktidarına değin kullanılmış ve daha sonra ortadan kalkmıştır. Muhtemelen I. Iustinianus'un iktidarında ve mali reformlar kapsamında ilk cam ağırlıklar ortaya çıkar. Ağırlık malzemesi olarak camın avantajı oksidasyon ve korozyona karşı mukavemetli oluşu ve ağırlığını azaltma teşebbüsünün kolaylıkla anlaşılabilir olmasıdır.[17] Son yapılan camın içeriğini belirleme analizleri, hammaddenin Levant bölgesinden veya Mısır'dan geldiğini göstermiştir.[18] Ağırlıklar farklı renklerdeki saydam camdan imal ediliyordu. Baskın renk, soluk sarı ve yeşildir fakat aynı zamanda koyu mavi, kırmızı veya mat kahverengi de görülmektedir. Çoğu ağırlığın ön yüzünde yüksek devlet yetkilisinin monogram şeklindeki ismi yer alırdı. Bazılarında isim ve unvanlarıyla çevrelenmiş devlet yetkilisinin büstü bulunurdu. Bugüne değin yapılan araştırmalara dayalı genel kanı, cam ağırlıkların üretiminden Constantinopolis şehir valisinin (prefekt) sorumlu olduğu yönündedir.[19] Kuşkusuz imparatorluğun büyük kentlerindeki başka valiler (epark) tarafından damgalanmış ağırlıklar da vardır.

6. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun mali sistemine baktığımızda ve günü-

müze kalan ağırlıkları göz önüne aldığımızda, Constantinopolis valisinin (şehir prefekti) önemli ve hâkim bir rol üstlenmediği söylenebilir. Yazılı kaynaklar, en azından 6. yüzyıl mali sisteminde, daha ziyade Praetor prefektinin çok daha etkin olduğunu göstermektedir. Bu durum özellikle Oriens prefektliğinde daha açık bir şekilde hissedilmektedir. Sonuç olarak Praetor prefektinin cam ağırlık üretiminde şehir prefektinden daha önemli bir rol üstlenmiş olduğunu söyleyebiliriz.[20]

Comes sacrarum largitorium gibi vergi sisteminde görev alan diğer mali memurlar arasında *rei privatae*, şehir prefekti ve hatta *Questor Exercitus* da vardı. Oriens prefektliğinin etkinliği, yukarıda bahsedildiği üzere, onun daha ziyade altın olarak ödenen tüm imparatorluk vergilerinin üçte birini topluyor olması gerçeğiyle de açıklanabilir. Bu mali sistem en geç 6. yüzyıldan 7. yüzyıla geçişte değişti. 7. yüzyılda, Praetor prefekti ve *comes sacrarum largitorium* memuriyetleri kaybolurken veya diğer mali memuriyetler içine nakledilirken şehir prefekti ön plana çıktı. Şehir prefektinin rolünün artmasına paralel olarak, 6. yüzyıl sonuna gelindiğinde Constantinopolis'in nüfusu da bir hayli artmıştı.

Resim 3 Honorius, Arcadius ve II. Theodosius adına basılmış *Exagium solidi*. Arka yüzde, *comes sacrarum largitionum* Ioannes'in adı yazılı. CNG 87, 2011, 1170.

7. yüzyıl ortalarında ham cam üretim topraklarının Arapların eline geçmesiyle Bizans İmparatorluğu içindeki cam ağırlık üretimi de son buldu. En azından darp bakır ağırlıkların kısa bir süre için tekrar ortaya çıktığı 10./11. yüzyıla değin bakır alaşımdan yapılan ağırlıklar kullanımda oldu.

BENDEGUZ TOBIAS
INNSBRUCK ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ VE YENİÇAĞ ARKEOLOJİSİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

* Bu makale, FWF (Austrian Science Fund) tarafından desteklenen "Akdeniz Dünyasında Geç Antik Dönem ve Bizans Ağırlıkları" projesinin (no. 25514Q) bir parçası olarak kaleme alınmıştır.

1 W. Hahn, "Paranumismatisches aus Altabessinien: byzantinische Gewichte und eine Bleibulle", *Mittbl. Inst. Num. u. Geldgesch.* 43 (2011/2012): 21-24.

2 G. Vikan-J.W. Nesbitt, *Security in Byzantium. Locking, Sealing, and Weighing* (Washington D.C., 1980); S. Bendall, *Byzantine Weights. An Introduction* (Londra, 1996).

3 M.F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450* (Cambridge, 1985), 329 vd.; C. Morrisson, "Weighing, Measuring, Paying. Exchanges in the Market and the Marketplace", C. Morrisson (ed.), *Trades and Markets in Byzantium. Dumbarton Oaks Byzantine Symposia and Colloquia* (Washington D.C., 2012), s. 385.

4 J. Gruter, *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani, in corpus absolutiss. redactae. Auspiciis Ios. Scaligeri ac M. Velseri. Accedunt notae Tyronis Ciceronis L. ac Senecae* (Heidelberg, 1603).

5 A. de Markoff, "Exagia byzantins en verre. Inédits", A. de Witte ve V. Tourneur (ed.), *Procès-verbaux et mémoires du congrès international de numismatique et d'art de la médaille contemporaine* (Brüksel, 1910), s. 635-644; U. Monneret de Villard, "Exagia bizantini in vetro", *Riv. Ital. Num. e Scien. Affini* 35 (1922): 93-107; A. Dieudonné, "Poids du bas-empire et byzantins des collections Schlumberger et Froehner et de l'ancien fonds du Cabinet", *Revue Num.* 34 (1931): 11-22; M. Jungfleisch, "Les dénéraux et estampilles byzantins en verre de la collection Froehner", *Bull. Inst. Égypte* 14 (1932): 233-256; N. Dürr, "Catalogue de la collection Lucien Naville au Cabinet de numismatique du Musée d'art et d'histoire de Genève", *Genava* N.S. 12 (1964): 65-106; G.M.M. Houben, "Bronze Byzantine Weights", *Oudheidkde. Mededel.* 63 (1982): 133-143; M. Campagnolo ve K. Weber, *Poids romano-byzantins et byzantins en alliage cuivreux. Collections du Musée d'art et d'histoire-Genève* (Milano, 2015); O. Tekin, *Suna and İnan Kıraç Foundation Collection at the Pera Museum Part 2. Late Roman and Byzantine Weights*, Corpus Ponderum Antiquorum et Islamicorum 3 (İstanbul, 2015).

6 N. Franken, "Zur Typologie antiker Schnellwaagen", *Bonner Jahrb.* 193 (1993): 69-120; N. Franken, *Aequipondia. Figürliche Laufgewichte römischer und frühbyzantinischer Schnellwaagen* (Alfter, 1994); J. Garbsch, "Wagen oder Waagen?", *Bayer. Vorgeschbl.* 53 (1988): 191-222. ve J. Garbsch, "Byzantinische Schnellwaagen-em Nachtrag", *Bayer. Vorgeschbl.* 58 (1993): 341-348; B. Pitarakis, "Daily Life at the Marketplace in Late Antiquity and Byzantium", C. Morrisson (ed.), *Trades and Markets in Byzantium. Dumbarton Oaks Byzantine Symposia and Colloquia* (Washington D.C., 2012), s. 399-427.

7 E. Schilbach, *Byzantinische Metrologie*. Handbuch der Altertumswissenschaft 12/4 (Münih, 1970), ve E. Schilbach, "Glasgewichte für Follis-Prägungen aus der Zeit des Kaisers Justinos II", *Byzantin. Zeitschr.* 98/2 (2005): 495-501; H. Pottier, "Nouvelle approche de la livre byzantine du Ve au VIIe siècle", *Rev. Belge Num.* 150 (2004): 51-133.

8 D. Feissel, "Le préfet de Constantinople, les poids-étalons et l'estampillage de l'argenterie au VIe et au VIIe siècle", *Revue Num.* 6/28 (1986): 119-142.

9 K. Pink, *Römische und byzantinische Gewichte in österreichischen Sammlungen*. Österreichisches Archäologisches Institut Sonderschr. 12 (Viyana, 1938): 15 vd.

10 V. Lilčić, "Exagia solidi са територије Македоније", M. Lazić (ed.), Vestigatio Vetustatis. Александринн Цермановић-Кузмановић од пријатеља, сарадника и ученика. *Centar za arheološka istraživanja* 20 (Belgrad, 2001): 283-295; C. Perassi, "Pesi monetali bizantini in vetro dal territorio sicilıano", *Byzantino-Sicula IV* (ed. R.M. Carra Bonacasa). *Atti del I congresso internazionale di archeologia della Sicilia bizantina (Corleone, 28 luglio-2 augusto 1998)*, Instituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici-Quaderni 15 (Palermo, 2002): 439-474; D. Vladimirova-Aladžova, "Публикувани екзагии от античната Германия и тегловните стандарти през V-VII в." (Unpublished Exagia from Ancient Germania and the Weighing Standards in the 5th–7th Century). Юбилеен сборник, сто години от рождението на д-р Васил Харалампов (1907-2007) (Shumen, 2008), s. 343-351.

11 M. Ledhuga Galindo, "Un ponderal bizantmo hallado en Cartagena", *An. Prehist. y Arqu.* 5-6 (1989): 179-182; Ph. Gandel-D. Billoin, "Le site de Gaillardon à Mététru-le-Vignoble (Jura): un établissement de hauteur de l'Antiquité tardive et du haut Moyen Âge", *Rev. Arch. Est* 60 (2011): 368; Ch. S. Lightfoot, "Byzantine Weights and Related Material, 1998–2008", Ch. S. Lightfoot-E. A. Ivison (ed.), *Amorium Reports 3: The Lower City Enclosure. Finds Reports and Technical Studies* (İstanbul, 2012), s. 379-386.

12 İsrail Eski Eserler Kurumu (Israel Antiquities Authority) verileri; Lilčić, *age*.

13 O. Tekin-A.M. Merzeci, *The Collection of Klima Plus in Silifke Museum. Greek, Roman, Byzantine and Islamic Weights*, Corpus Ponderum Antiquorum et Islamicorum Turkey 1 (İstanbul, 2012); O. Tekin-G. Baran Çelik, *İstanbul Archaeological Museums Greek, Roman, Byzantine and Islamic Weights*, Corpus Ponderum Antiquorum et Islamicorum Turkey 2 (İstanbul 2013); O. Tekin, *Suna and İnan Kıraç Foundation Collection at the Pera Museum Part 1. Greek and Roman Weights*, Corpus Ponderum Antiquorum et Islamicorum 3 (İstanbul, 2013) ve Tekin, *Suna and İnan Kıraç Foundation Collection...*

14 Morrisson, *age*, s. 380.

15 E. Stein, *Studien zu Geschichte des byzantinischen Reiches vornehmlich unter den Kaisern Justinus II. und Tiberius Constantinus* (Stuttgart, 1919), s. 144.

16 M. De Groote, "Öffentliche Geldwieger in griechischen epigraphischen Quellen", *Mnemosyne* 57 (2004): 88 vd.

17 C.J.S. Entwistle, "Byzantine Weights", A.E. Laiou (ed.), *The Economic History of Byzantium. From the Seventh through the Fifteenth Century* 2, Dumbarton Oaks Studies 39 (Washington, D.C., 2002), s. 613.

18 C. Entwistle ve A. Meek, "Early Byzantine glass weights: aspects of function, typology and composition", *The British Museum Technical Research Bulletin* 9 (2015): 5-12.

19 Entwistle, *age*, s. 614.

20 B. Tobias, "Glass Weights", O. Tekin, *Suna and İnan Kıraç Foundation Collection at the Pera Museum Part 2. Late Roman and Byzantine Weights* (İstanbul 2015), s. 187-200.

BRITISH MUSEUM'DAKİ BİZANS METAL AĞIRLIKLARI: TİPOLOJİ VE KRONOLOJİ

CHRIS ENTWISTLE

British Museum koleksiyonunda yer alan Bizans dönemine ait bakır alaşımlı metal ağırlıklar tipolojik olarak başlıca üç formdadır: üstten ve alttan basık küresel, kare veya disk şeklinde. Sekizgen ve çok köşeli örnekler de günümüze ulaşmıştır. Ağırlıkların formuna dayanan geçici bir kronoloji oluşturmak için elde bazı arkeolojik ve epigrafik kanıtlar bulunmaktadır.

ÇEVİREN: OĞUZ TEKİN

British Museum'daki Bizans metal ağırlıklar koleksiyonunda MS 3.-11. yüzyıllar arasına tarihlenen bakır alaşımlı 580 ağırlık yer almaktadır. X-ışınlı floresan spektrometri (XRF) yöntemi kullanılarak yapılan kuantitatif analizler, ağırlıkların dörtte birinden azının bakır ve kalay alaşımı olan bronzdan, büyük bölümünün de ya pirinçten (bakır/çinko alaşımı) veya bakır, kalay çinko alaşımından yapıldığını göstermiştir. Bu döneme tarihlenen arkeolojik kayıtlarda iki temel ağırlık tipi baskındır: 1) Bizans *litra*'sına, üst ve alt (*ounggia*) birimlerine dayanan ve bir çuval dolusu üründen değerli baharatlara kadar mal tartmada kullanılan ticari ağırlıklar; 2) Solidus/nomisma ile üst ve alt birimleri (yani *semissis* ve *tremissis*). Tipolojik olarak Bizans bakır alaşımı ağırlıklar başlıca üç formda karşımıza çıkar: üstten ve alttan basık küresel, kare veya disk şeklinde. Sekizgen ve çok köşeli örnekler de günümüze ulaşmıştır. Ağırlıkların formuna dayanan geçici bir kronoloji oluşturmak için bazı arkeolojik ve epigrafik kanıtlar vardır.

KÜRESEL AĞIRLIKLAR

Kuşkusuz en erken tip, Roma Cumhuriyet ve Erken İmparatorluk dönemlerinin taş ağırlıklarından esinlenilmiş olan, üstten ve alttan basık küresel formdur. Üzerlerindeki yazılardan, çoğunun Roma'daki Jüpiter Capitolinus Tapınağı'nda veya Castor Tapınağı'nda muhafaza edildiğini öğrenmekteyiz. Roma Dönemi Britanya'sından elde edilen veriler, ilk metal küresel ağırlıkların kurşundan yapıldığını ve çeşitli birimleri belirtmek için harflerden veya nokta vuruşlardan oluşan basit bir sistemin kullanıldığını işaret etmektedir.[1] Öyle anlaşılmaktadır ki bakır alaşımın tercih edilen metal olmasının yanı sıra *lambda* (Λ) harfi ve varyasyonlarının *libra*'yı (litra), omikron/üpsilon kombinasyonunun da *uncia*'yı temsil eden kısaltmalar olarak kullanılmaya başlanması ancak MS 200'den sonradır (Resim 1). Küresel tip en az 200 yıl baskın bir form olarak kaldı; dağılım haritasının (Harita) gösterdiğine göre bu tip, kuzeyde Roma Britanya'sından batıda Portekiz'e, doğuda Irak'a ve Nubya'daki Ballana'ya ve Eritrea'daki Adulis'e kadar Roma İmparatorluğu'nun yayıldığı geniş coğrafyada kullanılmıştı. Biri Louvre Müzesi'nde, ikisi British Museum'da yer alan üç küresel ağırlığın işaret ettiği üzere bu form MS 6. yüzyılda az da olsa kullanımdaydı (Resim 2 a, b, c). Louvre Müzesi'ndeki örnek, üzerinde İmparator Iustinianus'un (MS

Resim 1
Bizans ağırlıklarında birimleri, birim işaretlerini ve ağırlıkları gösteren tablo.

		BİZANS AĞIRLIKLARI							
		TİCARİ				SİKKE			
lb		UNC	SEMBOL		SCRIPULA GRAMMATA	SOLİDİ	SEMBOL		GRAM
			ROMA	BİZANS		NOMISMAT	ROMA	BİZANS	
1	LIBRA LITRA	12	A A	A A	288	72		N O B	327.45
1/2	SEMIS	6		S	144	36	SOL XXXVI	N A S	163.7
1/3	TRIENS	4	IIII	Δ	96	24	SOL XXIIII	N K Δ	109.1
1/4	QUADRANS	3	III	Γ	72	18	SOL XVIII	N I H	81.9
1/6	SEXTANS	2	II	B	48	12	SOL XII	N I B	54.6
1/12	UNCIA OUNGIA	1	I	Δ	24	6	SOL S	N S	27.2
	SEMUNCIA	1/2	S	IB	12	3	SOL III	N I Γ	13.6
	BINAE SEXTULAE	1/3			8	2	SOL II	N B	9.1
	SICILIUS	1/4			6	1½			6.82
	SEXTULA	1/6		Δ Γ B	4	1	SOL I	N	24 4.55
					2	½		I B	12 2.27
					1½	⅓ TREMISIS		HveyaT	8 1.52

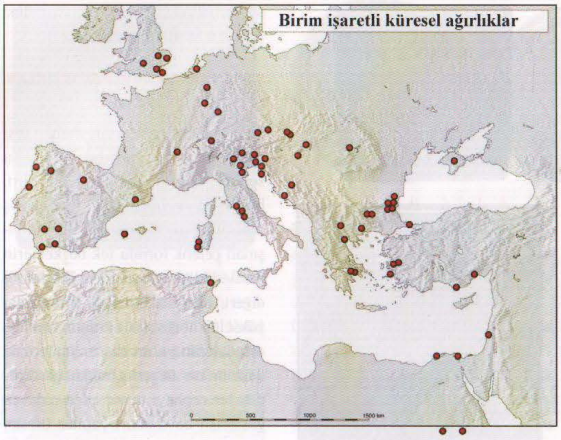
527-565) kutu monogramının kazıma olarak yer aldığı 1 *libra* biriminde bir ağırlıktır. Profili (yan kenar) boyunca iki satır halinde yer alan Latince yazıdan ağırlığın "praetor prefekti ve *exconsul* ve *patrikios* ve *illustrious* Focas" tarafından piyasaya çıkarıldığı yazılıdır. Bu kişi, MS 532'de prefekt olan bir kişiyle özdeştir.[2] İmparator I. Iustinus'un[3] kutu monogramının yer aldığı 6 *uncia* birimindeki bir ağırlık muhtemelen biraz daha erken bir döneme; "ἐνδοξοτάτου" (en kutsal) olarak tanımlanan Stephanos adlı bir yetkili tarafından çıkarılan 3 *uncia* birimindeki ağırlık ise biraz daha geç bir döneme tarihlenebilir. Ne yazık ki ikinci ağırlık üzerinde kısaltma olarak yer alan unvanı çözmek mümkün olmamıştır.[4] Bu ağırlıkların önceki Roma küresel ağırlıklardan farkı, *uncia* kısaltması olarak kullanılan o (*omikron*) alt simgeli Γ (*gamma*) harfidir. *Gamma* içine yerleştirilmiş *omikron* formülü, *uncia* biriminin kısaltması olarak, MS 4. yüzyıldan itibaren kare ve disk şeklindeki ağırlıkların büyük bir kısmında kullanılagelmiştir.

KARE AĞIRLIKLAR

Kare ağırlıkların MS 4. yüzyıl başlarından MS 6. yüzyılın ikinci yarısına kadar ana form olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. British Museum koleksiyonunda yer alan 350'den fazla örnek, burada bir kısmından bahsedeceğim birkaç belirgin kategoriye girmektedir.

1. SOL AĞIRLIKLAR

Bu ağırlıklar nadir örnekler arasındadır; buluntu yerleri ve üzerlerindeki yazılar, Batı Akdeniz ile Kuzey Afrika (daha ziyade Kartaca ve yakın çevresi) gibi bölgesel kullanımlarına işaret etmektedir. Birim işaretleri Yunanca harflerle belirtilen çok sayıdaki Geç Antik Dönem ağırlıklarının aksine, bu ağırlıklar üzerinde daha ziyade Latin harfleri ve sayıları kullanılmıştır. Bu nedenle bu ağırlıklar için Yunanca *nomisma* yerine Latince bir terim olan *solidus* kullanılmaktadır ve birim kısaltması bu sözcüğün ilk üç harfinden oluşan SOL'dür. Sayılar her zaman Latin sayılarıdır ve *uncia*

Harita 1
Birim işaretli küresel ağırlıklar.

Resim 2 a, b, c
Küresel ağırlık örnekleri.

birim işareti çift konturlu dikdörtgen bir şekille belirtilir (Resim 3). Bu form, British Museum'daki yazılı bir örneğin (Resim 4) işaret ettiği gibi, en az Theodericus'un (MS 493-526) iktidarına değin sürmüştür.[5]

2. İMPARATOR BÜSTLÜ AĞIRLIKLAR

Kare ağırlıkların en güzel gruplarından biri, üzerlerinde oturan veya ayakta duran bir, iki hatta üç imparator figürünün yer aldığı gruptur. Bu örneklerde figürler gümüş ve bakır kakmayla süslenmiştir. En yaygın örneklerden birinde, birim işaretinin hemen üst kısmında yan yana cepheden iki imparator büstü, başlarında *nimbus* (hale) ve *diadem*'li olarak resmedilmişlerdir (Resim 5). Burada British Museum koleksiyonunda yer alan 1 *libra* biriminde oldukça gösterişli iki ağırlığa yer verilmiştir. Ağırlıklardan birindeki tasvirde oldukça küçük bir *venatio* (av) sahnesinde iki imparator bir leopara mızrakla saldırmaktadır (Resim 6).[6] Bir diğerinde ise ikon benzeri bir çerçeve içinde iki imparator büstü yanlarında yer alan sur taçlı iki Tykhe (muhtemelen Constantinopolis ve Roma'yı temsilen) tarafından desteklenmektedir; alt kısımdaki figür ise muhtemelen Ge'dir (Resim 7).[7] Ara sıra yayınlarda karşılaştığımız gibi, bunların askeri azizler olmadığını vurgulamak gerekir. Başlarında *nimbus* olan bu figürler üçlü *diadem* takmıştır; sağ omuzlarında *paludamentum*'larını tutturan şematik yay formlu *fibula*'ları vardır ve kılık kıyafetlerindeki diğer unsurlar çağdaşı sikkelerde yer alan imparatorların tipik ikonografik repertuvarına benzerlik gösterir. Buradaki iki imparator, kesinlikle imparatorluğun batı ve doğu yarısındaki imparatorları temsil etmektedir. Bu da söz konusu ağırlıkları, kabaca MS 4. yüzyıl sonlarından Odoaker'in Romulus Augustus'u tahttan indirdiği ve batıdaki imparatorluğun tarih sahne-

Resim 3
Üzerinde *solidus* kısaltması olarak SOL ibaresinin yer aldığı sikke kontrol ağırlığı (24 *solidi*).

Resim 4
SOL kısaltmalı sikke kontrol ağırlığının arka yüzü (3 *solidi*). Ön yüzünde ise Theodericus'un adı yazılıdır.

Resim 5
İki imparator büstünün yer aldığı 12 scripula biriminde ağırlık.

Resim 6
Av sahnesinin yer aldığı 1 libra ağırlığı.

Resim 7
İki imparator büstü ve her iki yanında birer Tykhe'nin yer aldığı 1 libra ağırlığı.

sinden silindiği MS 476 yılı arasındaki döneme tarihlememizi sağlar.

3. MİMARİ TASVİRLİ AĞIRLIKLAR

Biraz daha geç bir tarihte mimari tasvirli ağırlıklar görülmeye başlar. Bu seride iki form söz konusudur. Biri, başlıkları ve kaidelerinin belirtilmiş olduğu iki spiral sütun tarafından taşınan çelenk formlu tek bir kemerin resmedildiği mimari form (Resim 8); diğeri, her biri birer plint üzerinde yükselen dört spiral sütunun taşıdığı, ortadakinin yarım daire, yanlardaki ikisinin ise üçgen alınlıklı gösterildiği bir cepheyi tasvir eden oldukça gösterişli bir mimari yapıdır (Resim 9). Buradaki niyet, spesifik bir yapıyı tasvir etmekten ziyade genel anlamda bir kiliseyi göstermek olmalıdır. Tam bu noktada, Iustinianus'un *novella*'sında bahsedilen "ağırlıkların, her kentin en kutsal kilisesinde muhafaza edilmesi gerektiğine" ilişkin ifadesini hatırlatmakta yarar vardır.[8] Ayrıca Merhametli Ioannes'in, MS 610'da Aleksandreia patriki olarak kutsanmasının ardından yayımladığı ilk buyruklarından biri, standart dışı ağırlık, ölçü ve terazilerin kullanılmasını yasaklamasına ilişkindir. Bazen bu ağırlıklar üzerinde, kompozisyonun bir parçası olarak yer alan monogramların formundan, tek kemerli mimari cephenin daha erken olduğu anlaşılmaktadır. Bu tip MS 5. yüzyılın sonundan MS 6. yüzyılın sonuna değin kullanılmıştır. Mimari tasvirli ağırlıklar üzerinde görülen bu monogramlar acaba ilgili kilise idarecilerine mi aitti?

4. ÇELENK İÇİNDE LATİN HAÇLI AĞIRLIKLAR

Bu tip, tümü kazıma yöntemiyle yapılmış balıksırtı desenli bir çelenk içinde yer alan büyükçe bir Latin haçı ve bu haçın her iki yanında yer alan birim işaretinin gösterildiği ağırlıkları kapsar (Resim 10). Bu kompozisyonun sikkelerden kopya alındığı anlaşılmaktadır ve en erken örnek MS 467-472 yılları arasında hüküm süren Anthemius'un bir sikkesinde görülür (Resim 11).[9] MS 5. ve 6. yüzyıllarda yaygın olarak görülen tasvir, Hollanda'da Lutlommel, batıda Sardunya'nın kuzeyi, kuzeydoğuda Kırım, Eritrea'da Adulis ve Yemen'de San'aa'ya değin geniş bir coğrafyada karşımıza çıkmaktadır.

5. DİSK FORMUNDA AĞIRLIKLAR

Disk formundaki ağırlıklar MS 6. yüzyılın ortalarında bir tarihte kare ağırlıkların yerini almıştır. Tıpkı önceki kare formlu ağırlıklar gibi imparatorluğun pek çok bölgesinde bulunmuşlardır (Harita). Tarihlenebilir en erken örneklerden biri 72-nomisma-ta biriminde bir ağırlıktır ve üzerinde *eparkhos* (vali) Zimarkhos'un *mappa* ve *caduceus* tutan bir büstü yer alır. Büstün etrafında, kendisini *gloriosus* (muhteşem), Yeni Roma'nın eparkhosu ve *ex-consul* olarak tanımlayan yazı vardır.[10] Prosopografik kanıtlar, Flavios Zimarkhos adlı birinin MS 560'ların başında iki kez Constantinopolis prefekti olduğunu işaret eder.[11] Bu örnek, disk formundaki tarihlenebilir en erken örnektir. British Museum koleksiyonunda yer alan ve biri 3 *nomismata*, diğeri 1 *uncia* birimindeki iki ağırlık, bu örnekten

Kare ağırlıkların en güzel gruplarından biri, üzerlerinde bir, iki hatta üç oturan veya ayakta duran imparator figürünün yer aldığı gruptur. Bu örneklerde figürler gümüş ve bakır kakmayla süslenmiştir. En yaygın örneklerden birinde, bir veya yarım uncia birim işaretinin hemen üst kısmında yan yana cepheden iki imparator büstü, başlarında nimbus (hale) ve diadem'li olarak resmedilmiştir.

Resim 8
Mimari tasvirli 6 uncia ağırlığı.

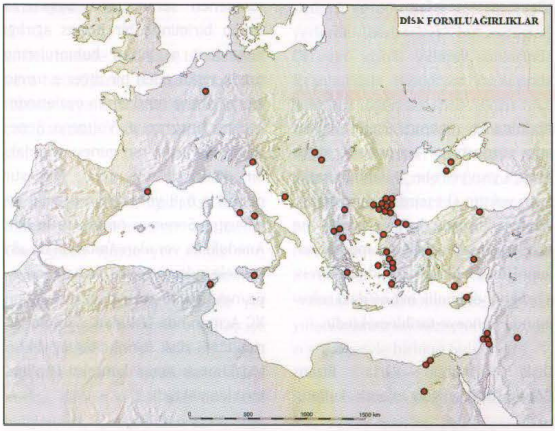

Resim 9
Mimari tasvirli 3 uncia ağırlığı.

biraz daha sonraya tarihlenebilir. 3 *nomismata* örneğinin bir yüzünde "D N IUSTINO", diğer yüzünde "AUG ANNO X" yazılıdır (Resim 12 a, b);[12] bu da ağırlığın MS 575 yılına tarihlendirilmesine imkân verir. 1 *uncia* birimindeki ağırlığın ön yüzünde "D N MAURICIUS", arka yüzünde "PERPET AUG ANNO X" yazılıdır (Resim 13 a, b); böylece bu ağırlık da MS 592 yılına tarihlenir.[13] İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki benzer bir ağırlığın arka yüzünde ağırlığı piyasaya çıkaran yetkilinin, *vir illustris* (şöhretli) ve praetor prefekti Georgios'un, adı yazılıdır.[14]

adalet Allah'ındır, bu ağırlık İmanın Önderi el-Velid tarafından tesis edilmiş 2 *uncia* ağırlığıdır."[16] Velid 705-715 yılları arasında halifeydi. Ne yazık ki aşınmış olan üçüncü örnek,

Latince veya Yunanca olmasa da Arapçadan gelen bir başka epigrafik kanıt, disk formlu ağırlıkların MS 7. yüzyıldan itibaren baskın olduğunu teyit etmektedir. Burada kısaca dört örnekten bahsedeceğim. İlki Cenevre'deki Sanat ve Tarih Müzesi koleksiyonunda yer alan 12 *nomismata* biriminde disk formlu bir ağırlıktır. Bir yüzünde kûfi yazıyla "Allah'ın adıyla. Emir Beşir b Mervan. Bu 12'lik bir ağırlıktır" yazılıdır.[15] Emevi halifesi I. Mervan'ın oğlu olan Beşir, 690/691'de Kûfe valisi olarak atanmış ve üç yıl sonra, MS 694'te orada ölmüştü. İkinci örnek, New York'taki American Numismatic Society koleksiyonunda yer alan 2 *uncia* birimindeki bir ağırlıktır. Arka yüzünde kenar boyunca ve merkeze yayılan daha gösterişli bir kûfi yazı yer alır. Yazı şöyledir: "Allah'ın adıyla, Muhammed, Allah'ın elçisidir,

Resim 10
1 *libra* biriminde ağırlık.

Bet Shean'da "Vadi Caddesi" olarak adlandırılan ve kuzeydoğu kapısını şehir merkezine bağlayan revaklı caddenin kaldırımı altında bulundu. Üzerindeki Bizans birim işareti ya kasten üzerine bir başka yazı yerleştirilerek iptal edildiğinden ya da kırık ve kayıp parça üzerinde yer aldığından, görülememektedir. Söz konusu ağırlığı yayımlayan Elias Khamis, bu örneğin orijinalinin disk formunda tipik bir Bizans ağırlığı olduğunu söylemektedir.[17]

Resim 11
Anthemius altın sikkesi.

Disk formlu ağırlıkların dağılım haritası.

Objenin üzerinde kısmen kalan yazıda, ağırlığın yapılması yönündeki emri Emir Said bin Abdülmelik'in verdiği ifade edilmektedir. Khamis, bu kişinin 12 *nomismata* biriminde adı geçen Halife Abdülmelik bin Mervan'ın oğlu olduğunu ileri sürmekte ve ağırlığın, bu kişinin Şubat 743 ile Nisan 744 arasında Kudüs'teki valiliği döneminde yapılmış olabileceğini söylemektedir. Bu son ağırlık

Resim 12
3 *nomismata* biriminde ağırlık.

Resim 13
1 *uncia* biriminde ağırlık.

Resim 14
2 *uncia* biriminde ağırlık.

Resim 15
Üzeri iç içe geçmiş daireler ve kuş gözü motifleriyle bezenmiş ağırlık.

1920'li yılların sonlarında İstanbul'daki Hipodrom kazılarında hem biri diğerinin içine geçen (ing. "nested") ağırlıklar, hem de üzerinde işaret yer almayan disk formlu ağırlıklardan ele geçmiştir.

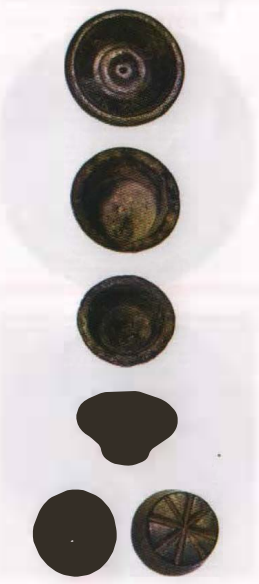
bakır alaşımından ziyade kurşundan yapılmış olsa da, eşsiz ikonografisinden dolayı onu buraya dahil ettim.[18] Ön yüzdeki *alpha* harfi, 1 *libra* olduğunu işaret etmektedir; hemen altında yüz yüze bakan, olasılıkla iki tavuskuşu yer alır. Bunlar arka yüzdeki başları, geriye dönük sıçrar pozisyondaki bir çift aslanla simetrik bir uyum içindedir. Ön yüzde, iki daire içerisinde tekrar eden Arapça bir yazı yer alır: "Allah'ın hizmetkârı Abdülmelik, İmanın Önderi." Yine arka yüzde kenar boyunca bir diğer Arapça yazı yer alır: "Allah'tan başka tanrı yoktur, O eşsizdir. Muhammed, Allah'ın elçisidir." Arka yüzde ise Arapça olarak, ağırlığın yapıldığı yer, yani "Jund Filistin" yazılıdır. Khamis, ağırlığı Abdülmelik'in 696'daki reformundan önceye tarihlemektedir.

Disk formunun Orta Bizans Dönemi'nde yoğun olarak kullanımı, 7.-9. yüzyıllar arasına tarihlenen yerlerde ele geçen Bizans ağırlıklarıyla teyit edilmektedir. Burada sadece dördünden bahsedeceğim. Anadolu'nun güneybatı kıyıları açıklarında bulunan ve kargosunda ele geçen 70 adet sikke sayesinde 625/626 yıllarına tarihlenen Yassıada batığında, 1 *libra*'dan 1 *uncia*'ya değin çeşitli birimler içeren disk formlu Bizans ağırlıklarından oluşan bir set bulundu; ağırlıklar arasında bir de cam ağırlık yer alıyordu.[19] Ürdün'ün doğusundaki Mafrak'ta 1968'de kazılan bir Emevi dükkânındaki bir kontekste 8. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen seramiklerle birlikte 2 *uncia* biriminde bir Bizans ağırlığı bulundu.[20] 9. yüzyıl buluntularına örnek teşkil eden bir diğer 2 *uncia* ağırlığı İtalya'nın İsernia eyaletindeki San Vincenzo al Volturno Benediktin Manastırı'nın güney ucundaki bir dükkânda ele geçti. Manastır olasılıkla 848 yılındaki depremle yıkılmıştı.[21] Sonuncu örnek ise İç Batı Anadolu'da yer alan Amorium'da 487 konteksinde yer alan bir hamam yapısının batı ve kuzeydoğusuna yakın XC Açması'nda bulunan 3 *uncia* birimindeki disk formlu bir ağırlıktır; söz konusu Açma konteksi 830'lara tarihlenmektedir.[22]

Resim 16
İç içe geçmiş dairelerin olduğu Orta Bizans Dönemi ağırlıkları.

Fotoğraf: O. Tekin-G. Baran Çelik, *CPAI Turkey 2. İstanbul Archaeological Museums*, İstanbul, 2013, lev. 45.

Resim 17
İç içe geçen ağırlık örnekleri. 11.-12. yüzyıllar.

Fotoğraf: O. Tekin-G. Baran Çelik, *CPAI Turkey 2. İstanbul Archaeological Museums*, İstanbul, 2013, lev. 78.

ORTA VE GEÇ BİZANS AĞIRLIKLARI

Orta veya Geç Bizans ticari ve sikke kontrol ağırlığı olabileceği düşünülen bazı ağırlıklar az sayıdaki örenyerinde bulunmuştur. En önemlileri Gladys Davidson ve American School tarafından 1930'larda kazılan Korinthos'tur; kazılar sırasında bulunan ve yayımlanan 50'nin üzerindeki ağırlık 9.-13. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir.[23] Bunlar arasında şu örnekler vardır (örnekler Brtish Museum koleksiyonundandır):

1. Geç Antik birim sistemiyle işaretli 3 *uncia*'dan 3 *nomisma*'ya kadar değişen birimlerde disk formlu ağırlıklar (Resim 14).

2. Üzerlerinde birimi gösteren herhangi bir işaret bulunmayan, sadece orta yerde çıkıntılı bir göbeğin

Resim 18
Tetarteron ağırlığı.

Resim 19
Duo tetarton (2 tetarton) ağırlığı.

Resim 20
Helioselenaton ağırlığı.

etrafında kuş gözü motiflerle bezeli dairelerin yer aldığı disk formlu ağırlıklar (Resim 15).

3. Üzerlerinde sadece iç içe geçmiş dairelerin yer aldığı disk formlu ağırlıklar (Resim 16).

4. Üzerlerinde herhangi bir bezeme veya birim işareti bulunmayan, kâse formlu veya birbirinin içine geçmiş çok parçadan oluşan ağırlıklar (Resim 17).

Bu dört tipten ilki, tipik disk formlu Bizans ağırlıklarının en geç tarihli olan grubu içinde yer almaktadır; ancak kronoloji yanlış tesis edilmiş olabilir. İkinci örnek üzerinde yer alan kuş gözü motiflerle bezeli iç içe geçmiş daireler, bir ölçüde, 9.-13. yüzyıllar arasına tarihlenen İslami miskal, dirhem ve katlarını tartmada kullanılmak için üretilen kare, disk formlu ve çok yüzeyli bakır alaşımlı ağırlıklar üzerinde bulunan bezemeleri andırmaktadır. 1036-1094 yılları arasında hüküm süren Mustansır billah'ın halifeliğinden itibaren bilinen Arap kökenli cam ağırlıkların da Korinthos kazılarında bulunduğunu hatırlatmakta yarar vardır.[24] Bu durum, bu ağırlıkların Bizans ağırlıkları olmadığını, İslam ülkelerinden ithal edildiklerini işaret etmektedir. Üçüncü ve dördüncü tiplerin başka yerlerde benzerleri bulunmuştur. Örneğin 1920'li yılların sonlarında İstanbul'daki Hipodrom kazılarında hem biri diğerinin içine geçen (ing. "nested") ağırlıklar, hem de üzerinde işaret yer almayan disk formlu ağırlıklardan ele geçmiştir; bunlar 11.-12. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir.[25] Biri diğerinin içine geçen ağırlıklardan oluşan son örnek, 1986 yılında Korinthos kazılarında, en erkeni William Villehardouin'a ait, 1245-1278 yılları arasına tarihlenen Fransız tarzı sikkeleriyle birlikte bulundu.[26]

Bütün bu örnekleri göz önüne alarak, ağırlık üzerine birim işaretinin kazıma olarak yapıldığı Geç Roma sisteminin 8. yüzyılda veya 9. yüzyıl başlarında terk edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum belki 11. yüzyıla tarihlenen Serçe Limanı batığıyla teyit edilmektedir; zira söz konusu batıkta bulunan ağırlıkların hiçbirinde birim işareti yoktu.[27] Sikke kontrol ağırlıklarının da değişimden nasibini aldığı anlaşılmaktadır. Bunların üzerine artık *nomisma* ile üst ve alt katlarının kısaltmaları yazılmıyordu; daha ziyade tartarak ağırlığı kontrol edilecek sikkenin adı yer alıyordu. Buna ilişkin örnekler arasında *tetarteron*, *duo tetarton* ve *helioselenaton* sayılabilir (Resim 18-20). Tarihlenebilen en geç Bizans ağırlığı, II. Andronikos ve IX. Mikhael (1295-1320) döneminin gümüş *basilikon* sikkesinin ağırlığını tartmak için üretildiği anlaşılan bir ağırlıktır.[28]

CHRIS ENTWISTLE
BRITISH MUSEUM GEÇ ROMA VE BİZANS KOLEKSİYONLARI ŞEFİ

DİPNOTLAR

1 Cf. S.S. Frere ve R.S.O. Tomlin (ed.), *The Roman Inscriptions of Britain. Volume II. Instrumentum Domesticum. Fasciculе 2* (Stroud, 1991), s. 1-29.

2 J. Durand (ed.), *Byzance. L'art byzantin dans les collections publiques françaises*, sergi kataloğu, Louvre Müzesi, 3 Kasım 1992-1 Şubat 1993 (Paris, 1992), no. 71.

3 Reg. no. BM BEP 1988,0301.2.

4 Reg. no. BM BEP 1980,0601.57.

5 Reg. no. BM PE 1982,0105.1. Ağırlığın dört kenarı boyunca yer alan bir başka gümüş kakma yazı, ağırlığın *vir clarissimus* ve *inlustris* ve *praefectus urbi* sıfatlarını taşıyan Catullinus adlı biri tarafından imal ettirildiğini işaretleder.

6 Reg. no. BM PE 1863,1228.1.

7 Reg. no. BM PE 1980,0601.3.

8 Bu tasvirin ortaya çıkışı, Iustinianus'un MS 545'e tarihlenen *Codex Iustinianus Novel* 28.15'teki ölçü ve ağırlıkların kentlerin en kutsal kiliselerinde muhafaza edilmeleri gerekliğine ilişkin emrinin bir yansıması olabilir.

9 Ağırlık: BM PE 1980,0601.4; Anthemius'un sikkesi: BM CM G3, RIG.503

10 Daha önce Roma'daki Museo Kircheriano'daydı: Bendall, *Byzantine Weights*, no. 126.

11 J.R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire. Volume IIIB A.D. 527–641* (Cambridge, 1992), 1416.

12 Reg. no. BM PE 1986,0504.1.

13 Reg. no. BM PE 1980,0601.118; D. Buckton (ed.), *Byzantium: Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections* (British Museum, Londra, 1994), no. 81.

14 *Corpus Ponderum Antiquorum et Islamicorum. Turkey 2. Istanbul Archaeological Museums. Greek, Roman, Byzantine and Islamic Weights in the Department of Metal Objects* (haz. Ö. Tekin ve G. Baran-Çelik), Turkish Institute of Archaeology (İstanbul, 2013), no. 253.

15 G.C. Miles, "A Byzantine bronze weight in the name of Bisr b. Marwan", *Arabica. Revue d'études arabes* 9 (1962): 113-18.

16 G.C. Miles, *A Byzantine Weight Validated by Al-Walid* (American Numismatic Society Notes and Monographs no. 87) (New York, 1939).

17 E. Khamis, "A Bronze Weight of Sa'id b. 'Abd al-Malik from Bet Shean/Baysān", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Series 3, 12/2 (2002): 143-54.

18 Aynı yerde

19 G.K. Sams, "The Weighing Implements", *Yassı Ada. Volume 1: A Seventh-Century Byzantine Shipwreck*, G.F. Bass ve F.H. Van Doorninck Jr. (College Station, 1982), s. 202-30.

20 J.-P. Humbert, *El-Fedein. Mafraq, Jordanie. Rapport préliminaire de la campagne de fouilles 1986* (École Biblique et Archéologie Française de Jérusalem) (Kudüs, 1986), fig. 7c.

21 C. Bertelli ve G.P. Brogiolo, *Il futuro dei Longobardi: L'Italia e la costruzione dell'Europa di Carlo Magno* (Milano, 2000), kat. no. 444.

22 O. Koçyiğit, "Small Finds from the Early 9th Century Destruction at Amorium", *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts*, ed. B. Böhlendorf-Arslan ve A. Ricci (BYZAS 15 Veröffentlichungen des Deutschen Archäologischen Instituts Istanbul) (İstanbul, 2012), 324, fig. 6.

23 G. Davidson, *Corinth. Volume XII: the Minor Objects* (Princeton, 1952), no. 1580-1678, lev. 94-5.

24 *Ibid.*, nos 2877-9.

25 B. Pitarakis (ed.), *Hippodrom / Atmeydanı. İstanbul'un Tarih Sahnesi* (İstanbul, 2010), no. 49-51.

26 C.K. Williams II -Ö.H. Zervos, "Excavations at Corinth, 1989: the Temenos of Temple E", *Hesperia* 59/2 (1990): 325-369.

27 F. Hocker, "Weight, money and weight-money: the scales and weights from Serçe Limanı", *INA (Institute of Nautical Archaeology) Quarterly* 20/3(1993): 13-21.

28 S. Bendall, *Byzantine Weights. An Introduction* (Londra, 1996), no. 22a-22d.

TOPLUMUN TEMEL GÜVENCESİ
HİLESİZ VEYA ADİL AĞIRLIK

MATTEO CAMPAGNOLO

Tarih boyunca ticaretin temel öğelerinden olan ağırlık sistemlerinde adalet ve standart, toplumların gözünde önemli bir hassasiyet noktasıdır. Aristoteles'in cümleleriyle "bir şeyin ölçüsünü bilebilmek için o şeyin herkesin nezdinde aynı olması" gerekir ve para, henüz bir birikim ya da ödeme aracı olmadan önce de "her şeyin bağlandığı ve ölçüldüğü ortak standarttır."

ÇEVİREN: SELİN ÖNDER-OĞUZ TEKİN

Ağırlık sistemi ve tartma, tarih boyunca ticaretin ve sivil toplumun en temel öğelerinden biri olmuştur. Bu nedenle herkesçe kabul görmüş yasal ağırlık ve ölçülerin kullanımı, toplumun en fazla hassasiyet gösterdiği konuların belki de başında gelmektedir. Bu, varlığı öylesine gerekli bir hassasiyettir ki bu konuda herhangi bir tereddüt dahi olamaz. Büyük filozof Aristoteles, Klasik Dönem'in sonunda kaleme aldığı *Metafizik* (XIV,1 1088a2) adlı eserinde "Bir şeyin ölçüsünü bilebilmek için o şeyin herkes için aynı olması gerektiğini" söylemiştir. Aynı Aristoteles (*Politika* I 9,8 1257a), "ağırlık olmadan sikkenin de olamayacağını" ifade etmiştir. Sikke, altın ya da gümüş bir külçe üzerine damgalanmış belirli ağırlıkta bir objedir. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*'te (IX,1 1164a1-2) adaleti tasvir ederken şöyle der: "Para her şeyin bağlandığı ve ölçüldüğü ortak standarttır." Kuşkusuz para, henüz bir ödeme ve birikim aracı olmadan önce de ölçmeye ya da bir şeyin değerini karşılaştırmaya yarayan bir araçtı.

MÖ 18. yüzyılın ortalarına tarihlenen Babylon Kralı Hammurabi'nin yasalarında ekonomik ve mesleki faaliyetler için gümüş ağırlığı esas alınır. Mısırlılar için ise terazi, yazının ve hesabın yaratıcısı olan Tanrı Thoth'un icadıydı (Sagesse d'Amenemopé, XVI). İncil'e göre (Proverbes 16,11; cf. Lévitique 19,35-36 vd.), doğru terazi Tanrı'dan, yanlış terazi şeytandandı. İslam yasaları da doğru ağırlık ve ölçüleri kullanmayı emreder: "Ölçtüğünüz zaman doğru ölçün, en doğru teraziyle tartın." (Kuran, XVII İsra Suresi, 35; VI En'am Suresi, 152; VII Araf Suresi, 85 vd.).

Bu durumda, Romalılar ve ardından gelen Bizanslılar bir istisna oluşturmamaktadır. Romalılar sikkelerinin üzerinde Moneta'yı devletin refahını (bereketini) elinde tutarken betimliyordu (Resim 1 ve katalog no. 10). Sırasıyla II. Theodosius (408-450) ve Iustinianus'un (527-565) emirleriyle hazırlanan *Codex Theodosianus* ve *Codex Iustianianus*'un gösterdiği gibi, imparatorluk mevzuatında ağırlık konusuna büyük önem verilmekteydi. Bu önem, günümüze kalmış ağırlıklarla da kanıtlanmıştır.

Bütün bunlar bize tarih boyunca ağırlık ve ölçülere verilen önemi göstermektedir. Ancak, günümüzde durum nasıldır? Örneğin, 21-25 Eylül 2015 tarihlerinde Sicilya'nın Taormina kentinde yapılmış olan ve dünyanın her yerinden numismatları ve araştırmacıları bir araya getiren 25. Uluslararası Numismatik Kongresi'nde 475 bildirinin arasında yalnızca ikisinin ağırlıklarla ilgili olması dikkat çekicidir. Bu iki bildiriden de maalesef yalnızca biri sunulmuştur; sunumu yapacak olan araştırmacının gelmemesi nedeniyle ikincisi iptal olmuştur. Öte yandan, Oğuz Tekin gibi ağırlık konusunda uzmanlaşan diğer akademisyenlerin, birden çok ilgi alanları olduğu için, böyle bir kongrede ağırlıkla ilgili son çalışmalarına ilişkin bir sunum yapmayı tercih etmemiş olmaları, kuşkusuz anlayışla karşılanabilecek bir durumdur.

Resim 1
Roma İmparatorluğu, Maximianus Herculius (286-310), *follis*, Aquileia, 300 yılı civarı
Bronz, 8,99 g, çap. yak. 26 mm.

Ö.Y.: IMP MAXIMIANVS PF AVG. Sağa doğru defne çelenkli imparator başı A.Y.: SACRA MONET AVCC ET CAESS NOS. Sola doğru kadın figürü sağ elinde bir terazi, solelinde cornucopia var. Kesimde, AQS RICVI, s. 315,29b MAH-Ge, env. CdN 2001-0040

CENEVRE SANAT VE TARİH MÜZESİ'NDEKİ BİZANS AĞIRLIKLARI (MAH-GE)

Cenevre Sanat ve Tarih Müzesi'ndeki Numismatik Kabinesi'nin gururu olan ve aydın amatörler tarafından sabırla bir araya getirilen koleksiyonlar arasında, Lucien Naville (1881-1956) anısına yapılan bağışlarla oluşturulmuş Antik Dönem, Bizans ve İslam Ortaçağı ağırlıkları bulunmaktadır. Numismatik ve ağırlık çalışmalarında halen atıfta bulunulan araştırmacı Lucien Naville'in bir araya getirdiği Bizans ağırlıkları, Niklaus Dürr ve Miroslav Lazovic tarafından hızlı bir şekilde yayımlanmıştır.[1] Naville'in çalışmalarının önem ve ciddiyeti, ağırlık koleksiyonu ile birlikte bağışlanan sayısız defter, hesap notları, numismatik ve özellikle metroloji üzerine kitaplarıyla kanıtlanmıştır (Resim 2 ve 3) *Le Journal de Genève*'in 29 Kasım 1959 tarihli baskısı, 322'si Bizans olan toplam 650 ağırlıktan oluşan bu bağışı haber yaparken, koleksiyonun tarih adına olağanüstü öneminden bahsetmekteydi. Koleksiyon daha sonra başka önemli ağırlıkların alınmasıyla daha da zenginleşmiştir.

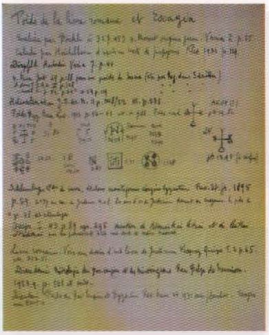
ARAÇLAR

Geç Roma ve Bizans ağırlıkları, Romalıların ve onların mirasçıları Bizanslıların uygulamalı zanaatlardaki teknik becerilerinin harika bir kanıtıdır. Bugünün tabiriyle "tasarım"ın ta kendisidir. Bazen sadelik, bazen işlevsellik ve bazen de gösterişlilikleri öne çıkarılmış olsa da, bu ağırlıklardan beklenen en önemli özellik, doğru ya da hilesiz olmalarıydı. Bu da ancak imparatorun otoritesiyle sağlanabilecek bir düzende mümkündü. İmparator bir yandan gücü, öte yandan ağırlıkların adil olmasıyla ilişkilendirilebilecek kutsallığı ifade ediyordu.

İmparatorluğun en erken yıllarından itibaren Romalılar iki çeşit tartı kullanıyorlardı: Roma terazisi olarak da adlandırılabilecek kantar ve iki kefeli terazi. Latince *statera*, Yunanca στατήρ (-ῆρος) olarak adlandırılan Roma terazisi ya da kantarı, Bizans Dönemi'ne gelindiğinde Yunanca καμπανός veya καμπανόν, Latince *campanum* veya *campana* olarak adlandırılıyordu. İki kefeli teraziye ise Latince *libra*, Yunanca ζύγιον deniyordu. Kantar büyük miktardaki yükü hızlıca ölçmeye yararken, iki kefeli terazi nispeten kesin ölçü veren daha hassas bir tartıydı ve bu nedenle yükte hafif malların tartılmasında kullanılıyordu.

Bir an için, Yassıada açıklarında batan Yaşlı Georgios'un kaptanlık ettiği gemide olduğumuzu hayal edelim; kuşkusuz hayatta olduğumuza göre ondan daha şanslıyız. 630 yılında Constantinopolis limanından ayrılan bu geminin kargosunda güzergâhı boyunca satılacak çeşitli mallar bulunuyordu. Güvertede yaklaşık 130 kilograma kadar ağırlığı ölçebilen, üzerinde sahibinin ismi yazılı olan 1.46 metre boyunda bir kantar kolu, tunç askıları ve daha küçük iki adet kefeli teraziyle birlikte bulundu. Sualtı arkeologları, bu kantar ve iki teraziye ilaveten iki kefeli bir terazide kullanılabilen kurşun, pirinç ve camdan 3 *libra*'dan *uncia*'nın alt birimlerine kadar 10 adet ağırlık bulmuştu.[2] Aslında bu tartı araç gerecinin bir ticari gemide bulunması kadar doğal bir şey söz konusu olamaz; çünkü Rhodoslulların Antik Çağ'a kadar giden ve Venediklilerin de daha sonraki dönemlerde halen uyguladıkları denizyolu ticareti yasasına göre, denizde seyreden bütün ticari gemilerin tüm ağırlık ve ölçme araçlarını yanlarında bulundurmaları gerekiyordu. Ancak söz konusu gemideki ağırlıklar sıradan ağırlıklardı, çünkü standart ağırlıklar ya da sıradan ağırlıkların kontrolünün yapıldığı master ağırlıklar, gerektiğinde kullanılmak üzere yalnızca yetkili makamlarda bulunuyordu.

2015 yılında, Cenevre Numismatik Kabinesi'nde muhafaza edilen ve iki kefeli terazilerde kullanılan bakır alaşımı yaklaşık 500 adet Bizans ağırlığını konunun uzmanlarından Klaus Weber (Münih) ile beraber yayımladık.[3] Aralarından bazıları özellikle ilgi çekiciydi. Bunları "İsviçre'deki Bizans" adlı bir sergide ağırlıklara ait

Resim 2
1. Lucien Naville'in çalışma defteri sayfası (1920 civarı).

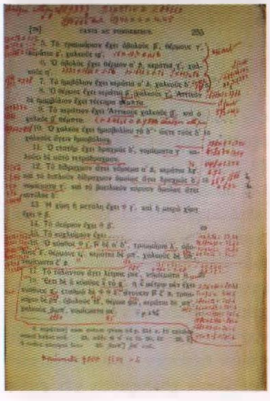
MAH-Ge, Numismatik Bölümü Arşivleri, Lucien Naville Kütüsü, Defter F.

bölümde ele aldık ve ek olarak başka kategorilerdeki terazi ve ağırlıkları da dahil ettik (Cenevre, Rath Müzesi, 4 Aralık 2015-13 Mart 2016, bkz. *2015 kataloğu*). İşte birkaç önemli örnek:

ROMA KANTARLARI VE KANTAR AĞIRLIKLARI (KATALOG 1-3)

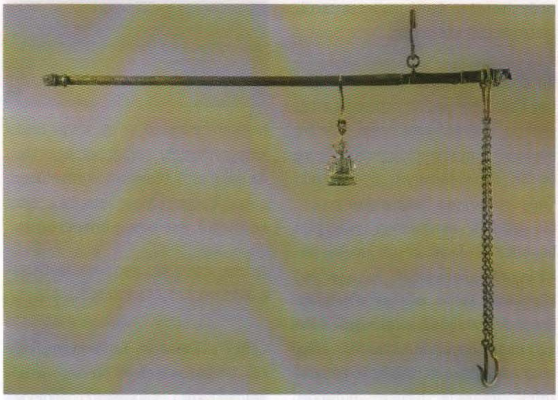
Cenevre Sanat ve Tarih Müzesi'nde çok iyi korunagelmiş bir kantar bulunmaktadır. Yaptığımız deneysel çalışmayla, kantar kolu, bağlantıları ve hareketli ağırlığının (katalog no. 1-3) son derece iyi ayarlanmış bir bütünü oluşturduklarını kanıtladık. Bu kantar, Yassıada'daki gemi enkazında bulunana çok benzemekle birlikte ondan biraz daha küçüktür.

Kantar kolunun üzerinde bulunan +Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ olarak okunan ve "Kosmas ve Damianos Azizleri Manastırı'nın terazisi" anlamına gelen bir yazı, kantarın Constantinopolis'teki Kosmas ve Damianos Manastırı'na ait olduğunu göstermek-

Resim 3
Metrologicorum scriptorum reliquiae collegit, recensuit partim nunc primum ed. Fridericus Hultsch. **Lipsiae, B.G. Teubner, 1864-1866 ("Bibliotheca scriptorum graecorum et romanorum teubneriana"), t. 1er, Lucien Naville'in el yazısı notlarıyla.**

tedir. Bu manastır-şifahane 518 yılına kadar kaynaklarda geçmektedir. Başarılı bir şifahane işlevi de gören yapı, İmparator Iustinianus'un özel himayesi altındaydı. Manastırlara ait olan ya da oralardan atılmış pek çok terazi bilinmektedir.[4] Stuzinger, üzerinde sahibinin adının yazılı olduğu yirmiden fazla kantar kolunun

Resim 4
Üzerinde asılı ağırlığı ile birlikte Roma kantarı.

listesini vermektedir; fakat Cenevre Müzesi'ndeki örnek, zaman-mekân dengesini sabitlememize yarayan, tarihleme ve lokalizasyona imkân veren özelliklere sahip tek kantardır.[5]

Hareketli ağırlıkla yani kantar topuzuyla ilgili olarak da şunu söyleyebiliriz: Eğer Mısırlılar terazilerini Tanrı Thoth ile ilişkilendiriyorsa, Grekо-Romen dünyasında ise ağırlıklar bilgelik tanrıçası Athena ile ilişkilendiriliyor ve güvenirliği de işaret eden tanrıçanın büstü kantar ağırlığı olarak kullanılıyordu. Athena, paganizm için olduğu kadar Hristiyanlar için de bilgeliğin simgesiydi.

TERAZİ AĞIRLIKLARI

Geç Roma ve Bizans Dönemi terazi ağırlıklarının çok fazla çeşidi vardır. En güzel olanları ile en kaba olanları bir aradadır. Önceleri, özellikle büyükçe olanları taştan yapılan bu ağırlıklar daha sonra küresel bir formalarak içi kurşun dolu bronzdan yapılmaya başlanmıştır. Daha sonra, Iustinianus'un hâkimiyet döneminin (527-565) ortasına kadar, kare formlu olanlar baskındır. O dönemde kare ağırlıklarda gördüğümüz gibi pirinç de kullanılmaya başlanmıştır; küçük ağırlıklarda cam da kullanılmıştır. En çok kullanılan birimler bir Roma *libra*'sıyla (teoride yaklaşık 327 g) bir altın *solidus* (*libra*'nın 1/72'si) arasında değişmektedir.

4. yüzyıldan itibaren, ağırlıklar kendi aralarında iki büyük kola ayrılır: *libra* ve *uncia* ile ölçülen ticari ağırlıklar ile *solidus* ile ölçülen (1/72 *libra*) sikke kontrol ağırlıkları. I. Constantinus'un yaptığı mali reformdan (309) sonra, ki bu reformla sikke için referans alınacak metali gümüşten altına çevirmiştir, sikkelerin ağırlığının kontrolü bir gereklilik olmuştur. Değerli metalden sikkelerin önemli bir alım gücü vardı. Bu nedenle dolandırıcılar tarafından sık sık kenarlarından kırpmak suretiyle haksız kâr elde ediliyor ve sikkelerin değerleri azaltılıyordu. Ne kadar sert olursa olsun hiçbir yasa, imparator Iulianus (360-363) dönemine kadar, alışverişi tehdit eden bu sorunun üstesinden gelememişti. Bu nedenle ağırlıklar iki kategoriden oluşmaktaydı: a) piyasadaki ağırlıklar ve b) onların yasal ağırlıklarını kontrole yarayan standart ağırlıklar.

Iulianus ve halefleri dönemlerinde, sikke için kullanılan resmi standart ağırlıkların üzerinde *EXAGIVM SOLIDI* yazıyordu. Bu tür bir ifadenin yer almadığı örneklerde, hangi ağırlığın sıradan, hangisinin standart olduğunu anlamak hemen hemen imkânsızdır. Iulianus, ticaretin yoğun olduğu kentlerde, sikkelerin ağırlıklarını kontrol etmekle *görevli özel bir* memuriyet de oluşturmuştu.

Cenevre Sanat ve Tarih Müzesi'nin Numismatik Kabinesi'nde pek çok kişi tarafından bilinen (katalog no. 9) harika bir ağırlık, bu yasaya ve Büyük Constantinus'un yasalarından birine mükemmel bir örnektir. Ön yüzde İmparator Iulianus'un büstünün yer aldığı ağırlığın arka yüzünde, neyin ağırlığının kontrolü *için* kullanılacağı belirtilmiştir. Bu ağırlık, altın sikke olan *solidus*'un ağırlığını kontrol etmek için üretilmişti. Aşağıdaki yasa maddesi, bu ağırlığın arka yüzündeki "terazi tutan el" tasviriyle uyum içindedir. Yasadaki ifade terazide tartma işleminin nasıl yapılması gerektiğini anlatmaktadır:

"...şeridin ucu (terazinin asılı olduğu) iki parmakla tutulur, diğer üç parmak serbesttir ve vergi toplayıcısına doğru dönüktür, ağırlıkları taşıyan kefenin üzerinde ağırlık yapılmaması [...] ve terazi, müdahale edilmeksizin dengesini bulabilsin diye."

TEDAVÜLDEKİ AĞIRLIKLAR

Piyasada kullanılan sıradan ağırlıkların aksine, bir altın *solidus* standart ağırlığı üzerinde *solidus* sözcüğünün ilk üç harfi olan SOL yer alırdı. Bazı ağırlıklarda ise *solidus*'un Yunanca karşılığı olan *nomisma*'nın ilk harfi olan N yer alırdı.

KATALOG

ROMA AĞIRLIKLARI VE KANTAR AĞIRLIKLARI

1. Roma kantar kolu ve iki yöne hareketli kantar ağırlığı (Resim 4).
Üretim yeri ve tarihi: Bizans İmparatorluğu, Constantinopolis, VI. yüzyıl.
Bronz; uzunluk: 141,7 cm, ağırlık: 6,320 kg, askılı kantar ağırlığıyla birlikte; tartılabilir yük ağırlığı: yaklaşık 6,500 kg'dan 120 kg'a kadar.
MAH-Ge, env. AA 1997-116. Tahmin edilen köken: Bizans İmparatorluğu, Küçük Asya ya da Suriye.
Kolun üzerinde yer alan iki ölçek, Yunan harfleriyle belirtilmiştir. İlk

ölçek 20 (K) *libra* ile 130 (PΛ) *libra* arasında kullanıma uygun bir tartı olduğunu gösterir. Kol çevrildiğinde, 120 (PK) *libra*'dan 365 (ΤΞΕ) *libra*'ya kadar tartabilen bir tartı olarak ayarlanabilmektedir.

2. Kantar bağlantıları ve zincirler (kat. n° 1'e ait)
Üretim yeri ve tarihi: Bizans İmparatorluğu, Constantinopolis, VI. yüzyıl.
Pirinç; uzunluk: 93 cm, ağırlık: 1,671 kg
MAH-Ge, env. AD 8538; Tahmin edilen köken: Bizans İmparatorluğu, Küçük Asya veya Suriye

3. Hareketli kantar ağırlığı (kat. n° 1'e ait)
Üretim yeri ve tarihi: Bizans İmparatorluğu, Constantinopolis, VI. yüzyıl.
Kurşun dolu bronz, yani içine kurşun akıtılmış; bezemeli; yükseklik: 21,5 cm; kaidenin boyutları: 89 x 72,5 mm; ağırlık: 3,525 kg
MAH-Ge, env. AD 8537; Tahmin edilen köken: Bizans İmparatorluğu, Küçük Asya veya Suriye

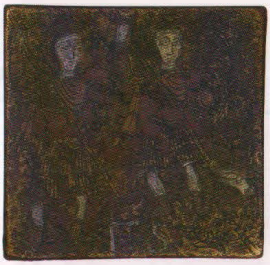
Khiton üzerine zırh giyimli Athena büstü, göğsünde aigis, üç tüylü miğferli, askı halkalı, kanca zoomorfik.

İKİ KEFELİ HASSAS TERAZİ AĞIRLIKLARI

Ticari ağırlıklar
Standart ağırlıklar

4. Altı *uncia* biriminde kare ağırlık (Resim 5)
Üretim yeri ve tarihi: Constantinopolis (?), 527 civarı
Malzeme, teknik: Pirinç, gümüş ve bakır; kazıma, gümüş ve bakır kakma.
Ağırlık: 161,20 g; boyutlar 43,0 x 43,0 mm; kalınlık 11,0 mm
MAH-Ge, env. CdN 61587
Ön yüz: Γ – Ϛ; askeri kıyafetli iki imparator, ellerinde mızrak, kayalık bir alanda bir leoparı öldürmek üzere.

5. Üç uncia biriminde ağırlık (Resim 6)
Üretim yeri ve tarihi: Constantinopolis, 572/573
Pirinç; kazıma. İki yüzünde merkezi göbek

Ağırlık 80,69 g; çap 40,3; kalınlık 9,0 mm
MAH-Ge, env. CdN 32581 bis/311, Lucien Naville'in eşinin bağışı
Ön yüz: Başının etrafında haleyle tasvir edilmiş imparator ve eşinin (1I. Iustinus ve Sophia) cepheden büstleri, aralarında yukarıda haç
Arka yüz: Γ–Γ, yukarıda patrik haçı
Kenar boyunca yazı: "Maliye bakanı Ioannes döneminde, tayininin 6. yılında"
Nadir rastlanan bu örnekte iki yüz de tasvirlidir ve tarihlememize yarayan bir yazıta sahiptir. Smyrna (İzmir) Evangelist Okulu Müzesi'nden gelmiştir.

PİYASADA KULLANILAN AĞIRLIKLAR

6. Altı *uncia* birimindeki ağırlık (Resim 7)
Üretim yeri ve tarihi: Belirsiz, VI. yüzyılın ilk yarısı (?)
Bakır alaşımlı; gümüş kakmalı. Arka yüzde merkezi çukur bulunmaktadır.
Ağırlık: 163,23 g; çap 33,6 mm; kalınlık 27,0 mm
MAH-Ge, env. CdN 32581 bis/261, Lucien Naville'in eşinin bağışı
Küre şeklindeki kısım
Ön yüz: Kazıma ve gümüş kakma 8 – Ϛ (= 6), merkez noktasının her iki tarafında.

Cenevre Numismatik Kabinesi Koleksiyonu'nun en büyüğü...

7. Üç *libra* ağırlığı (Resim 8)
Üretim yeri ve tarihi: Belirsiz, V.-VI. yüzyıl
Bakır alaşımlı; kazıma ve gümüş kakmalı; ağırlık: 828 g; boyutlar 70,15 x 68,15 mm; kalınlık 23,7 mm
MAH-Ge, env. CdN 2000-30
Ön yüz : ΛI – Γ patrik haçının her iki

Resim 5
Altı *uncia* biriminde kare ağırlık (orta sütun).

Resim 6
Üç *uncia* biriminde disk formunda ağırlığın ön ve arka yüzü (en üstte).

Resim 7
Altı *uncia* biriminde küresel ağırlık (solda).

Resim 8
Üç *libra* ağırlığı.

Resim 9
İki *siliquae* ağırlığı.

tarafında. Yukarıda, köşelerde nokta vuruşla yapılmış, daireler ve merkezde kakma.

....ve en küçüğü

8. İki *Siliquae* Ağırlığı (?) (Resim 9)
Üretim yeri ve tarihi: Belirsiz, V.-VII. yüzyıl (?)
Pirinç; üzeri belirsiz. Ağırlık 0,42 g; boyutlar 8,1 x 7,0 mm; kalınlık 1,3 mm
MAH-Ge, env. CdN 32581 bis/218, Lucien Naville'in eşinin bağışı
Ön yüz: Okunabilen hiçbir işaret yoktur.

SİKKE AĞIRLIKLARI

Standart ağırlıklar

9. 1 solidus ağırlığı (*exagium solidi*) Iulianus (360-363) tarafından çıkarılan Antiokheia Sikke Atölyesi, 362-363 (Resim 10)
Pirinç; darp. Ağırlık: 3,96 g; çap 21,9 mm; kalınlık 1,7 mm; kalıp yönü 135°
MAH-Ge, env. CdN 32581 bis/278, Lucien Naville'in eşinin bağışı
Ön yüz: Iulianus büstü, dörtte üç cepheden.
Arka yüz: EXAGIVM SOLIDI; terazi tutan bir el. Kesimde: Yaprak.

10. 1 Solidus ağırlığı (*exagium solidi*) Honorius (393-423) adının yazılı olduğu ağırlık (Resim 11)
Trier Sikke Atölyesi, 393 civarı
Pirinç; darp. Ağırlık 4,12 g; boyutlar 17,8 x 15,9 mm; kalınlık 2,3 mm
MAH-Ge, env. CdN 32581 bis/277. Lucien Naville'in eşinin bağışı
Ön yüz: Noktalı bordürlü kare içinde, imparatorun diademli ve giyimli büstü ve iki yanda D N HONORI–VS AVG
Arka yüz: Noktalı bordürlü kare içinde EXAGIVM SOLIIIDI, sola doğru ayakta duran, elinde terazi ve meyvelerle dolu bir cornucopia tutan Moneta'nın her iki tarafına paylaştırılmış.

Resim 10
Exagium solidi.
Ön ve arka yüz.

Resim 11
Exagium solidi.
Ön ve arka yüz

Resim 12
72 nomismata.
Ön ve arka yüz.

Resim 13
Cam ağırlık.

Resim 14
1/2 *solidus* ağırlığı.
Ön ve arka yüz.

11. 72 nomisma ağırlık (Resim 12)
Üretim yeri ve tarihi: Constantinopolis (?), 537 civarı
Malzeme ve teknik: Pirinç; aparat örneği. Kazıma, gümüş kakma. Arka yüzde gelişigüzel kazıma var.
Ağırlık 279,95 g; boyutlar 56,8 x 55,8 mm; kalınlık 11,8 mm
MAH-Ge, env. CdN 32581 bis/317, Lucien Naville'in eşinin bağışı
Ön yüz: NOB (=72 *nomismata*), üç yoncalı yaprak benzeri bir süslemenin yukarısında; ve Meryem'e çelenk (?) getiren melekler. Merkez kısmının etrafı arasında yazıt bulunan iki daireyle çevrelenmiş. Yazıt: "Aziz Meryem Bize Yardım Et". Madalyon formlu merkezi yüksel tinin dört köşesinde kuşlar ve "Tanrının Lütfu" yazılı.
Arka yüz: Altı farklı *solidus* ön yüzü ve üçte bir solidusun arka yüzü.
72 *nomismata* bir *libra*'ya eşittir ve bununla 24 at satın alınabilir.

12. 1 *nomisma*'lık cam ağırlık, Constantinopolis Eparkhosu Theodotos Kolokynthios'un adı yer alıyor (Resim 13)
Üretim yeri ve tarihi: Constantinopolis, 542
Yarı saydam zeytin yeşili cam; ağırlık 4, 472 g, ortalama çap 26,3 mm
MAH-Ge, env. CdN 2004-632, Janet Zakos bağışı
Tek yüzünde: "Eparkhos Theodotos Zamanında"; cepheden, togalı eparkhosun sağ kolu yukarı kaldırmış elinde *mappa* tutuyor, sağ boşlukta haç.

Piyasadaki ağırlıklar

13. 1/2 solidus biriminde ağırlık (=12 keratia) (Resim 14)
Üretim yeri ve tarihi: Belirsiz, muhtemelen VII. yüzyılın sonu-VIII. yüzyılın başı
Pirinç; kazıma; ağırlık 2,16 g; boyutlar 13,8 x 13,8 mm; kalınlık 1.7 mm; yön 360°
MAH-Ge, env. CdN 32581 bis/181, Lucien Naville'in eşinin bağışı.
Ön yüz: S
Arka yüz: "Patrik Petrus'un" şeklinde açılabilen haç biçimli monogramı.

MATTEO CAMPAGNOLO
CENEVRE SANAT VE TARİH MÜZESİ
NUMİSMATİK KABİNESİ

DİPNOTLAR

1 N. Dürr (M. Lazović ile birlikte), "Catalogue de la Collection Lucien Naville, au Cabinet de numismatique du Musée d'art et d'histoire de Genève", Genava XI n.s. (1964), s. 65-106 (metinde lev. 19).

2 G. Kenneth Sams, "The Weighing Implements", *Jaasi Ada. Vol. I. A Seventh-Century Byzantine Shipwreck*, ed. George Bass and Frederick H. van Doorninck Jr. (Teksas, 1982).

3 Matteo Campagnolo ve Klaus Weber, *Poids romano-byzantins et byzantins en alliage cuivreux9Collections du Musée d'art et d'histoire-Genève*, 5 Continents, 2015 ("4 | Collections byzantines du MAH–Genève"). Burada bu kitaptan özet sunulmuştur.

4 Marvin C. Ross, *Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection*, c. 1 (Washington D.C., 1962), s. 62, bibliyografya ile, Dagmar Stutzinger, "Zwei spätantike Schnellwaagen", *Tesserae: Festschrift für Josef Engemann* 1991 (Jahrbuch für Antike und Christentum, Ergänzungsband 18), s. 322.

5 Stutzinger, agm, s. 322-328.

BİZANS CAM AĞIRLIKLARI

CHRIS ENTWISTLE

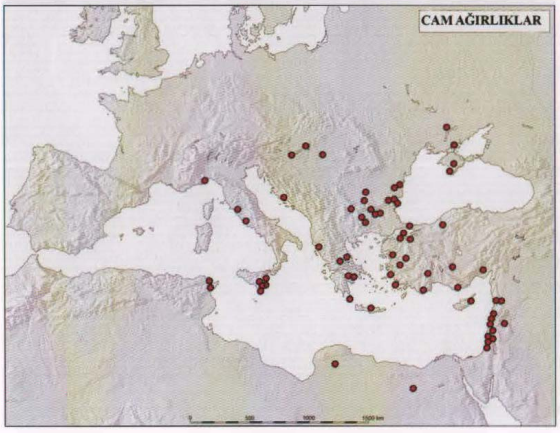
Bizans cam ağırlıklarına dair yapılan çalışmalarda yirmiden fazla ikonografik karakterli cam ağırlık tespit edilmiştir ve burada içlerinden sadece dört tanesi ele alınmaktadır: kutu ya da haç formlu ağırlıklar; vali büstlü ve yazılı ağırlıklar; "imparator" ağırlıkları ve "Arap-Bizans" ağırlıkları. Bu dört ağırlık, bazen imparatorların hükümdarlık dönemleri veya başkentin belirli valilerinin görev sürelerinin bilinmesinin, tarihlemelerin göreceli olarak kolay yapılabilmesini sağlaması nedeniyle seçilmiştir.

ÇEVİREN: PINAR GÖKÇE-OĞUZ TEKİN

MALZEME VE ÜRETİM

Ağırlık üretiminde kullanılan cam bazı avantajlara sahiptir. Kurşun ya da bronzun aksine cam, oksidasyon veya korozyona eğilimli değildir ve ağırlıklarını değiştirme girişimleri daha rahatlıkla saptanabilir. Genellikle Bizans camları, darp yetkisini taşıyan Constantinopolis ve diğer önemli kent merkezlerinin valilerine ilişkin monogramlar ya da Yunanca yazıyla çevrelenmiş büstlerle damgalanmış disk şeklindedir. British Museum Araştırma Laboratuvarı'nda enerji dağılımlı X ışını içeren taramalı elektronik mikroskop kullanılarak yapılan analizler, cam ağırlıkların %62-67 silis (kum), %14-21 soda ve %7-12 oranlarında kireç içeren bir sodyum karbonat eriyiğinden yapıldığını göstermiştir; diğer bir deyişle sodyum karbonat, camın etkin hammaddesidir. Ancak camlar, daha önce var olan bileşen çeşitlerinde ufak değişiklikler yapılarak da oluşturulmuş olabilir. Bizans cam ağırlıklarının yapımında yüksek oranda demir, manganez ve titanyum içeren "yoğun" HIMT, Egypt I ve Egypt II camlarının kullanılmış olduğu tespit edilememiştir; oysa bu cam türlerinin o dönemlerde kullanıldığı bilinmektedir. Bu dönemde sirkülasyonda bulunduğu bilinen iki cam tipi ("zayıf" HIMT ve Levantine I) bulunmuştur; onların yanı sıra bazı başka tipler de tespit edilmiştir, ancak bunlar söz konusu iki tipin reçete varyasyonları olabileceği gibi geri dönüştürülen camdan yapılmış da olabilirler. Bir camın ne zaman üretildiği (tarihleme) veya üretildiği yer (köken) ile camın bileşimi (içeriği-kompozisyonu) arasındaki belirgin ilişki, camın hammaddesinin farklı kaynaklardan elde edilmiş olduğunu işaret etmektedir.[1]

Her ne kadar yarı saydam renklere ilişkin geniş bir renk yelpazesi bilinse de mavi, yeşil ve mavi-yeşilin tonları --demir ve kobalt oksitlerle-- ağır basmakta ve bunlar ana renkleri oluşturmaktadır (Resim 1). Sonraki İslami cam ağırlıklar gibi bu ağırlıklar da fırında eritilen camın düz bir yüzey üzerine bırakılmasıyla yapılıyordu. Yüzeye bırakılan cam eriyik, yüzey çekimi ya da gerilimi nedeniyle nispeten üstten ve alttan basık küresel bir form alırdı. Üzerinde işaret ya da tasvirin ters kabartma (çukur) olarak yer aldığı yuvarlak kalıp, sıcak camın üzerine basılırdı. Kalıbın bastırılmasıyla camın orta kısmında bir çukurluk oluşur, kenarlar ise düzensiz yüksekçe bir biçim alırdı. Karakteristik olarak İslami cam ağırlıklarda ya objenin arkasına ya da camın içine koyu renkli demir bir ayar pulu konurdu. Günümüze ulaşan bazı örnekler olsa da, Geç Roma cam ağırlıklarında de-

Harita
Bizans cam ağırlıklarının dağılımı.

mir ayar pulu nadiren görülür. Bu yüzden Geç Roma dönemi ustalarının başvurduğu araç gereçler ve uygulamalar ile Müslüman ustalarınkiler arasında muhtemel bir farklılık vardı. Fırından çıkartılan sıcak cam eriyiğin dökülmesiyle yapılan üretim, zorunlu bir işlem değildir, zira birçok ağırlığın istenen standartta olması yeterliydi. Öte yandan üretimin kendisi, hızlı yapılması gereken bir işti ve tatmin etmeyen ürünler bir veya birkaç terazide standart (master) ağırlıklarla tartılarak, tolere edilebilir küçük farklılıkların dışındakiler kolayca ıskartaya ayrılırdı. Iskartaya ayrılan yani iptal edilen cam ağırlıkların bir şekilde yasal olmayan yoldan piyasaya girerek alışveriş sırasında tartışma yaratma riskini ortadan kaldırmak için derhal fırında eritilerek geri dönüşümleri sağlanırdı.

İŞLEV

Öncelikle Bizans altın sikkesi nomisma ile alt ve üst birimlerinin ağırlığını kontrol etmek için kullanılan Bizans cam ağırlıklarının esas işlevi, ağırlıklarının bilinen sikke birimleriyle uyuşmadıkları gerekçesiyle zaman zaman tartışılmıştır. Bu tartışmanın nedenlerinden birincisi darp edilen sikkelerin gerçek ağırlıklarının —teorik ağırlıklarının aksine— sabit olması, ikincisi de söz konusu ağırlıkların esas itibariyle yüksek doğrulukta sikke kontrol ağırlıkları olmasına niyetlenilmiş olmasıdır. Yoksa modern sikke terazilerinde olduğu gibi bir sikkenin ağırlığının kabul edilemeyecek fazlalıkta veya düşüklükte olmasının yeterli görülebileceği, sadece göz kararı kontrol ağırlıkları değillerdi. 500 adetten fazla cam ağırlıkla ilgili yayımlanmayan istatistiksel bir analize göre, ağırlıkların çoğunluğu MS 6. ve 7. yüzyıllarda tedavülde olan üç ana altın sikkeyi —altın nomisma/solidus (c. 4,55 g), semissis (c. 2,27 g) veya tremissis (c. 1,52 g)— tartma amacına yönelikti.[2] Varılan bu sonuç, iki diğer istatistiksel çalışmayla da desteklenmiştir. New York'taki American Numismatic Society Müzesi'nde yer alan yayımlanmamış ağırlıkların yanı sıra yayımlanmış çeşitli kaynaklardan elde edilen 222 örneği temel alan bir frekans tablosunda üç belirgin uç nokta görülmektedir: 37 örneğin ağırlığı 4.41 g ile 4.60 g arasında, 34 örneğin ağırlığı 2.01 g ile 2.20 g arasında ve 19 örneğin ağırlığı ise 1.40 g ile 1.60 g arasında değişmektedir.[3] Houston'daki De Menil Koleksiyonu'ndaki 158 örnek üzerinde yapılan ikinci bir çalışma da üç benzer noktayı göstermektedir: 21 örnek 4.31 g ile 4.50 g arasında, 18 örnek 2.11 g ile 2.30 g arasında ve 17 örnek 1.31 g ile 1.50 g arasındadır.[4]

İstatistiksel bulgulara ek olarak Bizans cam ağırlıkları sıklıkla, işlevleri konusunda çok az şüpheye yer bırakan arkeolojik kontekslerde ortaya çıkar. Burada sadece birkaçından bahsedilebilir ama aralarında en önemli olanlardan biri, 1932 yılında Macaristan'daki Kunszenmárton'da keşfedilen ve bir Avar sarrafına ait olan mezardır. Mezardaki malların arasında kefeleriyle birlikte eşit kollu bir terazi ve yanında beşi bakır alaşımlı metalden, dördü camdan olmak üzere dokuz Bizans ağırlığı vardı.[5] Benzeri tartma materyallerinin bir arada bulunduğu yerler arasında, Macaristan'da Jutas ve Pókaszepetk'teki Avar mezarlıklarının da yer aldığı birkaç arkeolojik kazı alanı daha vardır.[6] Kıyaslana-

Resim 1
Çeşitli renklerdeki cam ağırlık örnekleri.

bilir gruplar daha ziyade ticari kontekslerde korunagelmiştir. Sardes'in ana caddesi olarak bilinen yolun kuzey kısmında sıralanan 19 dükkânlık (E14) bir komplekste birinde haç biçiminde monogramlarla damgalanmış üç cam ağırlık bulundu. Cam ağırlıklar yanında, nomisma biriminde iki kare bronz ağırlık ve yarım nomisma biriminde bir yuvarlak bronz ağırlık da vardı. Dükkândaki diğer buluntular arasında kurşun ağırlığıyla birlikte bakır alaşımlı bir kantar, terazi kolu parçaları ve kefeler yer alıyordu.[7] Benzer cam ağırlıklar ayrıca Sardes'in batı "banliyösündeki" MMS/S Sektörü'nde bir "konut biriminin" N Odası'nda bulunmuştur.[8]

Bu keşif, münferit bir arkeolojik kontekste bulunan en büyük Bizans ağırlıkları keşfidir. Gömü, tamamı aynı haç formlu monogramla damgalanmış 21 yeşilimsi mavi cam ağırlıktan oluşuyordu. En dikkat çekici olanı, grubun metrolojisidir: 21 örnekten 12'si 4.15 g ile 4.36 g arasında değişirken, dördü 2.03 g ile 2,16 g, üçü de 1.40 g ile 1.42 g arasındadır. Geriye kalan ikisinin ağırlıkları sırasıyla 3.91 g ve 3,85 g'dır ama ikisi de yıpranmıştır. İstatistiksel olarak üç ana grup oldukça ikna edici bir şekilde yine nomisma, semissis ve tremissis ağırlıkları etrafında kümelenmektedir. Coğrafi olarak daha güneye doğru gidildiğinde, İsrail'deki Tel Naharon'da bir atölyenin ikinci katının çökmesi benzer bir buluntu grubunun o günkü haliyle günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Buradaki buluntular arasında, üçü terazi ve biri kantar olmak üzere bakır alaşımlı dört tartı ile çeşitli cam, bronz ve hematit ağırlık setleri vardır. Atölyede bulunan tüm sikkeler MS 6. yüzyıla tarihlenir.[9] Son olarak yine Israil'de bulunan ve henüz yayımlanmamış Shiqmona'da sekiz adet disk formunda bakır alaşımlı ağırlıkla birlikte üç de cam ağırlık bulunmuştur. Cam ağırlıkların üçü de Constantinopolis valisi eparkhos Flavios Gerontios tarafından MS yak. 561 yılında üretilmişti.

Son olarak cam ağırlıkların sikke kontrol ağırlığı olmadığını ileri sürenler, özellikle birim işaretiyle damgalanmış ve hem ticari ağırlıkları hem de sikke kontrol ağırlıklarını içeren, az sayıdaki cam ağırlık grubunu göz ardı etmektedirler. Ticari ağırlıkların en ağır örneği, Kudüs'teki Rockefeller Müzesi'nde yer alan, yayımlanmamış 2 libra birimindeki bir ağırlık olup sikke kontrol ağırlıklarının en ağırı ise Londra'daki Petrie Müzesi'nde yer alan 3 nomisma birimindeki ağırlıktır.

TİPOLOJİ VE TARİHLENDİRME

Burada sadece dört tanesi ele alınan, yirmiden fazla ikonografik karakterli cam ağırlık tespit edilmiştir. Bu dört ağırlık, bazen imparatorların hükümdarlık dönemleri veya başkentin belirli valilerinin görev sürelerinin bilinmesi nedeniyle, tarihlemelerinin göreceli olarak kolay yapılabildiği için seçilmiştir. Ayrıca, bu dört tip ağırlık, söz konusu cam ağırlıkların dağılımlarının Güneydoğu Avrupa ve Doğu Akdeniz gibi geniş bir coğrafyada bulunmaları göz önüne alınarak, bu coğrafyadaki belirli bölgelerden seçilmiştir (Harita).

1. KUTU YA DA HAÇ FORMLU AĞIRLIKLAR

Cam ağırlıkların en yaygın formlarının çoğu ya bir kutu/blok ya da haç biçiminde bir monogramla damgalıdır (Resim 2). Kutu monogramlı olan tip genellikle merkezi "eta", "mü", "nü" veya "pi" harfleriyle paralel dikey çubukların tepesine yerleştirilen ve iyelik (-in) belirten "omikron" ve "üpsilon" harflerinden oluşur. Diğer harfler dikey, yatay veya çapraz çubukların içine veya dışına eklenebilmektedir. Haç şeklinde monogram, adından da anlaşılacağı gibi, kollarının uçlarına yerleştirilmiş harflerle bir haç şeklini alır. Bazen haçın kolları merkezdeki "theta", "pi" ya da "phi" harflerinden ortaya çıkar. Kutu tipi monogramın aksine, "omikron" ve "üpsilon" harfleri genellikle dikey çubuğun tepesinde tek bir harf gibi kaynaşmış olarak yer alır. Ağırlıklarda bulunan Bizans monogramları görünüşe göre MS 5. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenir; muhtemelen erken MS 440'lara tarihlenen II. Theodosius'un bronz *nummus*'ları üzerindeki oldukça şematik kutu tipi monogramdan etkilenmişlerdir. Burada şunu belirtmekte fayda var ki ilk kez Doğu'nun imparatorları Marcianus (MS 450-457) ve Leo'ya (MS 457-474) ait bakır alaşımlı *exagia solidi*'de görülen bu monogramlar, yukarıda bahsedilen tipik MS 6. yüzyıl monogramından oldukça farklıdır; *exagia solidi* üzerindekiler Latin harflerinden oluşmaktadır. Kutu tipi monogramın MS yak. 500-550 döneminde yoğun olduğuna, haç formlu monogramın ise yüzyılın ikinci yarısında zamanla onun yerini aldığına ilişkin fikir birliği vardır.

Resim 2 Monogramlı cam ağırlık örnekleri.

Resim 3 "Timotheos'un" monogramının yer aldığı iki ayrı cam ağırlık.

Bu tür ağırlıklarda yüzlerce farklı monogram bulunmaktadır ve bazı durumlarda bunlar aynı ismi temsil eder. Burada iki farklı formda temsil edilen ve "Timotheos'un" olarak açılabilen, herkesçe bilinen bir örnek yer almaktadır (Resim 3). Fakat büyük çoğunluğunu münferit şahıs adlarının oluşturduğu bu monogramları —kesin olmasa da— çözmek mümkündür. Bu cam ağırlıklar için kabul edilmiş kronoloji, Anastasius'un iktidarından

Resim 4
Büst tasvirli ağırlıklar.

başlayarak 630'lar ve 640'larda Mısır ve Suriye'nin Pers ve Arap saldırılarına kadar olan yaklaşık 150 yıllık süre içinde kullanılmış olduklarını işaret eder. Constantinopolis eparkhosluğunun aynı kişi tarafından birden fazla kez üstlenildiğine ilişkin prosopografik kanıt bulunduğuna göre (örneğin Theodoros Teganistes'in bu memuriyeti 510'lu yılların sonu ile 520'li yılların başları arasındaki bir dönemde en az dört kez üstlendiği bilinmektedir),[9] bu monogramlar başkentin valisi (prefekt) dışındaki başka memurları işaret etmelidir. Her ne kadar bazı ağırlıkların Constantinopolis valisine bağlı yüksek devlet memurları tarafından basılma ihtimali olsa da —9. yüzyıla tarihlenen Τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον'da (Book of the Eparch/Vali'nin Kitabı) kelime anlamı "mühür kontrolörleri" olan *boullotai*'dan bahsedilir— daha ziyade Antiokheia ve Aleksandreia gibi Geç Antik Çağ dünyasının büyük kentlerinin valileri tarafından basılmışlardı.

2. VALİ BÜSTLÜ VE YAZILI AĞIRLIKLAR

Bu kategori, normalde tanımlayıcı bir Yunanca yazıyla birlikte cepheden görünümlü bir büstle damgalanmış ağırlıkları temsil eder (Resim 4). Vali (eparkhos) genelde arena oyunlarında yarışların başlamasını işaret etmek için atılan *mappa* adlı bir keten mendil veya bir asa ya da bazen her ikisini birden taşırken tasvir edilir. Portrenin ve elbiselerin ayrıntıları nadiren belli olur. Bu tür ağırlıklarda çeşitli yazılar görülür: standard formül, Επι (falancanın döneminde) kelimesiyle başlayıp, valinin adı ve unvanıyla iyelik durumunda tamamlanır. Bazen unvan, anlaşılır olduğu varsayılarak, eksik bırakılabilir ya da onursal bir ifade olan ἐνδοξοτάτου (en kutsal), son beş harfin kısaltılmış halini işaret eden "s" üst simgesiyle yer alır. Nadir bir ağırlık grubunda görülen son bir fark da ΡΩΜΗC (Ρωμης: "Yeni Roma'nın", yani Constantinopolis) ifadesinin boşluğa dikey olarak yazılı olmasıdır.

Bu ağırlık kategorisinde 22 farklı valinin ismi kayda geçmiştir. Bunlardan altısının kimlikleri, 6. yüzyıl valileriyle makul olarak eşleşmektedir: 510'ların sonunda Demosthenos; 510'ların sonunda veya 520'lerin başında dört ayrı zamanda Theodoros; Iustinianus döneminin ikinci yarısında Sergios; ya MS 550'deki Ioannes Kokkorobios ile ya da Mauricus Tiberius (MS 582-602) döneminde vali (prefekt) olduğu düşünülen aynı adlı bir kişiyle özdeşleşen Ioannes; MS 560-562 tarihleri arasında Flavios Gerontios ve iki ayrı zamanda (sonuncusu MS 565'te olmak üzere) Flavios Zimarchos. Yedi isim daha 7. yüzyılın ilk yarısının bilinen valilerine tekabül eder: MS 630'dan önce Heraclius'un hükümdarlığında Damianos; MS yaklaşık 612-654 yılları arasında Eulampios; MS 609'da Kosmas; MS 603'te Leontios; Heraclius döneminin ilk yıllarında Rogatos; MS 612'de Theodoros ve MS 605 veya 607'de Theopemptos. Bu suretle bilinen tarih aralığı, I. Justinus (MS 521-527) ve Heraclius (MS 610-641) dönemlerini kapsar.[11]

Resim 5
İmparator ağırlıklarına ilişkin örnekler.

3. "İMPARATOR" AĞIRLIKLARI

Bu kategori genel hatlarıyla, bazen başkalarının (Roma, Constantinopolis veya İsa) büstleriyle ya da yazı veya monogramların eşlik ettiği bir veya birden fazla haleli (nimbus) imparator büstleriyle tanımlanır (Resim 5). Bu ağırlıkların pek çoğunun

oldukça yıpranmış halleri göz önüne alındığında, portre ve kostüm ayrıntıları yine nadiren belli olsa da bazı durumlarda *diadem* ve *pendilia* gibi takılar fark edilebilir durumdadır. Bu ağırlıklarda görülen imparator büstleri ve monogramlar, MS 6. ve 7. yüzyıllara ait gümüş kapların alt yüzlerinde, yine benzer işlevle, damga olarak görülenlerle yakın benzerlik gösterirler. İmparator büstünün kullanılması ağırlığa resmi bir karakter vererek onun devlet garantisinde bulunduğunu işaret eder.

4. "ARAP-BİZANS" AĞIRLIKLARI

1948 yılında üzerinde iki imparator büstü dışında yazı ve monogram bulunmayan olağandışı bir cam ağırlık yayımlayan Marcel Jungfleisch, aralarında bir haç tutan bu iki imparator büstünün kesin olmamakla birlikte Constans ve IV. Constantinus'a (MS 654-668) ait olduğunu belirtmiştir.[12] Jungfleisch diğer Bizans "imparator" ağırlıklarıyla arasındaki çeşitli ikonografik farklılıklara işaret ederek, bunun Araplara özgü bir örnek olduğunu tanımlamak için "Arap-Bizans" ifadesini türetmiştir. Ayrıca MS 640-642'de Mısır'ın Arapların eline geçmesinden sonra Bizans yönetim sisteminde büyük bir aksama yaşandığını ve dolasıyla ilgili Bizans yetkililerinin ağırlık üretme işlevinin sonlandığını savunmuştur.

Bu dönem ile MS 692'de reformist halife Abdülmelik tarafından tamamen Arap tarzı bir dizi cam ağırlığın piyasaya çıkartılmasına kadar geçen süreçte, ağırlıkların üretiminin resmi sorumluluğunu üstlenen biri olmuş olmalıdır. Bizans cam ağırlıkları bir süre daha kullanılmış olsa da zamanla çoğu, kırılma ve yıpranma gibi nedenlerden kullanılamaz hale gelmiştir. Jungfleisch bu boşluğun kendi otoritelerini kullanan ama Bizans ağırlıklarını kendi prototipleri olarak üreten "Kıpti" tüccarlar tarafından doldurulduğunu savunmuştur. Balog, daha sonra Jungfleisch'in tezini geliştirmiş ve üç farklı "Arap-Bizans" ağırlık kategorisi önermiştir: düşük kalitede monogramlılar, değer işaretliler veya yazısız büstlüler.[13] Bu üç kategoriden sadece üçüncüsü ciddi anlamda değerlendirmeye alınabilir. Balog'un belirttiği ilk kategorideki sorun, bahsettiği düşük kalitedeki monogramlıların tamamının haç formludan ziyade kutu formlu olmasıdır. Kıpti tüccarların, eğer tarihi hakkındaki genel kanı doğruysa, neredeyse 50 yıldır yaygın kullanımda olmayan bir monogram tipini taklit etmeleri olası değildir. Düşük kalitede monogramlar haç formlulara ait olsaydı bu öneri daha ikna edici olabilirdi. Bu makalesini yayımladığında Balog, savunduğu ikinci kategori olan değer işaretli ağırlıklar hakkında sadece bir örnek biliyordu ancak daha sonra hem ticari ağırlıkları hem de sikke kontrol ağırlıklarını içeren pek çok örnek yayımlanmıştır. Sadece en yaygın Bizans metal ağırlığını taklit ettikleri göz önüne alınacak olursa, tek bir işaret taşıyan ağırlıkların "Arap-Bizans" olarak sınıflandırılması için hiçbir sebep görülmemektedir.

Sadece büst ile damgalanan ağırlıklar, üçüncü kategori için daha güçlü örnekler sunar. Balog'un vermiş olduğu örneklerde yüz özellikleri ile kostüm ve sembol (*insignia*) ayrıntıları neredeyse her zaman eksiktir; çoğu kez belli belirsiz bir insan formu söz konusudur. Balog, bu ağırlıkların imparator veya vali büstlerini taklit edip etmediğini tartışmamaktadır ama British Museum koleksiyonuna ait bazı örneklerde görüldüğü üzere ikisinin de taklit edildiği açıktır. İmparatorun taklit edildiği iki örnek vardır ve örneklerde yer alan büstlerin başında kabaca yapılmış ışın taçları ve *pendilia* yer alır (Resim 6). Tanımlayıcı hiçbir yazı yoktur ama büstlerin iki yanında da birer haç bulunur. Vali büstlü örnekler iki sıradışı ağırlık üzerinde karşımıza çıkar: Büstler cepheden resmedilmiş olup her bir ellerinde bir obje (belki *mappa* ve asa) tutmaktadırlar (Resim 7). Büstün çevresinde oldukça bulanık olan yazı muhtemelen Yunancadır ama yine de bazı harflerin küfi olduğuna ilişkin ipuçları vardır. Eğer bu doğruysa, bu örnekler "Arap-Bizans" cam ağırlıklarının en açık delilleri olabilir.

Resim 6 İmparator büstlü Bizans cam ağırlıklarını taklit eden Arap-Bizans ağırlık örnekleri.

Resim 7 Vali büstlü Bizans cam ağırlıklarını taklit eden Arap-Bizans ağırlık örnekleri.

CHRIS ENTWISTLE
BRİTİSH MUSEUM GEÇ ROMA VE BİZANS KOLEKSİYONLARI ŞEFİ

DİPNOTLAR

1 Bkz. Chris Entwistle ve Andrew Meek, "Early Byzantine glass weights: aspects of function, typology and Composition", *British Museum Technical Research Bulletin* (2015): 1-14.

2 I.C. Freestone ve M.N. Leese, "Byzantine glass weights: composition, manufacture and weight standards", *A Catalogue of the Late Roman and Byzantine Weights and Weighing Equipment in the British Museum*, C.J.S Entwistle (Londra: British Museum Press, [baskıdal 2016).

3 G.C. Miles, "On the varieties and accuracy of eighth century Arab coin weights", *Eretz Israel* 7 (1964): 78–87.

4 G. Vikan, "Glass weights", *Byzantine Objects of Everyday Life from the Menil Collection*, G. Vikan (ed.), (yayımlanmamış)

5 D. Csallány, *A Kunszentmártoni avarkori ötvössir. Goldschmiedegrab aus der Awarenzeit von Kunszentmárton (Ungarn)* (Szentes, 1933), 41–47, lev. IV–VI

6 G. Rhe-N. Fettich, *Jutas und Ószkí: zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderung-szeit in Ungarn (Skythika 4)* (Prag: Seminarium Kondakovianum, 1931), 32, lev. 8; Á. Sós, "Frühmittelalterliche Brandbestattung mit Fernwaage in Pókaszepetk", *Slovenská Archeológia* 26/2 (1978): 423–426, lev. 2 ve 4.

7 J. Stephens Crawford, *The Byzantine shops at Sardis: archaeological exploration of Sardis, monograph 9* (Cambridge MA: Harvard University Press, 1990), 86, res. 464-468 ve 477-482.

8 M.M. Fulghum-F. Heintz, "A hoard of Early Byzantine glass weights from Sardis", *American Journal of Numismatics* 10 (1998): 105-120.

9 F. Vitto, "Notes and news: Tel Naharon", *Israel Exploration Journal* 30 (1980): 214.

10 J.R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire, volume 2: A.D. 395-527* (Cambridge: Cambridge University Press, 1980).

11 Bkz. not 10 ve J.R. Martindale, *The Prosopography of the later Roman Empire, volume 3: A.D. 527–641* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).

12 M. Jungfleisch, "Un poids monétaire en verre arabo-byzantin", *Bulletin de l'Institut d'Egypte* 29 (1946-1947): 13-17.

13 P. Balog, "Poids monétaires en verre byzantine-arabes", *Revue Belge de Numismatique* 104 (1958): 127-137

GÜLHAN ERKAYA BALSOY İLE SÖYLEŞİ

"KAHRAMAN DOKTOR İHTİYAR ACUZEYE KARŞI: GEÇ OSMANLI DOĞUM POLİTİKALARI" ÜZERİNE

SÖYLEŞİ: TUBA DEMİRCİ

Gülhan Erkaya Balsoy'un Tanzimat döneminin başlangıcından 20. yüzyıl başlarına değin Osmanlı devletinin nüfus sorunlarını arşiv belgelerine ve dönemin ünlü teknokrat ve münevverlerinin tartışmalarına dayanarak ele aldığı çalışması önce İngilizce, daha sonra Türkçe olarak Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeye Karşı: Geç Osmanlı Doğum Politikaları *adıyla yayımlandı. Ağırlıklı olarak kadın bedeninin neye, nasıl hizmet etmesi gerektiğini, makbul ve makbul olmayan kadınları, annelik, nüfus, devlet ve toplumsal refah politikaları tartışmalarını zamanın profesyonelleri, aydınları ve devlet adamlarının çeşitli şekillerde müdahil olduğu tartışmalar ve mevzuat oluşturma girişimleri üzerinden okuyan Balsoy ile bir söyleşi gerçekleştirdik.*

Öncelikle kitabınızın yayımlanması nedeniyle sizi kutlamak isterim. Çalışmanızın yaşadığımız coğrafyanın toplumsal cinsiyet tarihini ve 19. yüzyıl Osmanlı beden-nüfus politikalarının çerçevesini yeni bir bakışla ele alarak, kadın bedeninin denetimine ilişkin tarihsel arka plan hakkında önemli bir boşluğu doldurduğunu ve pek çok araştırmacının ufkunu açacağını düşünüyorum. Kitabınızın belkemiğini oluşturan doktora araştırmanızın hikâyesiyle başlamak isterim; işletme eğitiminin ardından neden tarihsel araştırmalara yöneldiniz ve özellikle de doğum, toplumsal cinsiyet ve cinsiyetlendirilmiş bedene dair devlet politikalarına yönelik bir çalışma yapma gereği duydunuz? Araştırmanız için size neler, hangi çalışma ve ekoller ilham verdi?

Ben de teşekkür ederim öncelikle. Evet, yolumu bulmam ve sonunda kendimi tarihçi olarak tanımlamaya başlamam gerçekten de çok uzun zaman aldı. Bütün hikâyemi anlatmam için Türkiye'deki eğitim sisteminin yanlışlığından ve üniversitelerin değişen işlevlerinden başlamam gerekir ki oralara hiç girmeyeyim. Ama benim düşe kalka ve fazlasıyla zaman kaybederek tarih alanını keşfetmem ve bu alanda akademik kariyer yapma hikâyem nihayetinde sosyal ve beşeri bilimlerin başta para getiren alanlar olmamaları nedeniyle, yalnızca Türkiye'de değil dünyada da gözden düşmesi sürecinden pek o kadar da bağımsız değil. Ben de sadece işletme gibi "parlak" bir gelecek vaat eden bir disiplinden tarih gibi "sönük" bir alana geçmekle kalmadım, tarihçiliğin de en burun kıvrılan alanlarından birinde, kadın ve toplumsal cinsiyet tarihçiliği alanında kendimi var etmeyi seçtim. Bu seçim kısmen aldığım eğitimle ama daha çok da kendimi politik olarak konumlandırdığım yerle ilişkili; bunu belki biraz daha açarız sonra. Ama aldığım eğitim hakkında birkaç şey söyleyecek olursam Binghamton Üniversitesi'ndeki danışmanım rahmetli Donald Quatert'ten aşağıdan tarihçiliğin, toplumsal aktörleri görünür kılmanın, onların hikâyelerine

duyarlı olmanın önemini; Rıfaat Abou El Haj'dan ise iddia edilenin aksine tarihçinin tarafsız olmasının aslında hiçbir zaman mümkün olmadığını, tarihçinin örtük de olsa her zaman bir siyasi duruşu olduğunu, ancak bir gündeme sahip olmanın akademik kriterlerden ve objektiflikten ödün vermek anlamına gelmeyeceğini öğrendim. Dolayısıyla kadın ve toplumsal cinsiyet tarihi alanında çalışmaya karar vermem zaten kendi doğallığında gerçekleşti. Ama kitabımın temel aldığı doktora tezi araştırmamda geç Osmanlı doğum politikaları konusunu seçmem biraz karşıma çıkan arşiv belgelerinin de bende yarattığı merakla ilgili oldu. Kitabımın başında da ifade etmeye çalıştığım gibi, bu konuda çalışmaya karar verip araştırmaya başladığım 2006 yılında üç çocuk politikası, fiili kürtaj yasakları ya da sezaryen karşıtı görüşler hükümet çapında henüz pek dillendirilen meseleler değildi. Ama doktora tezimi bitirip savunduğum 2009'da pek çok şey değişmişti artık. 2006'da şimdiki tablo olsa yine bu konuyu araştırmak ister miydim gerçekten bilmiyorum. Güncel meselelere tarihsel gerçekliği analiz ederek yaklaşmanın çok öğretici olduğunu düşünsem de tarihsel araştırma konularını güncel politikalar üzerinden seçmenin tarihçinin incelediği konunun kendi dönemselliğini gözden kaçırması riskini taşıdığını düşünüyorum. Dolayısıyla gözüm biraz korkabilirdi belki o zaman, ama yine de mutlaka kadın ve toplumsal cinsiyet tarihiyle ilişkili bir konu seçerdim.

Sizi toplumsal cinsiyet, üreme, üreme sağlığı, doğum ve cinsellik gibi "mahrem" ve doğrudan kadınlık-erkeklik deneyimlerini ilgilendiren bir alanda tarihsel çalışmalar yapmaya, özellikle de reform çağı Osmanlı toplumunda bu konuları ele almaya yönlendiren süreçten biraz bahsederek devam etmek isterim. Kısaca, ne oldu da bu konulara ilgi duydunuz? En önemlisi, Türkiye'de bu alanda bugüne kadar yapılan çalışmaları nasıl değerlendiriyorsunuz?

Osmanlı tarihçiliğinde kadınların hikâyelerine yönelik ilgi 1980'lerde başlamış, bu ilk dalga çabalar, kadınların kısmen de olsa görünür olmasını sağlamıştır. Ancak bu çalışmalar çoğunlukla toplumsal cinsiyet kavramını bir analitik kategori olarak kullanmaktan uzaktır ve bence cinsiyet/toplumsal cinsiyet ayrımı, cinsiyetler arası güç ilişkileri, kadınların neden tarihçilikte neredeyse tamamen eksik oldukları ya da kadın kavramının kendi içindeki sorunları gibi bazı temel meseleler sorunsallaştırılmadan bırakılmıştır. Benim bu araştırmayı yaparken amaçlarımdan biri elbette ki kadınların tarihsel dönüşüm içindeki rollerini ve deneyimlerini görünür kılmaktı. Ama toplumsal cinsiyet kavramını kullanan tarihçiler bu kavramın sadece kadınları görünür kılmanın ötesine geçen analitik bir gücü olduğunu, geçmiş hakkında bildiklerimizi derinleştirecek ve belki de değiştirecek olanaklar barındırdığını gösterdi. Beni de daha fazla heyecanlandıran doğrusu bu iddiaydı. Bu iddiayı Osmanlı geçmişine taşımanın mümkün olup olmadığına dair bir tür zihinsel egzersiz olarak da düşündüm yaptığım çalışmayı. Ayrıca son yıllarda toplumsal cinsiyet kavramını analitik bir araç olarak kullanan son derece etkileyici çalışmalar yapıldığını düşünüyorum. Bana da en çok bu araştırmaların ilham ve cesaret verdiği kanısındayım.

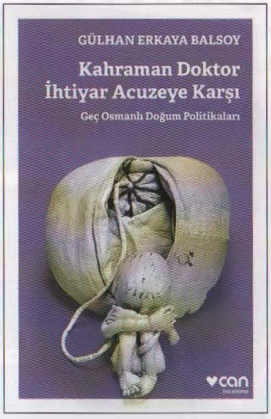
Çalışmanızla, yani reform dönemi-son dönem Osmanlı toplumsal cinsiyet alanına ve nüfus-doğurganlık gibi mahrem olarak kavramlaştırılagelmiş meselelere ilişkin çalışmalarla, tarih yazımında bir tür "ekleme" veya "yeniden gözden geçirme" mi yapmış oldunuz? Başka bir ifadeyle, kitabınız ve araştırmanız bir kadın tarihçi olarak göze batmadan ve kendi kompartımanında sürüp gidecek bir çabaya mı işaret ediyor; yoksa bu toprakların, devletin tarihini alternatif bir biçimde, daha etraflıca mı ele almış oluyorsunuz?

Gülhan Erkaya Balsoy.

Kaldığım yerden devam edecek olursam, kadın ve toplumsal cinsiyet tarihçiliğinin sıkıştırıldığı kompartımanın limitlerini son derece sağlam ve güçlü bir şekilde aşmaya başladığını düşünüyoruz. Burada söylemeye çalıştığım şeyi netleştirmek için ufak bir parantez açmak istiyorum. 2015 baharından beri Başak Tuğ ile birlikte Tarih Vakfı'nın çatısı altında Toplumsal Cinsiyet Tarihi tartışma dizisi düzenliyoruz. Bu diziye başlarken çok umutsuz olmasam da toplantıların sadece dar bir grubun ilgisini

çekeceğini düşünmüştüm; ama bir seneyi bitirirken gördüğümüz ilgi ve dahası yürütülen tartışmanın derinliği bana çok doğru bir yolda olduğumuzu düşündürüyor. Kadınları görünür kılmayı hedefleyen ilk dalga çalışmaların ne kadar kıymetli olduğunu inkâr etmek mümkün değil. Ama şimdi yeni bir safhaya geçtiğimizi düşünüyorum.

Gülhan Erkaya Balsoy, *Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeye Karşı: Geç Osmanlı Doğum Politikaları*, İstanbul: Can Yayınları, 2015.

Sadece Tarih Vakfı'nda yaptığımız tartışmalarda hukuk, tıp, kamu sağlığı, adalet, siyasal değişim, siyasete katılım gibi pek çok alanda kadınlarla erkeklerin tarihsel gerçekliği çok farklı şekilde deneyimlemekle kalmadıklarını, pek çok kurum ve kavramın da cinsiyetli bir şekilde yapılandığını derinlemesine tartıştık. Geçen seneden beri yaptığımız tartışmalarda kadınların kadı mahkemelerindeki deneyimlerinden, 1908'in Osmanlı'nın köle kadınları için ne anlama geldiğine; erken Cumhuriyet döneminde kadınların öznelliğinden, 1980 darbesi sonrası annelerin insan hakkı mücadelelerine ve ayrıca sadece kadınlık değil erkeklik üzerine pek çok farklı sunum dinledik. Bu sunumların bir kısmı yakınlarda bitmiş doktora tezi araştırmaları, bir kısmı hâlâ devam eden çalışmalar ama şunu söyleyebilirim ki kadın ve toplumsal cinsiyet tarihi alanında kısa bir zaman içinde pek çok yeni araştırmanın basıldığını ve bu alanın çok daha görünür hale geldiğini göreceğiz.

Bir daha tekrarlanması ve tam anlamıyla yüzde yüz tecrübe edilmesi mümkün olmayan bir zaman dilimini, Osmanlı'nın "uzun" 19. yüzyılını üreme ve biyolojik yeniden üretim dinamikleri açısından yeniden kurgulamanın Osmanlı-Türkiye tarihçiliği açısından önemi ve anlamı nedir?

Biliyorsunuz, ben kitabımda geç Osmanlı doğum politikalarını ele aldım. Bu politikaların ebeliğin profesyonelleşmesi, kürtajın yasaklanması ve üçüncü olarak da hamilelik, doğum ve kısırlığın tıbbileştirilmesi çerçevesinde formüle edildiğini ileri sürdüm. Bu konular çerçevesinde çok önemli bir kadın mesleği olmasına rağmen hak ettiği gibi incelenmemiş ebeliği ve kadınların hayatlarındaki en temel deneyimlerden biri olan doğum deneyimini ele almaya çalıştım. Ama geriye dönüp baktığımda kitabımın ebelik, doğum, kürtaj hakkında olduğu kadar Tanzimat'ın doğası hakkında da olduğunu düşünüyorum. 1839 Tanzimat Fermanı'yla başlamasa da onunla simgelenen dönüşümün son tahlilde devlet ve toplum arasındaki ilişkinin doğasının değişimine dair olduğu fikri Osmanlı tarihçileri arasında artık genel kabul gören bir fikir. Bu ilişkinin cinsiyetli bir ilişki olduğu aslında tam olarak bu şekilde ifade edilmese bile özellikle zorunlu askerlik uygulaması üzerinden dolaylı olarak gösterildi bence. Zorunlu askerlik erkekleri ilgilendiren bir yükümlülük olduğu için yurttaşlık kavramının oluşumu ve gelişimi süreci erkekler üzerinden incelenmiş oldu. Ancak ebeliğin profesyonelleşmesi, kürtajın yasaklanması ve hamilelik ve doğumun tıbbileşmesi sürecinin incelenmesi, geç Osmanlı bağlamında kadınların da doğurdukları sürece bu sözleşmeden paylarını aldığını gösteriyor bize.

Kadınlar bedenleri üzerindeki denetim karşılığında yeniden formüle edilmekte olan devlet-toplum ilişkisinin özneleri olabiliyordu. Bu anlamıyla doğum politikaları üzerine yaptığım çalışmanın aynı zamanda proto-yurttaşlık kavramı üzerine de olduğunu düşünüyorum. Öte yandan, kitabımda da örneklemeye çalıştığım gibi, Osmanlı münevverleri, doktorlar, devlet adamları nüfus üzerine kaygılanırken demografik kompozisyonun olduğu gibi korunmasını hedeflemiyorlardı. Onları asıl olarak endişelendiren, kendi ifadeleriyle askerlikten muaf olan ve ıskat-ı cenin yapmayan yani çocuk düşürmeyen Hıristiyanların –ve belgelere göre özellikle Rumların– nüfusu yükselirken en çok kürtaj yapan Müslümanların nüfusunun giderek düşmesiydi. Çok farklı belge çeşitlerinde de, arşiv belgelerinde, roman, tiyatro oyunu, dergi yazısı gibi popüler türlerde, bu endişenin dile getirildiğine tanık oluyoruz. Dolayısıyla doğum politikalarına dair tartışmanın incelenmesi Tanzimat'la özdeşleştirilen, padişaha sadakat temelinde ortak bir kimlik yaratmayı amaçlayan Osmanlıcılık politikasının kısıtlarını da gözler önüne seriyor. Son olarak, ben çalışmamı genel olarak 19. yüzyılın belgeleri ve tartışmalarıyla sınırlı tuttum. Ancak özellikle 1908 sonrası muazzam artış gösteren matbu kaynaklar incelenecek olursa buralarda öjenik görüşlerin çok daha yüksek sesle dile getirildiği görülebilir. Bu kaynaklarda "eğitimli, medeni, varlıklı kesimler fazla çocuk doğurmaktan kaçınırken fakir, cahil kesimlerin fazlasıyla üredikleri" dair güçlü bir sınıfsal dilin var olduğunu düşünüyorum. Bu da geç Osmanlı dönemini sınıfsal bir analize tabi tutmak için bir aracı olabilir. Toparlayacak olursam, ebelik, kürtaj ve doğumu incelemek kadınların siyasal ve toplumsal öznelliğini ve Tanzimat ve Osmanlıcılık politikalarının kısıtlarını analiz etmemizi, 19. yüzyıl hakkında bildiklerimizi gözden geçirmeyi, derinleştirmeyi sağlıyor.

Osmanlı-Türkiye tarihini toplumsal cinsiyet veyahut devletin aile, kadın, toplum sağlığı, üreme dinamikleri ve buna benzer "mahrem" olarak nitelenen alanlara müdahalelerinin tarihi üzerinden yazmak-yazabilmek ciddi bir arşiv çalışması gerektiriyor. Bu türden bir arşiv çalışması bazı tarihçiler tarafından iğneyle kuyu kazmak olarak niteleniyor. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz? Kısaca kitaplarınızın özü-

nü oluşturan arşiv çalışması da başlı başına bir tartışma konusu; "mahrem" konuları arşivde çalışmanın, Osmanlı-Cumhuriyet arşivlerinde bu konularda arşiv çalışması yapmanın dezavantaj ve avantajları nelerdir?

Evet, gerçekten de iğneyle kuyu kazmak doğru bir niteleme. Sizin de kendi çalışmanızda çok benzer bir süreç yaşadığınızı biliyorum. Maalesef bu alanda hiçbir zaman çuval çuval belge bulamayacağımızı, hep farklı farklı fonlarda tekil belgeler bulmak, kısa ve çoğu zaman kendisini tekrar eden kısıtlı belgeyle çalışmak zorunda olacağımızı düşünüyorum; çünkü en başta tarihi anlatının merkezine koymaya çalıştığımız aktörler kendi yaşadıkları dönemlerde yeterince seslerini duyuramamış grupların üyeleri. Bu çalışmanın özelinde ise, Mekteb-i Tıbbiye'nin arşivinin kayıp olması, ben araştırmamı yaptığım dönemde Sıhhiye Nezareti belgelerinin henüz araştırmaya açık olmaması gibi nedenler ulaşabileceğim belgelerin sayısını ve türlerini kısıtladı. Bir şekilde ulaştığım tekil belgeleri bir araya getirip anlamlı ve bütünlüklü bir anlatı kurmak hepimiz için işin zorlayıcı bir kısmı. Ama benim için asıl zorluk, arşiv belgelerinin devlet adamları ve doktorların gözünden, onların ebeliği şehadetnamelendirme ve denetim altına almaya ya da kürtajı nasıl yasaklayıp ortadan kaldırabileceklerine dair son derece spesifik amaçları için üretilmiş ve kaçınılmaz olarak belli bir bakış açısını yansıtan belgeler olmasından kaynaklandı. Kadınların birinci el deneyimlerini görmenin mümkün olmadığı belgeleri kullanıp kadınları tarihin aktörleri olarak kurgulamaya çalışmak sizin ve benim gibi tarihçiler için hiç kuşkusuz oldukça zorlu bir çaba. Buna ek olarak, dediğiniz gibi konunun mahrem doğası birincil kaynakları zaten imkânsız kılıyor. Kadınlar çoğu zaman anlaşılır sebeplerle kürtaj gibi her koşulda zorlu bir deneyimi yazarak belgelemeyi pek de tercih etmiyor. Öte yandan yine özellikle kürtaja ilişkin kadınların birincil deneyimlerine ışık tutabilecek nitelikte bulabildiğim çok kısıtlı sayıda belge de hizmetçilerden, dul kadınlardan ya da yalnız kadınlardan bahseden yani korunmasız kadınları merkeze koyan polisiye belgeler. Bu da kolaylıkla sanki sadece belli bir tipolojideki kadınlar kürtaj yaparken, evli, daha varlıklı kadınlar kürtaj yapmıyormuş gibi bir yanılsama yaratabilir. Dolayısıyla belgelerin birkaç farklı düzeydeki yanlılığına karşı sürekli dikkatli olmak gerektiğini düşünüyorum. Buna ek olarak, birincil kaynakların sorunlarının ikincil kaynakların yanlılığıyla katmerlendiğini düşünüyorum. Benim incelediğim konularda çok geniş bir literatür olmasa da var olan literatürün, belgeleri, onların yanlılığını sorgulamadan, eleştirel bir süzgeçten geçirmeden kullandığını düşünüyorum. Elimizdeki ikincil kaynakların pek çoğu aynı zamanda hekim olan tarihçiler tarafından yazılmış. Kişinin hekim olması elbette ki tarihçiliğine gölge düşürecek bir nitelik olmasa da literatüre baktığımızda anlatıların birinci kuşak Osmanlı doktorlarıyla fazlaca özdeşleştiğini, onlara karşı eleştirel hiçbir yaklaşım gözetilmediğini görüyoruz. Dolayısıyla hem birincil hem ikincil kaynaklarda satır arası okumak, bir kaynağın kim tarafından hangi amaçla nasıl bir bağlamda üretildiğini deşifre etmek bazen belgelerin kendisine ulaşmaktan bile daha zorlu bir süreç gerektiriyor.

Toplumsal cinsiyet kavramını kullanan tarihçiler bize bu kavramın sadece kadınları görünür kılmanın ötesine geçen bir analitik bir gücü olduğunu, geçmiş hakkında bildiklerimizi derinleştirecek ve belki de değiştirecek olanaklar barındırdığını gösterdi. Bu iddiayı Osmanlı geçmişine taşımanın mümkün olup olmadığına dair bir tür zihinsel egzersiz olarak da düşündüm yaptığım çalışmayı.

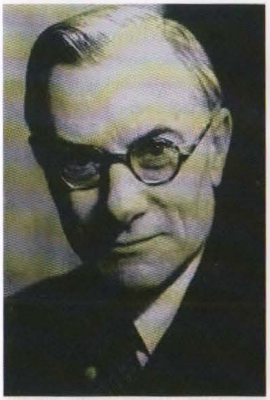
Yaptığınız çalışmaların uzun vadede akademide toplumsal cinsiyet olgusunu ve feminizmi etkileyecek türden olduğunu düşünüyor musunuz? Akademide üretilen bilginin, toplumsal cinsiyet vurgusu taşıyan ve tarihi saklı kalmış toplumsal kesimler ile devletin müdahale alanlarını tarihsel olarak çalışmanın sizce aktivizme nasıl bir katkısı var?

Çalışmamın böyle bir etkisi oldu mu bilemeyeceğim ama feminist hareket katkısı olmasını tabii ki gönülden dilerim. Ama burada bir gözlemimi paylaşmak istiyorum. Bazı başka örneklerde, örneğin Avrupa ya da Kuzey Amerika'da kadın hareketi ve kadın tarihi yazımı arasında çok güçlü bir bağ olduğunu görüyoruz. Kadın tarihçiliği eşitlik ve özgürlük mücadelesinden beslenirken, feminist hareketin de geçmişteki kadın varlığından güç ve ilham aldığını görüyoruz. Ne yazık ki Türkiye'de tarih söz konusu olunca bu bağın çok zayıf olduğunu düşünüyorum. Tarihin 80'lerden beri var olan kadın hareketinin en az ilgi gösterdiği alan olduğu söylenebilir. Sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi gibi disiplinlerin tarih disiplinine kıyasla feminist hareketle çok daha yakın bağı var. Bu kopukluğun tarihçilerden kaynaklanan nedenleri olduğu gibi, Osmanlı geçmişine ağırlıklı olarak milliyetçi-muhafazakâr kesimin sahip çıkması nedeniyle feministlerin kadınlarla ilgili bile olsa Osmanlı geçmişiyle ilişkili konulara mesafeli durması gibi nedenleri de var. Tek bir kitapla bu yargıyı yıkmak mümkün değil tabii ama ben böylesi bir dirsek temasının kadın tarihçileri de feminist aktivistleri de besleyeceğine inanıyorum.

REALİZM VE YİRMİ YIL KRİZİ: TARİH VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNLERİ ARASINDA E.H. CARR

CEMİL BOYRAZ

Bu makalenin ana sorusu Edward Hallett Carr'ın yıllar boyunca realizmin ve idealizmin farklı veçhelerini nasıl deneyimlediği ve bu deneyimlerden yola çıkarak uluslararası ilişkiler kuramında idealizm ile realizmi kapsayan bir sentezi nasıl kuramsallaştırmaya çalıştığı. Makale boyunca sürdürülen tartışmada Carr'ın tarihçi yönü de akılda tutuluyor ve kuramsal çabasında tarihselci perspektifinin rolü özel olarak vurgulanıyor.

Edward Carr (1892-1982).

Bu makale, 1939 yılında kaleme aldığı *Yirmi Yıl Krizi* adlı eseriyle uluslararası ilişkiler teorisi alanında özel bir yere sahip olan Edward Hallett Carr'ı ele alıyor. İlk bölümde Carr'ın kısa yaşamöyküsü, içinde yaşadığı tarihsel bağlam, akademik eğitimi, diplomatik kariyeri, başlıca eserleri ve uluslararası ilişkiler kuramı içindeki yeri çerçevesinde genel hatlarıyla aktarılıyor. İkinci bölümde, diplomat, gazeteci ve akademisyen kimliklerinin yanı sıra esas olarak tarihçi kimliğiyle önemli eserlere imza atan Carr'ın, uluslararası ilişkiler teorisi çerçevesinde ele aldığı konular, bu konular üzerine geliştirdiği kuramsal yaklaşım ve öne çıkardığı kavramlar ele alınıyor.

E.H. CARR: DİPLOMATİK KARİYERDEN AKADEMİSYENLİĞE[1]

İrlanda sorununun iç siyasi atmosferde gerilimi tırmandırdığı ve işçi sınıfının ulusal refahtan daha fazla pay almak için mücadele verdiği bir dönemde Londra Upper Holloway'de orta sınıf muhafazakâr bir ailenin çocuğu olarak doğan E.H. Carr, daha ilk yıllarda ileride farklı alanlarda etkisini gösterecek başarıların örneklerini sunuyordu. 1905'te kazandığı bursla eğitime başladığı Merchant Taylors, kendi ifadesiyle "muhafazakâr ailelerin çocuklarının geldiği ve kendisi gibi liberallerin azınlıkta olduğu" bir okuldu. Sonrasında sırasıyla Trinity College ve Cambridge Üniversitesi'nde eğitimine devam eden Carr, bu dönemde "bir tarihçinin kaleminden çıkan büyük bir keşif" olarak nitelediği Herodot'un *Histories* adlı eserinden fazlasıyla etkilendi. Heredot'un tarihçiliğinde uluslararası ilişkiler teorisinde realist okulun klasik referans kaynağı olarak görülen Thucydides'in *Peloponnesian Savaşı'nın Tarihi* adlı eserinin etkisi düşünüldüğünde,[2] belirli bir kuramsal çerçevenin gençliğinden itibaren Carr'ı etkilediği söylenebilir.

Üniversite eğitiminden sonra, 1916'da Britanya Dışişleri Bakanlığı'nda diplomatik kariyerine başlayan Carr, kendi kuşağının birçok temsilcisi gibi I. Dünya Savaşı'nın öncesine, patlak verişine ve sonuçlarına yakından tanık oldu ve sonrasında verdiği eserlerde görüldüğü üzere gelişmeleri yakından gözlemledi. Görevi gereğince İngiltere'nin Alman ve Rus politikalarıyla yakından ilgilendi. 1919'daki Paris Barış Konferansı'na İngiltere'yi temsilen katıldı; sonrasında barış konferansının ürünü olan ve İttifak kuvvetleri ile Almanya arasındaki savaşa son veren VersayAntlaşması'nın Milletler Cemiyeti'nin (MC) kuruluşunu hazırlayan (Antlaşma, kısım I) maddelerinin taslak hazırlıklarında görev aldı. Bu süreçte uluslararası anlaşmazlıkları ve ileride ortaya çıkması muhtemel savaşları önleyebileceğini düşündüğü Milletler Cemiyeti'nin kurulmasını hayati önemde görmekte, diğer yandan da Almanya'nın müzakereler boyunca

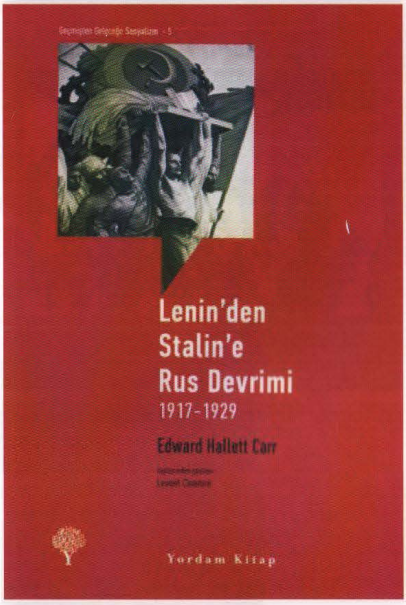
ve sonrasında gördüğü her türlü aşağılanmayı ve içine düşürüldüğü zor durumu, aynı zamanda ülkelerin girdiği güç-çıkar mücadelesini, II. Dünya Savaşı'na zemin yaratan etkenler arasında görüyordu (1926 Locarno Antlaşması, 1928 Paris Antlaşması ve MC Sözleşmesi'ndeki hukuki boşlukların doldurulması; ancak ülkelerin çekinceler koyması sonucunda savaşın dinamiklerinin oluşmaya başlaması). Kısacası kariyerinin ilk yıllarında hem realizmin hem idealizmin farklı veçhelerini bizzat deneyimliyor ve yorumlamaya çalışıyordu.

1920-1925 yılları arasında Britanya Dışişleri Bakanlığı'nın Milletler Cemiyeti'yle ilgili biriminde görev yapan Carr, sonrasında 1929 yılına kadar Letonya-Riga'da büyükelçi olarak kariyerini sürdürdü. Bu görevinin en önemli yanı, gün geçtikçe artmaya başlayan ve ileride üzerine en önemli eserlerini vereceği Sovyet tarihine dair ilgisi için bulunmaz bir fırsat teşkil etmesiydi. Burada Rus yazarların klasik eserlerini orijinalinden okuma şansını buldu; zaman içerisinde Rus edebiyatı ve kültüründen etkilendi ve bu alanda incelemeler yapmaya başladı. Herzen, Dostoyevski ve diğer 19. yüzyıl Rus entelektüellerinin eserlerini okuyan Carr'ın mevcut liberal görüşlerini yeniden değerlendirmeye ya da kendi ifadesiyle "Batı ideolojisi" hakkında eleştirel bir bakışla düşünmeye başladığını da eklemeliyiz.

Söz konusu yeniden değerlendirmede, elbette ki 1929 yılında dünya çapında patlak veren Büyük Buhran'ın etkisi tartışılmazdır. Sovyetler Birliği'nde ağır sanayi kalkınma hamlesinin gelişimiyle birlikte, bunun karşısında Avrupa'da krizle beraber gelen siyasi-iktisadi gerilimleri gözlemlemesi Carr'ın serbest piyasa eleştirisini geliştirmesinde etkili olmuştu. Bu bağlamda serbest ticaret ve piyasa doktrininin ve korumacılık karşıtlığının ekonomik açıdan güçlü devletlerin çıkarına işlediği ve bu sistemin beraberinde kaderine mahkûm edilmiş iktisadi olarak zayıf çok sayıda devleti ortaya çıkardığı yönünde tespitlerde de bulundu. Bu anlamda serbest ticaret fikrinin siyasal açıdan liberal bir bakış açısıyla el ele gittiği saptamasını yaptı.

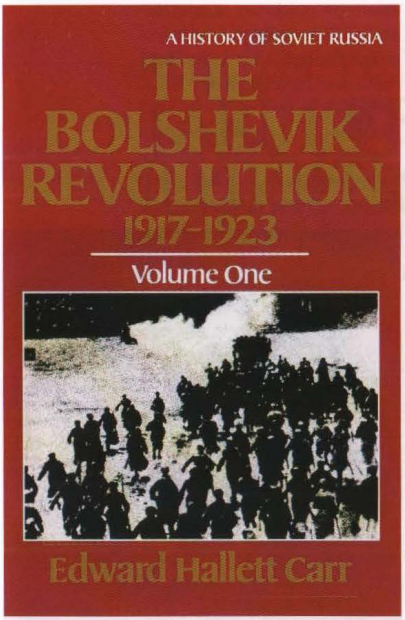
Buhran ya da ekonomik kriz sonrası yıllarda Carr'ın Rusya ve Sovyetler'e ve elbette ki uluslararası ilişkilere dair birçok kitap değerlendirmesini *Forthnightly Review*, *The Spectator*, *The Times Literary Supplement* gibi dergilerde yayımladığını da görüyoruz. 1936 yılına kadar sürdürdüğü diplomatik görevi sebebiyle bu yazıları "John Hallett" adıyla yazmaktaydı. 1931-1937 yılları arasında tarih alanında çok sayıda yazı kaleme alırken, bir yandan uluslararası ilişkiler disiplinine giderek artan düzeyde katkı yapmaya başlıyordu. Bütün bunlara ek olarak, 1930'lar boyunca Dostoyevski (1931), Marx (1934) ve Bakunin (1937, Bakunin'in eserlerine özel bir ilgisi vardı) üzerine biyografiler yazıyor, liberal ve anti-Marksist siyasal bakış açısını halen koruyordu. Bu bağlamda diyalektik materyalizm, emek-değer teorisi ve proletarya diktatörlüğü gibi kavramlara eleştirel ve mesafeli duruyordu. Marx'ın kapitalizmi sonunda kendi kendini yıkıma götürecek bir gelişme çizgisinde okumasına karşı çıkıyor,[3] bireyin karşısında kolektiviteyi öne çıkaran yaklaşımını ise tamamen haklı buluyor ve bunun kanıtı olarak çağın kitle üretim modelini işaret ediyordu. Bu bakışın iktisadi görüşlerine yansıması, güçlü ve iktisadi hayatı kontrol eden ve refah üreten-dağıtan bir devletin gerekliliğinin üzerinde durması oldu. Dünyada kapitalizmin Büyük Buhran'ının (1929) etkisinin sürdüğü yıllarda Sovyetler Birliği'nde hayata geçirilen beş yıllık kalkınma planlarına duyduğu hayranlık bunun en açık göstergesiydi.[4]

Michael Cox'un ifadesiyle,[5] Carr için alternatif çok açıktı: "Yeni sosyal ve ekonomik temellere dayanan", ilk hedefi tam istihdam, eşitlik ve sosyal adaleti geliştirmek olacak "yeni bir toplum" düzenini kurmak.[6] Söz konusu planlama deneyimine dair incelemeleri ve ülkeler arasındaki başta ekonomik olmak üzere eşitsizliklere dair tespitleri, *Yirmi Yıl Krizi*'nin sonunda yer alan yeni uluslararası bir düzen için olasılıkları tartıştığı bölümde dile getireceği ifadelerde kendine yer buldu. *Yirmi Yıl Krizi* bağlamında ifade etmemiz gereken husus, Carr'ın Cox tarafından yazılan yaşam öyküsünde anlatıldığı üzere, kitabın "Marksist bir eser olarak değerlendirilemeyeceği ama yine de Marksist düşünce biçiminin uluslararası ilişki-

lere uygulanması bağlamında öğeler taşıdığı"dır.[7]

Diplomatik kariyerinin son dönemlerinde çok farklı alanlara yönelen ve farklı alanlardaki yazılarını artıran Carr, dünyanın kolektif güvenlik çerçevesinden ziyade bir silahlanma yarışına girmiş olduğu ve bunun ileride bir savaş çıkma ihtimalini artıracağı yönünde görüşlerini dile getiriyordu. 1936'da, mevcut görevini bırakarak akademik kariyerine Aberysrwyth'teki University of Wales'te Woodrow Wilson Uluslararası Siyaset Profesörü unvanıyla başladı. Aberysrwyth deneyimi onun için Dışişleri'ndeki görevinde hiçbir zaman fırsat bulamadığı ancak uzun zamandır da istediği "dışişleri üzerine ders vermek ve yazmak" şansını yakalamak anlamına geliyordu;[8] nitekim öyle de oldu. Akademik kariyerinde kaleme aldığı

ilk eser, barış antlaşmaları sonrası uluslararası ilişkileri incelediği *International Relations since the Peace Treaties* (*Barış Antlaşmalarından Sonra Uluslararası İlişkiler*) oldu.[9] Bu eseri daha sonra yeniden farklı bir başlıkla, *International Relations Between The Two World Wars* (*İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Uluslararası İlişkiler*) adıyla kaleme aldı.[10] İlerleyen bölümde daha detaylı tartışacağımız ve uluslararası ilişkiler teorisi açısından özel bir yere sahip *Twenty Years' Crisis* (*Yirmi Yıl Krizi*) adlı eseri ise, uluslararası ilişkiler alanındaki akademik kariyerinin dönüm noktasını oluşturacaktı.[11]

Yukarıda da belirttiğim üzere, bu makalenin konusu bağlamında iki dünya savaşı arası dönemdeki uluslararası siyasetin dinamiklerini ve özelliklerini inceleyen bu eserde öne çıkan kuramsal yaklaşıma ve tartışmalara ve yapılan eleştirilere ilerleyen bölümde ayrıntılarıyla yer verilecek. Carr'ın sınır tanımayan düşünsel üretkenlikteki yaşamöyküsüne kaldığımız yerden devam edelim. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla akademik görevinden ayrılmak durumunda kalan[12] ve kısa bir süre için Enformasyon Bakanlığı'nda hizmet veren Carr, 1940-1946 yılları arası *London Times*'ta yardımcı editör olarak çalıştı. Bu dönemde, savaş öncesi liberal idealizmi eleştirdiği *Conditions of Peace* (Barışın Koşulları),[13] savaş sonrası dönemin ne yönde şekil alacağına dair görüşlerini içeren *Nationalism and After* (*Milliyetçilik ve Sonrası*)[14] ve *The Soviet Impact on the Western World* (Batı Dünyasında Sovyet Etkisi)[15] adlı eserleri tamamladı. Savaşın sonuna doğru ise 28 yıllık bir çabanın ürünü olan (1950-1978), tarih alanındaki en önemli eserinin, 14 ciltlik ünlü *A History of Soviet Russia*'nın[16] (*Bolşevik Devrimi*) planını yapmaya başlamıştı. 1982'deki ölümüne kadar geçen yıllarda da Sovyet tarihini farklı veçheleriyle ele alan birçok esere ve tarih yazımı alanında kült eserlerden biri olan *What is History*'ye (*Tarih Nedir?*)[17] imza atacaktı.

E.H. Carr'ın tarih alanında verdiği eserlerin önemi, tek bir cümleyle açıklayacak olursak, etkileri uluslararası ilişkiler kuramında da hissedilen idealizm ile realizmin bir sentez halinde bu eserlerde yer almasıdır. *Yirmi Yıl Krizi*'nden sonra kaleme aldığı uluslararası ilişkilere dair eserlerinde de Carr, uluslararası ilişkiler disiplini ve kuramı içerisinde önemli yer teşkil eden savaş, barış, iktisadi düzen-rekabet, ulusal çıkar, güç ilişkileri, aktörler-yapı ilişkisi, realizm-ütopyanizm gibi olguları ele almaya devam etti.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER KURAMINDA E.H. CARR'IN YERİ VE YİRMİ YIL KRİZİ

Belirttiğimiz üzere, E.H. Carr'ın uluslararası ilişkiler alanındaki yaklaşımını belirleyen olaylar I. Dünya Savaşı ve sonrasında Sovyet devrimi, 1920'lerin sonunda patlak veren Büyük Buhran ve iktisadi korumacılık ile ulusal kalkınma planlarının hayata geçirdiği uluslararası güç savaşının sonucu olarak patlak veren II. Dünya Savaşı'dır. *Yirmi Yıl Krizi*'nden sonraki eserlerinde de II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi, başta Avrupa'da olmak üzere savaş sonrası yeniden yapılanma programları, Sovyetler'in dünya siyasetinde önemli bir aktör olarak yükselişi ve Soğuk Savaş dönemi gibi tarihsel gelişmelerin etkili olduğu söylenebilir.

Tarihsel konjonktüre dair bir hatırlatmadan sonra, bu bölümde E.H. Carr'ın uluslararası ilişkiler kuramında sahip olduğu kendine özgü yeri ve bu alanda epey etkili olan ve ses getiren çalışması *Yirmi Yıl Krizi* üzerinden uluslararası ilişkiler kuramı içerisindeki önemini ele alacağız.

Bu konuda altı çizilmesi gereken noktalardan biri, Carr'ın tarihçi kimliğiyle uluslararası alanda ortaya çıkan gelişmelere sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ve nedensellik bağlantıları kurmak suretiyle getirdiği tarihselci yaklaşımdır. Carr 1919-1929 iki savaş arası dönemde ortaya çıkan gelişmelerin ve tartışmaların tarihsel bir incelemesini yaparak II. Dünya Savaşı'nı hazırlayan koşulları açıklamaya çalışır. Bu gelişmeler içerisinde öne çıkan unsulardan biri, I. Dünya Savaşı'ndan sonra savaşı kaybeden taraflara, ki bunların başında Almanya gelmektedir, getirilen ağır iktisadi ve siyasi koşullardır. I. Dünya Savaşı sonrasındaki barış anlaşmalarının gerçeklikten uzak ve sorunu derinleştiren içeriğine ve özellikle de ekonomik sonuçlarına özel olarak eğilir. Her ne kadar İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain'in Nazi Almanya'sına karşı 1937-1939 yılları arasında uyguladığı "yatıştırma politikası" (*policy of appeasement*)[18] ve bunun sonucunda daha sonra Hitler'in işgal edeceği Çekoslovakya'ya ait Südetlerin 29 Eylül 1938 Münih Anlaşması gereğince Almanya'ya verilmesini büyük bir hata olarak değerlendirse de, şu gerçekliği sorunun merkezinde tutmaya devam eder: Savaş sonrasında uygulanan barış anlaşmalarının ve savaş galibi devletlerin Almanya'yı bir ulus olarak sert bir şekilde cezalandıran ve sürekli olarak uluslararası toplum ve sistem içinde en aşağılık katmanda gören ve algılayan yaklaşımı. Keza Carr, Versay Antlaşması'nın öneminin altını, hem Hitler'i 1933 yılında iktidara götüren hem de birkaç yıl sonra savaşa

sebep olacak temel faktör olarak her zaman çizmiştir.

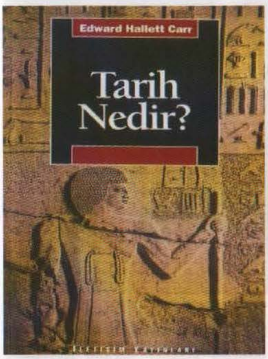
Bir diğer unsur ise 1920'lerin sonlarında Amerika'da finans sermayesinin iflasıyla patlak veren ve tüm dünyayı saran Büyük Buhran'ın getirdiği koşullardır. Carr'a göre, Büyük Buhran sonrası devletler tarafından hayata geçirilmeye çalışılan içe dönük-kapalı iktisat politikaları, korumacı yaklaşım ve artan uluslararası iktisadi rekabet, barışın koşullarını ve zeminini ortadan kaldırmaya başlamaktaydı. Görüldüğü üzere, Carr'ın uluslararası alanda ortaya çıkan gelişmeleri sebep-sonuç ilişkileri çerçevesinde inceleyerek kullandığı tarihselci yaklaşım, ele aldığı konuları belirli sabitlerden uzak uluslararası ilişkilerin değişen ve dinamik yapısına uygun olarak açıklama şansı vermektedir. Gazeteci ve diplomat kimliği de göz önünde bulundurulduğunda, bu dönemde ortaya çıkan gelişmeleri ve tartışmaları yakından takip etme şansı bulması, bunlar üzerinde görüşlerini düzenli aralıklarla dile getirmesi ve tüm bunları ortaya koyduğu analizde süzgeçten geçirmesi düşünürün eserlerine zenginlik ve derinlik kazandırmaktadır.

E.H. Carr'ın uluslararası ilişkiler kuramına getirdiği önemli katkılardan bir diğeri, uluslararası ilişkiler disiplinini, daha sonraları Hans Morgenthau ve Kenneth Waltz'un yapmaya çalışacağı gibi, bilimsel ve sistematik yönleriyle analiz etmeye çalışma yönündeki öncülüğüdür. Carr, özellikle erken gelişme dönemlerindekiler olmak üzere tüm beşeri bilimlerin, dünyayı değiştirme arzusunun bir sonucu olarak olguları inceleme amacıyla ve tanımlayıcı olma özellikleriyle ön plana çıktığını öne sürmektedir. Buna göre, her bilimsel tanımlama ve çözümleme toplumsal bir ihtiyaçtan ve sorunun giderilmesi çabasından kaynaklanır. Bu yönüyle bilimlerin gelişmesini sağlayan motif, sorunları tanımlama ve çözüm bulma arzusudur. Uluslararası ilişkilerin bilimsel temeli de benzer bir biçimde bu alanda ortaya çıkan, başta barışın koşullarının nasıl sağlanacağı, savaşların nasıl önleneceği sorularından ve savaş, barış gibi tarihsel olgulardan kaynaklanmaktadır. Carr'ın realizm ve ütopyacılık ekseninde yürüttüğü tartışma da dünyayı anlama ve değiştirme arzusuna dair kuramsal-pratik pozisyonların karşılıklı bir incelemesinden oluşur. Bu bağlamda, uluslararası ilişkiler kuramına sadece tarihselci bir perspektifle uluslararası sistemin ve devletlerin dinamik çerçevede sabitler olmadan eleştirel incelenmesini kazandırmakla kalmayıp, aynı zamanda siyaseti statüko taraftarları ile dönüşüm taraftarları arasında bir mücadele olarak tanımlayarak da siyaset felsefesi için önemli çıkarımlarda bulunduğunu söyleyebiliriz.

Carr, özellikle erken gelişme dönemlerindekiler olmak üzere tüm beşeri bilimlerin, dünyayı değiştirme arzusunun bir sonucu olarak olguları inceleme amacıyla ve tanımlayıcı olma özellikleriyle ön plana çıktığını öne sürmektedir. Buna göre, her bilimsel tanımlama ve çözümleme toplumsal bir ihtiyaçtan ve sorunun giderilmesi çabasından kaynaklanır.

Altı çizilmesi gereken noktalardan bir diğeri ise, Carr'ın bu alanda halen etkili olan kuramsal pozisyonların ve kavramların temellerini atmış olduğudur. Carr, ilk olarak I. Dünya Savaşı sonrasında Wilson'ın prensipleriyle şekillenen, Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla ete kemiğe bürünen ve Anglosakson ülkelerinde uluslararası ilişkiler alanında gelişim gösteren ilk disiplin olma özelliğini taşıyan liberal enternasyonalizm (liberal uluslararasıcılık) düşüncesinin temel argümanlarını ve çerçevesini ortaya koydu. "Ütopyacılık" olarak adlandırdığı ve sonralarda "idealizm" olarak nitelenen bu kuramsal pozisyonun en kapsamlı eleştirisini de, yine tarihsel örnekler ve gelişmeler çerçevesinde bizzat yaptı. İki savaş arası dönemde liberal enternasyonalistlerin politik hatalarını ve kuramsal-pratik açmazlarını ön plana çıkararak, uluslararası ilişkiler alanında özellikle 1945 sonrası hâkim teori haline gelen realizmin de temel prensiplerini ve önermelerini, kökenlerini Antik Yunan felsefesi (Thucydides) ve erken modern dönem siyasal düşüncesine (Machiavelli) götürerek, ortaya koymayı başardı.[19]

Bu bağlamda Carr'ın uluslararası

ilişkiler alanında halen etkisini sürdüren temel tartışma ve ayrışma noktası olan ütopyacılık-gerçekçilik ikiliğinin temellerini ortaya koyması anlamında bu alanda öncü bir düşünür olduğu söylenebilir.[20] Buna paralel olarak savaş, barış, güç, güç mücadelesi, güç siyaseti, çıkar, ulusal çıkar, denge siyaseti gibi kavramları uluslararası ilişkiler kuramının temel kavramları olarak tanıştırdığını da söyleyebiliriz. Her iki kuramsal pozisyonun açmazlarını ve güçlü olduğu noktaları "birini diğerinin gözüyle" incelemek suretiyle diyalektik bir biçimde ortaya koyması, uluslararası ilişkiler kuramında onu emsalsiz kılan diğer bir özellik oldu.

"Mevcut ütopyayı gerçekçiliğin silahlarıyla yok ettiğimiz halde, bir gün aynı silahlara boyun eğecek kendi yeni ütopyamızı inşa etmeliyiz. İnsan iradesi, somut bir siyasi biçimde billurlaştığı anda kişisel çıkar ve ikiyüzlülükle kirlenen ve bir kez daha gerçekçiliğin silahlarıyla saldırılması gereken bir uluslararası düzen vizyonunun mantıksal sonuçlarından bir kaçış aramaya devam edecektir."

Buradan hareketle düşünürün uluslararası ilişkiler kuramı içerisinde nereye yerleştirildiği ve yerleştirilebileceği üzerine bir tartışmaya da geçebiliriz. Az önce değindiğimiz realizm-idealizm tartışmasında Carr'ın kendini tam olarak nerede konumlandırdığını çözümlemek de güçtür. Carr esas olarak uluslararası ilişkiler düşüncesi ve pratiğinde tarihsel gelişmeleri açıklayan bu iki karşıt kavramsallaştırmanın temel önermelerini ortaya koymaktaydı. Öte yandan *Yirmi Yıl Krizi* adlı eserinden ve özellikle de 19. yüzyıl liberal uluslararasıcılık ve ütopyacılık eleştirilerini sıraladığı bölümlerden yola çıkılarak uluslararası ilişkiler kuramı içerisinde adının realist kuram ve kuramcılar arasında geçtiğini görmekteyiz. "Her siyasal düzenin olmazsa olmaz bir bileşeni olarak" güç kavramını öne çıkarışı ve "çıkarların çatışmasının kaçınılmaz bir gerçeklik olduğu" üstünde durması realist kuram içerisinde gösterilmesine sebep olmaktadır. Metin içerisinde geçen ve uluslararası ilişkiler kuramında realist düşüncenin klasik kaynakları arasında gösterilen Thucydides (*Melian Diyaloğu*) ve Machiavelli (*Prens*) referansları bu düşünceyi desteklemek için ayrıca kullanılmaktadır.[21]

Carr, ilk önde gelen siyasal gerçekçi olarak tanımladığı Machiavelli'nin öğretisinde bulunduğunu belirttiği üç temel temayı realist felsefenin kurucu unsurları olarak kendi analizinde öne çıkarır: İlk olarak "tarih, (ütopyacıların inandığı gibi) 'hayal' ile yönlendirilen bir şey değil, zihinsel çabayla yönü analiz edilebilecek ve anlaşılabilecek bir neden-sonuç ilişkisidir"; ikinci olarak, "(ütopyacıların sandığı gibi), teori pratiği değil, pratik teoriyi yaratır"; üçüncü ve son olarak da "(ütopyacıların zannettiği gibi) siyaset etiğin bir fonksiyonu değil, etik siyasetin bir fonksiyonudur".[22] Bu anlamda güçlü bir otorite olmadan ahlaki olandan söz etmek imkânsızdır; ahlak, gücün ürünüdür.

Burada bir parantez açarak Carr'ın ahlak ve güç ilişkisi üzerine sözlerinde 1930'ların önemli siyaset kuramcılarından Reinheld Niebuhr'un etkisinin tartışılmaz olduğunu belirtmek gerekmektedir. Niebuhr insan doğasının günahkâr ve bencil olduğunu belirtip, buradan yaptığı çıkarımlarla realizmi siyaset kuramı içerisine yerleştirirken,[23] Carr ve daha sonra birçok uluslararası ilişkiler kuramcısı (örneğin Morgenthau'nun pek çok önermesinin temelinde Niebuhr etkisi görülebilir)[24] realizmi uluslararası siyasetin kuramı olarak ele almış, ancak Niebuhr'dan farklı olarak ilgi odaklarını insan doğasından uluslararası siyasal yapıya ya da düzene kaydırmıştır.

Carr'ın tarih, kuram, siyaset ve ahlak-güç ilişkisi üzerine düşüncelerinin dışında, devletlerin dünya siyasetinde ve uluslararası sistemde temel aktörler olduğu ve karşıt çıkarlarını gerçekleştirme amacı taşıdıkları şeklindeki bir görüşe sahip olduğunu düşünen Mearsheimer, *Yirmi Yıl Krizi*'nde dile getirilen temel iddiaların bugün de geçerli olduğunu savunur ve bu iddiaların aradan yetmiş yıllık bir süre geçse de güncelliğini koruduğunu tespit eder.[25] Diğer taraftan, bir diğer yorum, Carr'ın gerek *Yirmi Yıl Krizi*'nde realizmin sınırlarını ele aldığı bölümlerden gerek *Yirmi Yıl Krizi* adlı eserinden sonraki çalışmaları temel alınarak idealist pozisyona sahip olduğu şeklinde kendini gösterir. Carr, realizmin temel özelliklerini Machiavelli ve Niebuhr yoluyla tanımlarken, idealizm ya da ütopyacılığın temel yapıtaşlarını Alman düşünür Karl Mannheim yoluyla sunar.[26] Uluslararası ilişkiler kuramında ütopyacı ya da idealist okulun temel önermelerini ortaya koyması anlamında özgün yerini pekiştirdiği söylenebilir.

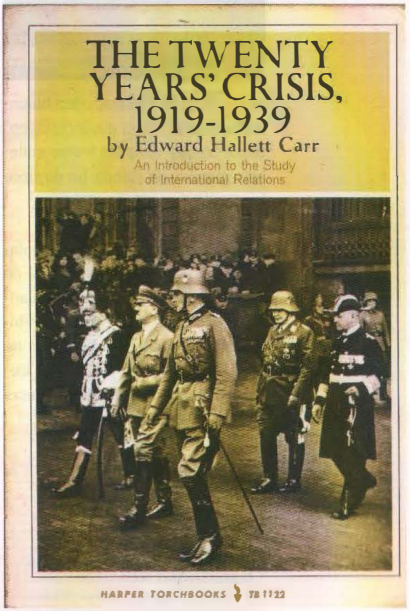
Öte yandan uluslararası ilişkiler teorisi ders kitaplarında, az önce de belirtildiği üzere, ütopistlere ve 19. yüzyıl liberalizminin çıkarların doğal ahengi ya da uyumu ("*natural harmony of interests*") öğretisine getirdiği eleştiri üzerinden Carr'ın ütopyacılık karşıtı olduğu yönünde çok sayıda referans görmek mümkündür.[27] Sıklıkla yapılan bu hatanın

altında yatan sebep, çıkarların uzlaşması ya da ahengi kavramsallaştırmasıyla, esas olarak eleştirdiği ve 19. yüzyılda hâkim liberal görüş olan çıkarların doğal uzlaşısı öğretisinin —serbestçe hareket etmesine izin verildiği takdirde gizli bir elin sadece en güçlü olan için refah getirmekle kalmayıp aynı zamanda insanlığın bütünü için refah, barış ve güvenlik getireceği yönündeki öğreti— birbiriyle karıştırılmasıdır. Carr burada ülkeler arasında işbirliğinin mümkün olmayacağı yönünde bir görüş belirtmemekte, sadece bu liberal çıkarların doğal uyumu öğretisinin toplum içerisindeki ve uluslar arasındaki ayrıcalıklı ve güçlü sınıfların konumunu meşrulaştırdığı eleştirisini sunmaktadır. Keza sonraki yıllarda Sovyet deneyiminden etkilenerek planlamacılık fikirlerinin uluslararası arenada uygulanabileceği yönünde görüşleri de mevcuttur. Ken Booth'un da işaret ettiği üzere Carr'a göre, liberallerin çıkarların uyumu adını verdiği doktrin, uluslararası ilişkilerde "zenginler" ve fakirler arasında gerçekte var olan çatışmayı örtbas etmek için kullanılıyordu.

Bu bağlamda ilk olarak belirtilmesi gereken husus, Carr'ın gerek diplomatik yaşamında gerek eserlerinde ve yazılarında barışın koşullarının nasıl sağlanacağı ve barışçıl dönüşümün nasıl gerçekleşebileceği üzerine sürekli olarak kafa yorması anlamında idealizmini koruduğudur. Özellikle kitabın sonlarına doğru ifade ettiği üzere, insanoğlu uzun dönemde mutlaka güce karşı isyanını dile getirecektir.[28] Buradan hareketle ikinci olarak belirtilmesi gereken husus, ütopyacılık ya da idealizmden anladığı şeyin belli bir sabite denk düşmediğidir. Dinamik ve ilerlemeci bir tarih anlayışının gereği olarak sürekli değişen ve dönüşen tarihsel koşullarda gerçekliğin de etkisinin kaçınılmaz olarak hissedildiğini düşünen Carr, realizm ve idealizm arasında ortaya çıkan söz konusu diyalektiği özetle şu şekilde açıklar: "Dolayısıyla her sağlıklı siyasi düşüncenin (*sound political thinking*) hem ütopya hem de gerçekçilik unsurlarına dayanması gerektiği şeklindeki sonucumuza geri dönüyoruz. Ütopyacılığın boş ve katlanılmaz bir kandırmaca olduğu ve ayrıcalıkların çıkarları için bir kılıf hizmeti gördüğü hallerde, gerçekçi onun maskesini düşürmekte zorunlu bir hizmet vermektedir. Ama salt gerçekçilik, herhangi bir uluslararası toplumu imkânsız kılan bir çıplak iktidar mücadelesinden başka hiçbir şey önermez. Mevcut ütopyayı gerçekçiliğin silahlarıyla yok ettiğimiz halde, bir gün aynı silahlara boyun eğecek kendi yeni ütopyamızı inşa etmeliyiz. İnsan iradesi, somut bir siyasi biçimde billurlaştığı anda kişisel çıkar ve ikiyüzlülükle kirlenen ve bir kez daha gerçekçiliğin silahlarıyla saldırılması gereken bir uluslararası düzen vizyonunun mantıksal sonuçlarından bir kaçış aramaya devam edecektir."[29]

Buradan hareketle E.H. Carr'ın idealizm ve realizm okulları içerisinde nereye yerleştirileceği üzerine yapılan farklı okumalara değinelim. Örneğin Ken Booth, ütopyacı düşüncenin kimi nüvelerini düşüncesinde barındırsa da Carr'ın baskın tavrının realizmden yana olduğunu öne sürer.[30] Peter Wilson ise Niebhur, Morgenthau ve Waltz gibi yazarlara realist diyeceksek, E.H. Carr'ın böyle bir sınıflandırmaya girmeyeceğini belirtir.[31] Wilson'a göre, adı geçen düşünürlerin hepsi devletler arasındaki mücadelenin kaçınılmaz olduğu konusunda hemfikirdir. Niebuhr bu mücadelenin kaynağında insan doğasının kökenindeki günah öğesini öne çıkarırken ("*original sin*"), Morgenthau insanın doğasında hükmetme arzusunu,[32] Waltz ise uluslararası sistemin anarşik yapısını önde tutar. Carr'ın bu tarz önermeleri paylaştığını söylemek güçtür ve dini öğretiler, insan doğası gibi olgular hiçbir zaman onun analizinde bir başlangıç noktası teşkil etmemektedir. Analizinde tek başına ve tutarlı bir insan doğası kavramsallaştırması da görülmez; bunun yerine iyi niyet ile düşmanlığı, benlik iddiası ile kendi kendini mahkûm etmeyi ve realizm ile ütopyanizmi içeren iki yönlü bir yaklaşım bulunabilir.[33] Ayrıca Carr çatışmanın sebebini çoğu realistin yaptığı üzere insan doğasında görmez; çatışma siyasetin doğasında var olan ve insanın olduğu her yerde görülen bir durumdur.

Son olarak ise Carr'ın uluslararası sistemin anarşik yapısı kavramsallaştırmasıyla ilgili çok az şey söylediği görülmektedir. Carr sadece uluslararası ilişkilerde ulusal siyasetteki devlet gibi farklı çıkarları uzlaştıracak bir otoriteden söz etmenin mümkün olmadığının altını çizer. Bu bağlamda, uluslararası ilişkileri düzenleyen faktörler olarak Endüstri Devrimi, Fransız Devrimi ve Bolşevik Devrimi gibi tarihsel olaylara uluslararası anarşi kavramsallaştırmasından daha fazla önem verir. Tarihin akışı içerisinde dönüşüm yaratan somut olaylara yaptığı vurgu ve tarihin maddi koşullarına eğilmesi onun gerçekçiliği olarak yorumlanabilecekken, dönüşümün ve değişimin de tarihin akışının vazgeçilmez parçaları olarak ele alınışı, idealizmi şeklinde değerlendirilebilir. Bu nedenle Wilson, Carr'a tam anlamıyla bir realist denemeyeceğini, en fazla onun kısmen realist olduğunu söylemenin mümkün olabileceğini belirtir.[34] Bu bağlamda Carr için realizmin, ütopyanizmin eksikliklerini tamamlayan

ama saf haliyle ve amaç öğesi bulunmaksızın "eski çağın düşüncesinden" başka bir şey olmayan,[15] arzu edilebilir ve mümkün olabilir bir düşünce biçimi olduğunu söyleyebiliriz.

Yirmi Yıl Krizi'nde ele aldığı konuları tek bir bölüm üzerinden değil de metnin geneli üzerinden anlamlandırmaya çalışan daha dikkatli diyebileceğimiz yorumlarda ise, Carr'ın ne realist ne de idealist yaklaşımlar içerisinde değerlendirilebileceği ve esas olarak her iki kuramsal yaklaşımdan da öğelerin eserlerinde yer aldığı tartışılmaktadır.[16] Bu görüşü destekleyen bir argüman olarak *Yirmi Yıl Krizi*'nde yaptığı realizm ve idealizm değerlendirmeleri sonrasında, siyaset biliminin ütopya ve gerçeklik şeklinde kendini gösteren iki yönünün bulunduğu, bu sebepten sağlıklı siyasal düşünce ve yaşamın ("*sound political thought*" ve "*sound political life*") ancak her iki öğeyi barındırdığı sürece mümkün olabileceği şeklindeki görüşü yatmaktadır. Bu bağlamda her sağlıklı insan eylemi ve düşüncesi ütopya ve gerçeklik, özgür irade ve belirlenimcilik arasında bir denge kurmalıdır. Carr salt realizmin güç mücadelesinin ötesinde herhangi bir çerçeve önermediğini, salt idealizmin ayakları yere basmayan ve gerçeklikten uzak bir düşünceye götüreceğini belirtir. Bu bağlamda, siyasetin sadece güç ve çıkar mücadelesi ekseninde yapılan hesaplamalardan ibaret olmadığını ve kimi ideal normları da içinde barındırdığını ortaya koyar. Bu sebepten sağlıklı siyasal düşünce ve uluslararası ilişkilerin sistematik incelemesi ütopya ve gerçekliğin uygun bileşimi yoluyla mümkün olabilecektir. Bu noktada sorunu ortaya çıkaran, Carr'ın, bir diğer yandan, farklı veçheleriyle ütopya ve gerçekliğin birbiriyle uyumsuz olduğu yönündeki değerlendirmesidir.

Siyasetin bir araya gelemeyen ana malzemeleri olan ütopya ve gerçeklik ya da moralite ile güç arasındaki uyumsuzluğun nasıl çözüleceği konusunda doyurucu bir cevap vermediği bu anlamda tartışılagelmektedir. Her ne kadar idealizm ya da ütopya konusundaki hassasiyetinin hakkını verseler de, Carr'ı realist kuram içerisinde değerlendiren kimi yorumcular, söz konusu belirsizliğin onda hâkim motifin realizm olduğu yönünde bir değerlendirmeye götüreceğini belirtir. Carr, *Yirmi Yıl Krizi*'nın sahip olduğu aşırı realist dili bir sorun olarak kabul etmiş[17] ancak eserin sonraki baskılarında bunu düzeltmek üzere ciddi bir müdahale yapmamıştır ve sonradan kaleme aldığı eserlerde bu durumu dengelemeye çalışmıştır. Sonuç olarak *Yirmi Yıl Krizi*'ni "etik ve ahlak üzerine her türlü konuşmayı lanetleyen", "uluslararası siyaseti değişmeyen bir uluslararası sistem içerisinde birbirleriyle rekabet halindeki devletler arasındaki basit bir mücadele" olarak tanımlayan klasik bir realist metin şeklinde okumanın haksızlık olacağı düşüncesindeyim.

Yazıldıktan üç çeyrek asır geçtikten sonra dahi Edward Hallett Carr'ın *Yirmi Yıl Krizi* adlı eserinin halen hem uluslararası ilişkiler kuramı ve siyasi tarih hem de tarih yazımı ve yöntemi açısından önemini koruduğu rahatlıkla söylenebilir. Fred Halliday'in de kitabın Michael Cox tarafından girişi yazılan 2001 baskısının arka kapağında belirttiği üzere, Carr'ın eseri aynı zamanda 21. yüzyıl dünyasına verilmiş bir cevap olarak karşımızda durmaktadır.

CEMİL BOYRAZ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER

E.H. Carr'ın Türkçeye Kazandırılmış Eserleri

1917 Öncesi ve Sonrası [*1917: Before and After*] çev. Begüm Adalet, İstanbul: Birikim Yayınları, 2007.
Bolşevik Devrimi -1- 1917-1923 [*The Bolshevik Revolution 1917-1923*], çev. Orhan Suda, İstanbul: Metis Yayınları, 2002.
Bolşevik Devrimi -2- 1917-1923 [*The Bolshevik Revolution 1917-1923*], çev. Orhan Suda, İstanbul: Metis Yayınları, 2002.
Bolşevik Devrimi -3- / Sovyet Rusya Tarihi 1917-1923 [*The Bolshevik Revolution 1917-1923*], çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
Dostoyevski [*Dostoevsky*], çev. Ayhan Gerçekler, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
Romantik Sürgünler [*The Romantic Exiles*], çev. Şamil Beştoy, İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2001.
Tarih Nedir? [*What is History?*], çev. M. Gizem Gürtürk, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
Milliyetçilik ve Sonrası [*Nationalism and After*], çev. Kolektif, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
Karl Marx [*Karl Marx*], çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
Yirmi Yıl Krizi (1919-1939) [*The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*], çev. Can Cemgil, 2. baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.
Michael Bakunin [*Michael Bakunin*], çev. Pelin Sıral, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
Devrim Okumaları [Çeşitli makalelerinden yapılan Türkçe derlemedir], İstanbul: Daktylos Yayınları, 2008, çev. Elif Gazioğlu.
Komintern'in Alacakaranlığı. 1930-1935 [*Twilight of the Comintern. 1930-1935*], çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929 [*The Russian Revolution From Lenin to Stalin, 1917-1929*], çev. Levent Cinemre, İstanbul: Yordam Yayınları, 2011.

KAYNAKÇA

Andrew Linklater, "The Transformation of Political Community. E.H. Carr, Critical Theory, and International Relations", *Review of International Studies*, 23, 3, 1997, 321-338.

Charles Jones, "E.H. Carr: Ambivalent Realist", Francis A. Beer ve Robert Harriman (der.) *Post-Realism: The Rhetorical Turn in International Relations* içinde, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996.

Charles Jones, *E.H. Carr and International Relations: A Duty to Lie*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Chris Brown, *Understanding International Relations*, Basingstoke: Palgrave Macmillan Press, 2. baskı, 2001.

David Long&Peter Wilson (der.), *Thinkers of the Twenty Years' Crisis: Inter-War Idealism Reassessed*, Oxford: Clarendon, 1995.

E.H. Carr, *New Society*, Londra: Macmillan, 1951.

E.H. Carr, *Yirmi Yıl Krizi*, çev. Can Cemgil, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

E.H. Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919 1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Londra: Macmillan, 1939 [2001].

Graham Evans, "E.H. Carr and International Relations", *British Journal of International Studies*, 1, 2, 1975, 77-97.

Hans J. Morgethau, "The Political Realism of E.H. Carr", *World Politics*, c. 1:10, 1 1948, 127-134.

Hans J. Morgenthau, *Truth and Power: Essays of a Decade, 1960 70*, New York: Praeger, 1970.

Hedley Bull, "The Twenty Years' Crisis, Thirty Years On", *International Journal*, XXIV, 4, 1969.

James Der Derian (der.), *International theory:Critical Investigations*, New York: New York University Press, 1995.

J.D.B. Miller, "E.H. Carr: The Realist's Realist", *The National Interest*, Güz 1991, 65-71.

John J. Mearsheimer, "E.H. Carr vs. Idealism: The Battle Rages On", *International Relations*, c. 19(2), 2005, 139–152.

Jonathan Haslam, *The Vices of Integrity: E.H. Carr, 1892-1982*. Londra, Verso, 1999.

Karl Mannheim, *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*. Londra: Kegan Paul, 1936 [Kessinger Publishing, 2008]

Ken Booth. "Security in Anarchy: Utopian Realism in Theory and Practice,", *International Affairs* 67, 3, 1991, 527–545.

Michael Cox (der.), *E.H. Carr: A Critical Appraisal*, Londra: Palgrave, 2000.

Michael Cox, "Giriş", *Yirmi Yıl Krizi* içinde, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2015.

Michael Joseph Smith, *Realist Thought from Weber to Kissinger* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1986), Bölüm 4, "E.H. Carr: Realism as Relativism", 68-98.

R. Niebuhr, *Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics and Politics*, New York 1932 [New York: Londra: Charles Scribner's Sons, 1948].

Paul Howe, "The Utoplan Realism of E.H. Carr", *Review of International Studies*, 20, 3, 1994, 277-298.

Peter Wilson, "Radicalism for a Conservative Purpose: Peculiar Realism of E.H. Carr", *Millennium Journal of International Studies*, 30, 2001, 123-136

Peter Wilson. "E.H. Carr: The Revolutionist's Realist", *First Press. The Global Site*, 2000

R.W. Davies, "Carr's Changing Views of the Soviet Union", Michael Cox (der.), *E.H. Carr: Critical Appraisal* içinde, s. 91-108, 2000, Londra. Palgrave.

Sean Molloy, "Hans J. Morgenthau Versus E.H. Carr: Conflicting Conceptions of Ethics in Realism", Duncan Bell (der.) *Political Thought and International Relations: Variations on a Realist Theme* içinde, New York: Oxford University Press Inc., 2008, 83–105

Whittle Johnston, "E.H. Carr's Theory of International Relations: A Critique", *Journal of Politics*, XXIX, 29, 1967, 861-84.

William T.R. Fox, 1985. "E.H. Carr and Political Realism: Vision and Revision", *Review of International Studies* 11 (Ocak): 1–16.

DİPNOTLAR

1 Carr'ın yaşamı ve eserlerine dair detaylı bir kronoloji için bkz. M. Cox (der.), *E.H. Carr: A Critical Appraisal* (Londra: Palgrave, 2000), s. 339-343

2 Jonathan Haslam, "We Need a Faith: E.H. Carr, 1892-1982", *History Today* 33/8 (Ağustos 1983): 39.

3 Her ne kadar Carr gerek tarih yazılarında gerek uluslararası ilişkilere dair kalemc aldığı farklı yazılarda Marksist kuram içerisinde yer alan birçok kuramsal katkıyı ve kavramı kullansa da, "sınıfsız toplum" ve "uluslararası alana yayılan proleterya diktatörlüğü" gibi nosyonları gerçekleşmesi mümkün olmayan amaçlar olarak görüyordu.

4 Carr'a göre, Von Mises ya da Hayek gibi klasik liberal ekonomistlerin teorik açıklamalarının hiçbiri, planlama döneminde pek çok toplumsal konunun benzer uygulamaların eksik olduğu Batı'dan daha başarılı bir şekilde gerçekleştirildiği gerçeğini herhangi bir şekilde değiştirmemekteydi. Carr'ın Sovyetler Birliği ile zaman içerisinde değişimler de gösteren düşüncelerinin bir analizi için bkz. R.W. Davies, "Carr's Changing Views of the Soviet Union", Michael Cox (der.), *E.H. Carr: Critical Appraisal* (Londra: Palgrave, 2000), s. 91-108.

5 Michael Cox, "Giriş", *Yirmi Yıl Krizi*, 2. baskı (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015), s. 9.

6 Carr için böylesi radikal bir değişimi içeren bir program olmadan ne genel olarak dünyanın ne de özelde Britanya'nın kalkınması mümkündü.

7 Michael Cox (der.), *E.H. Carr: A Critical Appraisal* (Londra: Palgrave, 2000).

8 Cox, "Giriş", s. 2.

9 E.H. Carr, *International Relations since the Peace Treaties* (Londra: Macmillan, 1937).

10 E.H. Carr, *International Relations Between The Two World Wars* (Londra: Maemillan, 1947).

11 E.H. Carr, *Twenty Years' Crisis* (Londra: Macmillan, 1939).

12 Carr, ilk Uluslararası İlişkiler Kürsüsü'nün 1919 yılında kurulduğu yer olan Aberystwyth'teki görevinden savaş sebebiyle ayrılmak durumunda kalsa da, burada düzenli olarak kamuya açık dersler vermeye devam ediyordu.

13 E.H. Carr, *Conditions of Peace* (Londra: Macmillan and Co., 1942).

14 E.H. Carr, *Nationalism and After* (Londra: Macmillan and Co., 1945).

15 E.H. Carr, *The Soviet Impact on the Western World* (Londra: Macmillan, 1946)

16 İlk üç cildi *Bolşevik Devrimi 1-2-3* şeklinde Metis Yayınları tarafından Türkçeye 2011 yılında kazandırılmıştır.

17 E.H. Carr, *What is History* (New York: Knopf, 1961). Türkçe'ye *Tarih Nedir?* adıyla Birikim Yayınları tarafından 1980'de kazandırılmıştır.

18 Genel olarak Türkçeye "yatıştırma" ve "yatıştırma politikası" olarak çevrilen *appeasement* ve *policy of appeasement* terimleri, esas itibariyle uluslararası uyuşmazlıkları çözmek için akılcı pazarlık ve tedakârlıklar yoluyla belli mağduriyetleri kabul etme ve gidermeye çalışma politikasıdır, ki bu yolla sonuçları daha pahalı, kanlı ve muhtemelen tehlikeli olacak bir silahlı çatışmadan sakınmak mümkün olabilir. Öte yandan, Chamberlain'in sıklıkla eleştirilen politikasına atıfla, "savaş tehditi patlak verdiğinde karşı tarafa belli ödünler ve tavizler verme", "saldırganlarını taleplerine boyun eğme" gibi olumsuz bir içerik taşıyan anlamlarda da kullanılmaktadır.

19 Bu yönde bir görüş bildiren ünlü uluslararası ilişkiler kuramcısı James Der Derian gibi düşünürlere göre ise, uluslararası ilişkiler disiplininde realizmin modern haliyle ilk ele alınışı Carr'ın 1939 yılında *Yirmi Yıl Krizi* ile başlattığı polemikte kendine yer bulmuştur (James Der Derian [der.], *International theory: Critical Investigations* [New York: New York University Press, 1995], s. 385). Kimi yorumlara göre ise, E.H. Carr realizmin temel önermelerini ilk olarak ortaya koyma girişiminde bulunan figür olsa da, uluslararası ilişkiler kuramında ve disiplinin gelişimi bağlamında gerçekçiliğin ya da siyasal realizmin temel önermelerini sistematik ve kapsamlı bir biçimde ortaya koyan düşünür Hans Morgherthau'dur. Kimi çalışmalarda realizmin temel önermeleri sıralanırken Carr'a çok az ve hatta bazen hiç atıf yapılmamasının altında yatan nedenin de bu olduğunu burada kısaca belirtmekte fayda vardır.

20 Carr'ın realistlerle idealistler-ütopyacılar arasında süregelen tartışmayı başlatan isim olmadığını, ancak 20. yüzyılda uluslararası ilişkiler kuramının bu eksende bir tartışma içinde olmasında temel tanımlamaları yaptığını belirtmekte fayda var.

21 Bu yönde bir okuma ve değerlendirme için bkz. J.D.B. Miller, "E.H. Carr: The Realist's Realist", *The National Interest*. Güz (1991): 65-71.

22 E.H. Carr, *Yirmi Yıl Krizi*, çev. Can Cemgil (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015), s. 111-112.

23 R. Niebuhr, *Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics and Politics* (New York, 1932).

24 Realizmin ÜİK içerisinde hâkim düşünce okulu haline gelmesinde en önemli paya sahip kuramcılardan biri olan Hans Morgenthau, devletlerin eylemlerinin ahlaki ilkeler ya da hukuki yükümlülükler tarafından değil tıpkı insan doğasında da olduğu gibi güç ve çıkar arayışı yoluyla belirlendiğini iddia etmektedir. (Hans J. Morgenthau, *Truth and Power: Essays of a Decade, 1960-70* [New York: Praeger, 1970], s. 382).

25 John J. Mearsheimer, "E.H. Carr vs. Idealism: The Battle Rages On", *International Relations*, 19/2 (2005): 139-152. Mearsheimer ayrıca, Carr'ın eğer bugün yaşasaydı son yıllarda güç siyasetini görmezden gelen bir yaklaşımla İngiliz düşünce hayatında etkili olan idealistler karşısında şaşkınlığa düşeceğini iddia etmektedir.

26 C. Jones, eserinde Mannheim'in E.H. Carr'in düşüncesindeki rolü ve önemine dikkat çekmektedir; bkz. "E.H. Carr and International Relations", bölüm 6.

27 Örneğin Ken Booth da Carr üzerine yorum yaparların onun ütopyanizme getirdiği eleştiriler üzerinden bir okuma yapar ve kanıya varmakta aceleci davrandığını, bu sebepten de realizme getirdiği eleştirileri ve ütopyacılığa dair olumlu yorumları, bir anlamıyla bu konudaki kararsızlığını, kaydetmekte başarısız olduklarını belirtir (Ken Booth, "Security in Anarchy: Utopian Realism in Theory and Practice,", *International Affairs* 67/3 [1991]: 531)

28 Carr, *Yirmi Yıl Krizi*, s. 245-246.

29 *Aşa*, s. 137.

30 Ken Booth, agm; aynı zamanda bkz. Seán Molloy, "Hans J. Morgenthau Versus E.H. Carr: Conflicting Conceptions of Ethics in Realism", Duncan Bell (der.) *Political Thought and International Relations: Variations on a Realist Theme* (New York: Oxford University Press Inc., 2008), s. 94.

31 Peter Wilson, "E.H. Carr: The Revolutionist's Realist", *First Press. The Global Site*, 2000.

32 *Animus dominandi*, insanın doğası itibariyle egoist olduğunu, her zaman güç ve iktidar peşinde koştuğunu ifade etmektedir ve uluslararası ilişkilerde devletlerin davranışını insan doğasına dayandırarak açıklamaya yatkın realist akımın sıkıklıkla kullandığı terimlerden biridir.

33 Bu durumu en iyi Carr'ın *New Society* (Yeni Toplum) adlı eserinde görmek mümkündür: "İnsanların genelde kötülüğe eğilimli oldukları inkâr etme eğiliminde olmadım". Öte yandan Carr şu tespiti de akabinde eklemektedir: "İyilik de kötülük de tamamen insanlara ait olgulardır." (E.H. Carr, *New Society* [Londra: Macmillan, 1951], s. 8).

34 Wilson, agm, s. 10.

35 Aynıyerde.

36 Örneğin bkz. Cox, "Giriş".

37 Bkz. "Otobiyografi". Michael Cox (der.), *E.H. Carr: A Critical Appraisal* (2000), s. xix.

ULEMANIN ZORLU TERCİHİ: İSLAM PADİŞAHI GAZAN HAN'IN AŞKI MI, ÜMMETİN GELECEĞİ Mİ?

MUSTAFA UYAR

Cengiz imparatorluğundan ayrılan hanlıklar, başta siyaset ve kültür bakımından Moğol İmparatorluğu karakterini taşıyordu; ancak zamanla, hâkim bulundukları bölgelerdeki yerel kültürlere uyum sağladılar. Bu sürecin önemli sonuçlarından biri de hükümdarların gerçekleştirdiği din değiştirme vakalarıydı. Müslümanlığa yeni girmiş Moğollar, yaşadıkları dönüşümle birlikte, geçmişten getirdikleri bazı alışkanlık ve uygulamaları da devam ettirdiler. Bunlardan en önemlisi evliliğe dair gelenekleriydi.

Cengiz Han ve hanedanı, tarihte eşine az rastlanır genişlikte bir imparatorluk kurmuşlardı. İmparatorluğun kısa zamanda genişlemesi doğal bir sonuç olarak hızlı bir parçalanmayı da beraberinde getirmişti. Ortaçağa özgü yönetim mekanizmaları, bu ölçüde geniş bir imparatorluğun tek merkezden yönetilmesine uygun değildi. Bu sebeple, Cengiz imparatorluğu bünyesinden koparak Karakorum başkentli merkez Moğol Hanlığı dışında Altın Orda, Çağataylı ve İlhanlı devletleri meydana gelmişti.

Moğol İmparatoru Cengiz Han.

British Museum Koleksiyonu

Bu hanlıklar önceleri siyaset ve kültür bakımından içinden doğdukları Moğol İmparatorluğu karakterini taşırken, zamanla hâkim bulundukları bölgelerdeki yerel kültürlere adapte olacaklardı. Moğolların maruz kaldığı bu kültürlenme sürecinin önemli bir sonucu, hükümdarların gerçekleştirdiği din değiştirme vakalarıydı.

Orta Asya konar-göçerlerinin, İslam topraklarına gelmelerinden önce ve sonra İslam'a geçmelerinde, Asyatik şamanlarla benzerlikler gösteren popüler mistiklerin etkisi büyük olmuştu. Bunların uzlaştırmacı, kitabi olmayan yapıları ve şamanları andıran kıyafetleri, kabileler arasında İslam'ın yayılmasını hızlandırmıştı.[1] Moğol elitî tarafından kabul gören ve o çevreye yaklaşabilenler, yerli devlet adamlarının hoşgördüğü ve kurumsal (yahut kitabi) İslam'ı benimsemiş muhite yakın, ılımlı sufilerdi. Ancak İlhanlı sarayı etrafında iki derviş grubu bulunmaktaydı: Bunlardan ilki heterodoks olup, dervişler yahut fakirler olarak bilinirdi. İkincisi ise ılımlı ve kurumsal şeklinde tanımlanabilmektedir.[2]

Gerçek dünyadan kendilerini soyutlama, sefillik, sosyal normlara karşı gelme ve tuhaf elbiseler giyme, "fakir"lerin genel karakterleri idi. Bu dilenci dervişler şeriata karşı gelmek, felsefi ve dinsel olarak aykırı düşünceler yaymakla itham edilmekteydi. Nispeten kurumsal ikinci grubun İslam anayasası şeriata daha itaatkâr olduğu söylenebilir. Bunlar aynı zamanda, ılımlı bir çilecilik anlayışına sahip olup ulema ve yönetici kesimle diğerlerine nazaran daha yakın bir ilişki içindeydi. Elbette bu iki grubun birbirinden tamamen yalıt ve ayrı bir hayat sürdüğünü iddia etmek yanlış olacaktır. Her iki gruptan da aradaki irtibatı sağlayan şahsiyetlerin bulunduğunu kabul etmek gerekir.[3]

Moğol hanlarını dinsel bakımdan en fazla etkileyen ekol, Harezmli Ebu el-Cennab Necmeddin Kübra'nın (1145-1221) kurduğu Kübreviyye tarikatıdır. Kübreviyye, Orta Asya kökenli Yeseviyye ve Hacegân gibi döneme damgasını vuran, büyük nüfuza sahip tarikatlardandı. Bu tarikat Türklerin yoğun nüfusa sahip olduğu Harezmşahlar Devleti yönetimindeki Harezm

bölgesinde doğmuş, bu itibarla Türk sosyokültürel ortamında şekillenmiş ve düşün bakımından bu çevreden beslenmişti. Necmeddin Kübra, Kübrevi ekolünü devam ettirecek altmışa yakın halife yetiştirmişti. Bu halifeler aracılığıyla tarikat, 13. ve 14. yüzyıllarda Orta Asya'dan Hindistan ve Irak'a kadar geniş bir alana yayılmıştı.[4] Dönemin kaynakları, Kübreviyye okulundan yetişen, Moğol hükümdarları ve aristokratlarını etkileyerek İslam'a girmelerini sağlayan bazı önemli şahsiyetler hakkında önemli bilgiler vermektedir.

İslamiyet'i ilk kabul eden Moğol hükümdarı, Altın Orda hanı Berke'dir (1256-1266). Berke, henüz hanlık tahtına oturmadan önce Kübreviyye tarikatının önemli temsilcisi Seyfeddin Baherzi'nin etkisiyle İslamiyet'e girmişti.[5] Kronolojik sıraya göre, Berke Han'dan sonra İslamiyet'e giren hükümdar, İran Moğolları lideri İlhan Tegüder'dir (1282-1284). Müslüman olduktan sonra Ahmed ismini alan bu ilhanın din değiştirmesi, İlhanlık içinde büyük tepkilere neden olmuştu. İlhan Tegüder Ahmed, kardeşi Abaka Han'ın (1265-1282) oğlu Argun (1284-1291) tarafından tahttan indirilip idam edildi.

İslam'ı kabul eden sonraki İlhanlı hükümdarı Gazan Han (1295-1304), Demavend Dağı'nın kuzeyindeki bir kasaba olan Lar'da, 17 Haziran 1295'te büyük bir törenle İslamiyet'e girdi. Onun Müslümanlığı kabulü ve yaptığı geniş çaplı reformların[6] da etkisiyle İlhanlı Devleti artık İslami bir döneme geçmiş bulunuyordu. Gazan Han'ın İslamiyet'e geçme törenini gerçekleştiren şahıs, yine Kübreviyye ekolünden yetişen Sadreddin İbrahim Hamuveyi'dir (öl. 1322)[7]. Bazı tanınmış heterodoks Türk sufi dervişlerinin Gazan'ın da çevresine girdiği görülmektedir: Gazan Han, 1303 tarihinde karşılaştığı meşhur Barak Baba'ya (1257-58-1307) özel bir önem vermişti.[8]

Gazan Han'dan sonra İslamiyet'i kabul eden diğer bir önemli Moğol hükümdarı, Çağataylı hanı Tarmaşirin'dir (1331-1334). Tarmaşirin, adından da anlaşılacağı gibi, önceleri Budist idi; adı (Sanskritçe *Dharmaśrī*), "*Dharma*'ya (Budizm'in ilkeleri) saygı gösteren kişi" anlamına geliyordu.[9] Müslüman olduktan sonra Alaeddin ismini ve Sultan el-Azâm unvanını almıştı.

Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî'nin *Câmiu't-tevârîh*'inde Cengiz Han'ı tahtında tasvir eden bir minyatür.

Müslümanlığa giren sonraki Moğol hanı Özbek Han (1313-1340), Altın Orda Devleti'nin en önemli hükümdarı sayılmaktadır; devlet onun zamanında altın çağını yaşamıştı. Özbek Han tahminen 1320 yılında, tahta oturduktan sonra Müslüman olmuş ve Muhammed adını almıştı. Bu tarihten sonra bastırdığı paralarda "el-Sultan el-Azâm Giyaseddin Muhammed Özbek Han el-Adil" ibaresi bulunuyordu.[10] Berke Han döneminde temelleri atılan Altın Orda Devleti'nin İslamlaşma serüveni, Özbek Han'ın din değiştirmesi ile kalıcı olmuş, hem dinsel hem de etnik bakımdan şekillenen bir Özbek halkı vücuda gelmişti.[11]

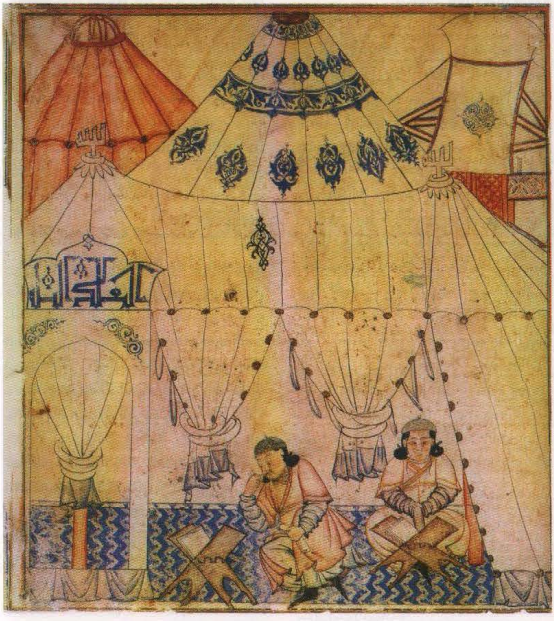
Moğol hanları İslamiyet'e girmekle birlikte eski dini inanışlarını da devam ettirmekteydiler. Çevrelerinde tuttukları uzlaştırmacı ve ılımlı dinadamları, onların eski dönemlerdeki dinlerine ait alışkanlık ve âdetlerini sürdürmelerine ses çıkarmıyordu. Sözgelimi, Tegüder'in Müslüman olduktan sonra şarap içmekten kaçınmakla birlikte kımız içmeye devam ettiğini, fakat bu âdetinin dinadamları muhiti için bir sorun oluşturmadığını görüyoruz.[12] Diğer taraftan Gazan Han'ın, "önceki dinine ait olmak üzere, bir ağaca nişaneler bağlayıp ağacın etrafında askerleri ile birlikte raks ettiği, *eski tanrısına* zafer için yakardığı, sonrasında ise İslami usulde ibadet ettiği", dönemin vakanüvisi Reşideddin Fazlullah tarafından kaydedilmiştir.[13]

Bu ılımlılık ile dinin kaidelerine aykırı kültürel bazı uygulamaları görmezden gelme ve dine yeni ısınanları yıldırmama prensibi, sadece Müslüman dini şahsiyetlerince değil, Hıristiyan dinadamları tarafından da Moğollara karşı benimsenen bir tutum olmuştu. Hıristiyanlığı kabul eden ve neredeyse tamamen hayvansal gıdalar tüketen Moğolların Perhiz zamanını nasıl geçirecekleri sorunu, bu ılımlı anlayış sayesinde çözülmüştü: Onlara, Perhiz zamanında et dışında diğer hayvansal gıdalardan faydalanma izni verilmişti.[14]

Moğol toplumunda evlilik o kadar mühim bir konuydu ki, ölüler dahi birbiriyle evlendirilmekteydi. Ebeveynler nişanlılık ya da gençlik çağında ölen evlatlarını birbirlerine nikâhlamaktaydı. Bunun için bir parça kâğıt üzerine birkaç insan, hayvan, elbise ve eşya resmi çiziyor, bunları nikâh senedi ile birlikte yakıyor; bu ateşin alevlerinden yükselen dumanın, çizilen eşyaları ve nikâh senedini genç yaşta ölen eşlere götürdüğüne inanıyorlardı.

Öte yandan, Müslümanlığa yeni girmiş Moğolların yemek içmek dışında sosyokültürel yapılarından kolayca sökün atamayacakları bazı alışkanlık ve uygulamaları da vardı. Bunlardan en önemlisi evliliğe dair geleneklerdi.

Söz konusu dönemlerde Moğol toplumunda yalnız yaşayan bir kadın veya erkek bulunması nadirdi; evlilik hukukunda, herkesin herhangi bir şekilde kendisine bir eş bulabilmesine çaba gösterilmekteydi. Özellikle kızın baba evinde kalması hiç de beğenilen bir şey değildi: "Her kızın yazgısı bir erkeğe verilmek ve evde yaşlanmamaktır." Evlilik o kadar mühim ve vazgeçilmez bir konuydu ki, ölüler dahi birbiriyle evlendirilmekteydi. Anneler ve babalar nişanlılık ya da gençlik çağında ölen evlatlarını birbirlerine nikâhlamaktaydı. Bunun için bir parça kâğıt üzerine birkaç insan, hayvan, elbise ve eşya resmi çiziyor, bunları nikâh senedi ile birlikte yakıyor; bu ateşin alevlerinden yükselen ve göğe giden dumanın, çizilen eşyaları ve nikâh senedini genç yaşta ölen eşlere götürdüğüne inanıyorlardı. Ardından bu iki tarafın anne ve babası akraba oluyordu.

Câmiu't-tevârîh'te Gazan Han'ı Kuran okurken tasvir eden bir minyatür.

Hiç kuşkusuz Moğolların evliliğe olan ilgileri ve şiddetli bağlılıklarının her şeyden önce iktisadi nedenleri vardı. Evvela savaşlar, av ve bunun gibi hususlarda nüfusun artmasının ve kabile fertlerinin çoğalmasının onlar açısından hayati bir yönü bulunuyordu; ikinci olarak, yabancı kabileler ile akrabalığın, kabilenin servetinin artmasına etkili bir biçimde yardım etmesi ve savaş için onlardan yardım alınmasını sağlaması söz konusuydu.

Moğol erkekler anne, öz kız kardeş, kız ve gelin müstesna olmak üzere tüm dul akrabalarla evlenebilirdi. Bir babadan olma kız kardeşler ve ölümünden sonra erkek kardeşin hanımı ile evlenmek de cari idi. Her erkek, babanın ölümünden sonra onun hanımlarını alabilirdi ve bu âdet oldukça yaygındı. Böyle olmadığında, ailenin gençlerinden bir diğerinin bu işi üstlenmesi gerekirdi. Kadının kız kardeşi ile evlenmek de oldukça yaygın bir âdetti.

Babanın hanımlarıyla evlenme uygulaması şöyle idi: Moğol reisleri ve hanları arasında olduğu şekliyle, bir han öldüğünde onun eşleri küçük oğluna tevarüs ederdi. Oğul, bu kadınları ya kendisi alır ya da başkalarına bağışlardı. Onlarla evlendiğinde, babası nezdindeki en önemli kadın onun için de en önemli eş olurdu. Dönemin kaynağı *Câmiü't-Tevarih*'te, babası Toluy'dan Hülegü'ye tevarüs eden Dokuz Hatun hakkında "O, babanın hanımı olduğundan diğer hatunlardan daha ehemmiyetliydi" denmektedir.[15]

İlhanlılar döneminde ve Moğolların Müslüman olmalarından sonra da İslam hükümlerine aykırı bazı âdet, gelenek ve uygulamaların sürdüğünü açıklıkla görmekteyiz. Bu aykırı uygulamalardan en önemlisi, yukarıda değindiğimiz İslamiyet öncesi Moğol evlenme geleneklerinin devam ettirilmesidir. Örneğin İlhan Ahmed Tegüder, babasının kuması olan İlkutlug ile evlenmiş ve onu en önemli eşlerinin mevkiine geçirmişti.[16] Tegüder bu evliliği, Kuran'daki "Babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin (*Nisa* 22)" kıstasına aykırı biçimde yapmış

olmasına rağmen, yakınındaki Şeyh Abdurrahman ve İşan Hasan Mengli[17] gibi dini hüviyete sahip kişilerden herhangi bir tepki almamıştı.

Yine benzer şekilde İlhan Ebu Said (1316-1335), eşleri arasında iki kadına çok önem vermekteydi; ikisiyle de büyük bir aşk neticesinde evlenmişti. Bunlardan biri Emir Çoban'ın (öl. 1327) kızı Bağdad Hatun, diğeri aynı emirin oğlu Dımaşk Hoca'nın kızı Dilşad Hatun'du. Bu iki kadın hala ve yeğen idiler. İslam hukukunda hala ve yeğen, aynı anda tek bir kişinin nikâhında olamazdı. Fakat bu kadınlardan bahseden kaynakların neredeyse tamamı, Ebu Said'in hem Dilşad Hatun hem de Bağdad Hatun'la aynı anda evli olduğunu kaydeder.[18]

İslam hukuku ve kadim Moğol geleneklerinin çatışmasının en çarpıcı örneği ise, Gazan Han'ın bir evliliği sırasında meydana gelmişti. Gazan Han İslamiyet'i seçtiğinde gayretkeş bir biçimde İlhanlı Devleti'ne İslami esaslara göre yeni bir düzen veriyor, çeşitli reformlar yapıyordu. Uzun bir aradan sonra Ortadoğu'da İslam'ı tekrar canlandırdığı ve dinsel kurumları ihya ettiği için kaynaklar tarafından "İslam Padişahı" unvanıyla anılmaktaydı. Gazan Han sayesinde Müslüman topluluklar, uzun süredir kaybettikleri itibar ve özgüvenlerini tekrar kazanmıştı. Dinsel kimliğin ön planda olduğu Ortaçağ devrinin Müslümanları, gayrimüslim topluluklara karşı kendilerini daha güvende hissetmeye başlamıştı.

Fakat Gazan Han, dinine karşı gösterdiği tüm bu gayret ve özverisini berhava edecek bir sorunla karşılaştı. Ayrıntısını şimdi vereceğimiz bu sorun, Müslümanları tekrar eski karanlık günlerine gömecek bir niteliğe sahipti. Gazan Han, babası İlhan Argun'un eşlerinden olup kendisine intikal eden Bulgan Hatun'a çok âşıktı; Bulgan Hatun'a ait "güzellikten öte bir cazibeye vurgun olduğunu" bizzat dillendiriyordu.[19] Moğol geleneği, babanın eşlerinden biri ile evlenmeye izin verdiğinden, Gazan Han için bu tarz bir evlilikte sorun yoktu. Fakat İslami hukuk ve

Câmiu't-tevârîh'te Gazan Han'ın İslamiyet'e girişini tasvir eden bir minyatür.

gelenek bu tarz bir evliliği reddetmekteydi.

İslam uleması, bu evlilik hadisesinin arkasındaki köklü Asyatik geleneği göremeyip bunu sadece Gazan'ın kişisel ihtirasına bağlamış olacaklar ki, bu birlikteliğin İslam kaidelerine aykırı olduğunu bir çırpıda kendisine söyleyiverdiler. Bu dinsel yasak kendisine bildirildiğinde Gazan Han çok hiddetlenmiş olmalıdır. Kaynağın ifadesinden çıkardığımız anlama göre, Bulgan Hatun'a olan aşkından kesinlikle ödün vermeyecekti; ya bu yasağı aşıp sevdiği kadınla hayatına devam edecek ya da "eski dinine geri dönecekti".[20] Saray çevresin-

Câmiu't-tevârîh'te Gazan Han ve eşini tasvir eden bir minyatür.

deki Müslüman elit, böyle güçlü bir hükümdarı kaybetmeyi, hatta onun düşmanı olmayı göze alamazdı. Onun tekrar eski dinine dönmesi, İran'daki Müslüman toplumlara ait kazanımların hızla ve trajik biçimde yok olması demekti. Bu konudaki çözümün acilen ve Gazan Han'ın arzusu yönünde üretilmesi gerekiyordu. Sorunun çözümü yine ılımlı, katalizör mahiyetteki şahsiyetlerin devreye girmesiyle üretilmiş olmalıdır. Bulunan yöntem basit ve pratikti: Gazan'ın babası İlhan Argun Müslüman değildi, bu sebeple Bulgan Hatun ile nikâhı da fıkhen meşru olamazdı ve geçersizdi. Dolayısıyla Gazan'ın, gerçekte babası Argun Han ile hiç nikâhlanmamış sayılan bu hatunla evlenmesinde "şer'en" bir sakınca yoktu.[21] Bu çözüm, kaynağın ifadesine göre, hatunla evlenmeyi çok isteyen Gazan Han'ın "tekrar eski dinine dönmesine mani olmuş, İslam dininde kalmasını" sağlamıştı.[22] Bir kez daha siyasi otoritenin sert tabiatı, dinsel normları kendi arzusu doğrultusunda biçimlendirmişti.

MUSTAFA UYAR
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ORTAÇAĞ TARİHİ
ANABİLİM DALI

DİPNOTLAR

1 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara, 1991), s. 19; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfîlik: Kalenderîler* (Ankara, 1992), s. 12.

2 Amitai, Reuven, "Sufis and Shamans: Some Remarks on the Islamization of the Mongols in the Ilkhanate", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 42/1 (1999): 28.

3 Ocak, a.g.e., s. 12; Ahmet T. Karamustafa, *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period, 1200-1550* (Salt Lake City: University of Utah, 1994), s. 2 vd.; Amitai, a.g.e., s. 28 vd.

4 Hamid Algar, "Necmeddin-i Kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), c. 32, s. 500.

5 A. Yu. Yakubovsky, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren (Ankara, 1976), s. 144-145; E.E. Karimov, "The Advent of Islam: Extent and Impact", *History of Civilizations of Central Asia*, ed. C.E. Bosworth-M.S. Asimov, 4/2 (Paris, 2000): 84; H. Algar, "Necmeddin-i Kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), c. 32, s. 502-503; Michal Biran, "The Chaghadaids and Islam: The Conversion of Tarmashirin Khan (1331-34)", *Journal of the American Oriental Society* CXXII/4 (2002): 746; Enver Konukçu, "Berke Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1992), c. 5, s. 506.

6 Ayrıntı için bkz. O. Gazi Özgüdenli, *Moğol İranında Gelenek ve Değişim: Gazan Han ve Reformları (1295-1304)* (İstanbul, 2009).

7 Jamal J. Elias, "The Sufi Lords of Bahrabad: Sa'd al-Din and Sadr al-Din Hamuwayi", *Iranian Studies* 27/1-4 (1994): 53-75.

8 Bernard Lewis, "Barâk Bâbâ", *Encyclopedia of Islam (Second Edition)* (Leiden, 1960), c. 1, s. 1031.

9 Biran, a.g.e., s. 745.

10 Mustafa Kafalı, "Özbek Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2007), c. 34, s. 108.

11 Devin DeWeese, *Islamization and Native Religion in the Golden Horde. Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition* (Pennsylvania State University Press, 1994), s. 90; Yakubovsky, a.g.e., s. 145-146.

12 'Abd el-Allâh b. Fazl el-Allâh el-Şirâzî Vassâf, *Tecziyet el-Emsâr ve Tezjiyet el-A'sâr* (Tahran, 1269), s. 110.

13 Karl Jahn, *Geschichte Ġāzān Ḫān's aus dem Ta'rīḫ-i Mubārak-i Ġāzānī des Rašīd al-Dīn Faḍlallāh b. 'Imād al-Daula Abūl Ḫair* (Londra, 1940), s. 141-142.

14 Henry Hoyle Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century* (Londra, 1876), c. 1, s. 543.

15 Şirin Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, çev. Mustafa Uyar (Ankara, 2015), s. 31-32.

16 Beyânî, a.g.e., s. 39.

17 Bu şahsiyetler hakkında ayrıntı için bkz. Mustafa Uyar, "İlhanlı Hükümdarlarının İslâm'a Girmesinde Rol Alan Türk Sûfîleri: İlhan Tegüder ve Gazan Han Devirleri", *Belleten* 76/275 (2012): 7-30.

18 Beyânî, a.g.e., s. 32; Nilgün Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığında Siyaset ve Kadın", *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin (Ankara, 2011): 552 vd.

19 Beyânî, a.g.e., s. 50.

20 Halil ibn Aybek el-Safedî, *Kitâb el-Vâfî bi el-Vefeyât*, tah. Ahmed Arnavût-Mustafa Türki (Beyrut, 2000), c. 25, s. 123.

21 el-Safedî, a.g.e., c. 25, s. 122-123; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Durar el-Kâmine, fî A'yân el-Mi'e el-Sâmine* (Beyrut, 1993), c. 3, s. 213; Reuven Amitai-Preiss, "Ghazan, Islam and Mongol Tradition: A View from the Mamluk Sultanate", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 59 (1996): 2-3.

22 el-Safedî, a.g.e., c. 25, s. 123.

NOSTALJİNİN ÖTESİNDE

"KAYBEDİLMİŞ MEMLEKETLER"

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ RUMLARIN TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL BİR TARİHİ

19. YÜZYIL ORTASINDAN 20. YÜZYIL BAŞINA

"Kaybedilmiş memleketler" tabiri Yunanistan'da çok sık kullanılır. Bu tabir, 1919-22 arasındaki Yunan-Türk savaşı ve Lozan Antlaşması'nın sonucu olarak memleketlerini terk etmeye zorlanan Osmanlı Hıristiyanı göçmenlerin özgün kökenlerine atıfta bulunur.

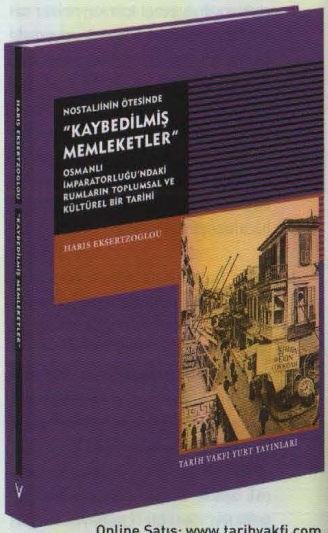
İlk bakışta bu tabirin anlamı gayet açık gibidir, fakat aynı zamanda belirsizliklerle yüklüdür, zira travmalarla ve çeşitli güçlüklerle dolu olan bu memleketlerin hatırası, göçmenlerin kimliği ve Yunan toplumunun eşit bir parçası olma arzularıyla doğrudan ilintili hassas bir durumun ispatıdır.

(...) Ne var ki, bu kitabın amacı Küçük Asya'nın hafıza kültürünü araştırmak değil.

Daha ziyade, genel kamuoyu dahil olmak üzere, Osmanlı toplumunun bünyesi dahilinde bulunan, dışlanmaya tabi tutulmayan, kendine yeterli olan bu grupların kültürel ve toplumsal tarihi üzerinde daha derinlemesine bir kazı araştırmasına girişmek üzere Yunan Osmanlılar, Romioi ile ilgilenenlere bir çağrı niteliğinde olduğu söylenebilir.

Hayırseverlik ve yoksulluk, tüketim ve toplumsal cinsiyet ilişkileri, bu kitabı tamama ermiş bir çalışma olarak bir arada tutan alanlar. Kitabın Türkiyeli okuyucular için yararlı olacağını umuyorum.

H. Eksertzoglou

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

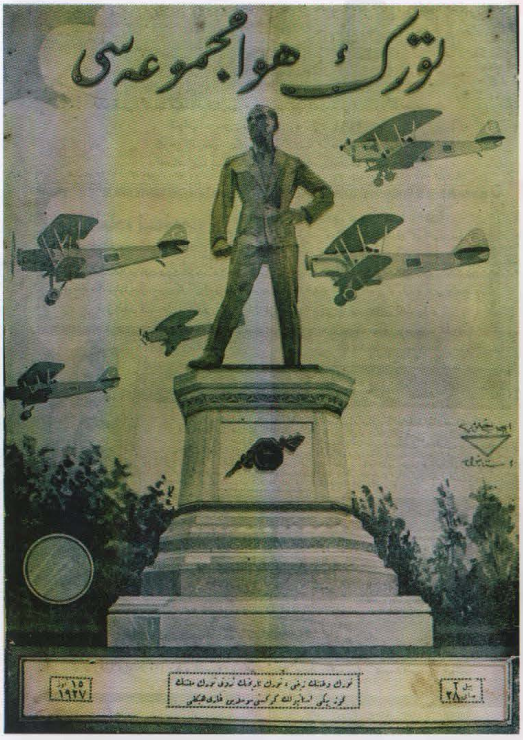
TARİH VAKFI

Country of Honour
Germany
ONUR ÜLKESİ
ALMANYA
expomed
eurasia
Medikal sektörün buluşma noktası!
24 - 27 Mart 2016
İstanbul
EŞ ZAMANLI
labtech
eurasia
med
@expomedeurasia
@expomed-eurasia
www.expomedistanbul.com
KOSGEB
TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul
Büyükçekmece, İstanbul / Turkey
Organizatör:
Reed
Reed Tüyap Fuarcılık A.Ş.
BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TOBB (TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ) DENETİMİNDE DÜZENLENMEKTEDİR.

MİLLİ BİLİNÇ YARATMA SÜRECİNDE BİR SEFERBERLİK:
KORKUNUN ECELLE İMTİHANI VE "TÜRKKUŞU"

ÖMER OBUZ

Bu makale, Kemalizmin genelde Türk havacılığı, özelde ise Türkkuşu üzerinden milli bilinçle ilgisini, güvenlik algısını, milli bilinçten ne şekilde yararlandığını ve bu uğurda izlediği propagandayı incelemeyi hedeflemektedir. Pek tabii bu alanda çeşitli çalışmalar yapılmış olmakla birlikte konuyu milli bilinç/kimlik bağlamında ve Türkkuşu ekseninde ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Burada rejimin ulus-devlet inşasında milli bilinçten nasıl yararlandığı havacılık ve Türkkuşu üzerinden değerlendirilerek, literatüre katkı sağlanacağı umulmaktadır.

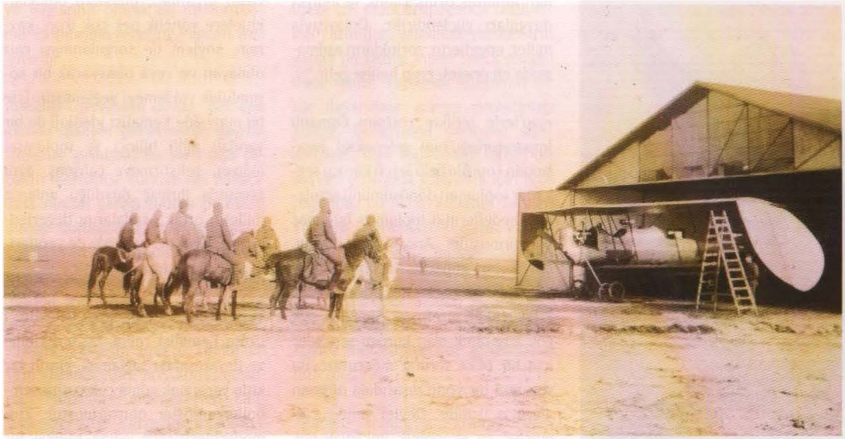

"Türk vatanının zeyni, Türk tarihinin serveti, Türk milletinin gözbebeği, İstanbul'un göğsünü süsleyen Gazi heykeli."

Türk Hava Mecmuası, 10 Temmuz 1927. (Çizim: İhap Hulusi)

GİRİŞ

Kemalizmin bireyi ve toplumsal ve siyasi yapıyı tümden etkileme, bu alanları seküler ulus-devlet ideali çerçevesinde biçimlendirme iddiası havacılık için de geçerli olmuş, bu alanda teknolojik kabiliyetin geliştirilmesiyle ordunun modernizasyonuna çalışılmıştır; dolayısıyla Kemalist modernleş(tir)me tasarımında havacılık önemli bir yer kaplamıştır. Kuşkusuz bu alanda Osmanlı İmparatorluğu'nun yeterli ivmeyi yakalayamaması, buna karşılık Avrupa'daki büyük devletlerin süratle gelişmesi ve askeri anlamda hava kuvvetlerinin güç dengelerini değiştirebilecek mahiyette olması, kurucu seçkinlerin farkında olduğu bir durumdur.

Peki, havacılığın bir seferberlik alanı haline getirilmesinin arka planında hangi parametreler baskındı? Millet bu seferberliğin neresinde yer alıyordu? Toplumu bu sürece entegre edebilmek için nasıl bir yol izlenmişti? Bu makale, bu sorular etrafında Kemalizmin genelde Türk havacılığı,

Osmanlı Hava Ordusu'nun ilk çift kanatlı uçağı, Alman yapımı DFW Mars Pfell. Fotoğraf Ayastefanos Tayyare Mektebi'nde (bugünkü Atatürk Havalimanı'nın bulunduğu alan) Şubat 1913'te çekilmiştir.

Stuart Kline Arşivi.

özelde ise Türkkuşu üzerinden milli bilinçle ilgisi, güvenlik algısı, milli bilinçten ne şekilde yararlandığı ve bu uğurda izlediği propagandayı incelemeyi hedeflemektedir.

TÜRK HAVACILIĞININ DOĞUŞU

Havacılık alanında yapılan uzun soluklu çalışmalar neticesinde uçağın uzun mesafeleri aşabileceği öğrenilmiş ve bu buluş bir saldırı ve savunma aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim 1910'lu yılların başlarında, artık uçaklar ordu bünyelerinde önemli bir güç olarak yer edinmiştir. Osmanlı İmparatorluğu açısından ise İtalyanların Trablusgarp'a saldırması ve uçaklarının savaşta önemli bir avantaj sağlaması, uyarıcı bir unsur olmuştur.[1] Gerçekten de 1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı'nda İtalyanlar uçak ve güdümlü balon kullanarak askeri havacılıkta birçok ilke imza atmıştır. Askeri hava keşfi, hava bombardımanı ve havadan bildiri atılması bu ilklerden bazılarıdır.[2]

Türk havacılığının asli dönemi olarak da 1911 yılı oldukça önemlidir. Dönemin Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, havacılığın önemini kavrar ve bu alanda teşebbüslerde bulunur.[3] Türk askeri havacılığının kurulması noktasında çalışmalar hızlandırılır ve yapılan bir sınavda başarılı olan Yüzbaşı Fesa (Evrensev) ve Teğmen Yusuf Kenan Beyler, Fransa'daki Bleriot Hava Okulu'na, pilotaj eğitimi almaları için gönderilir. Bu esnada havacılık alanındaki çalışmalar da devam etmektedir.[4]

Mart 1912'de "Tayyare Komisyonu" kurulur[5] ve ardından 3 Temmuz 1912'de İstanbul Yeşilköy'de ilk uçuş okulu açılır. 1913'te bu uçuş okuluna bir "Balon Bölüğü" ilave edilir.[6] 1914 yılında hava kuvvetlerinin Teşkilat-ı Havaiye Müfettişliği namıyla yeniden yapılandırılmasına girişilir, fakat Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması bu çabaları akim bırakır. Yine de, savaş devam ederken bir grup, Almanya'ya uçuş eğitimi için gönderilir. Savaş boyunca havacılık alanında bazı çalışmalar yürütülmüşse de Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918'de imzalanmasıyla imparatorlukta, diğer alanlarda olduğu gibi havacılıkta da bir dönem bitmiştir.[7]

Milli Mücadele döneminde, imkânların kısıtlı olmasına rağmen havacılığın geliştirilmesine çalışılır, TBMM Hükümeti kendine ait bir hava kuvveti oluşturmak için çaba gösterir. Müdafaa-ı Milliye Vekâleti'nin 13 Haziran 1920 tarihli yazısıyla Konya Tayyare İstasyonu'nun yanında Eskişehir'de ve Erzincan'da tayyare istasyonları kurulur.[8]

Milli Mücadele dönemi boyunca Türk kuvvetlerinin bünyesinde yer alan uçak sayısı da oldukça mütevazıdır. Abidin Daver, 1938'de kaleme aldığı bir yazıda, bu hususta edindiği bazı bilgileri aktarmıştır. Buna göre, Garp Cephesi Tayyare Bölüğü'nde toplam 28 uçak görev yapmış, Büyük Taarruz'dan sonra Samsun'dan dört uçak daha gelmiştir; Yunanlıların ise Afyon'dan İzmir'e kadar 90 uçağı

Türk Tayyare Cemiyeti İstanbul Şubesi idare heyeti üyeleri.

Servet-i Fünun, sayı 1522, s. 340

Türk Hava Mecmuası hava şehitleri nüshasının kapağı, 13 Kânunusani (Ocak) 1928.

vardır. Milli Mücadele'nin sonuçlanmasıyla birlikte orduya Yunanlılardan 24 uçak kaldığından bahseden Daver, Türk ordusunda kurulan üç hava bölüğünün bu uçaklarla teçhiz edildiğini söyler.[9]

MİLLİ KİMLİK İHYASI VE TÜRK HAVA KURUMU

Antony Smith, siyasi önderlerin sınıflar arasında toplumsal bir bağ kurmak, dayanışmayı ve düzeni sağlamak için müracaat ettiği mercii millet olarak gösterir. Bu noktada lider büstleri, bayrak, para, marş, üniforma, anıt ve kutlama gibi sembollerle, topluluğu oluşturan fertlere ortak mirasları, kültürel yakınlıkları hatırlatılarak ortak kimlik ve aidiyet duyguları güçlendirilir. Dolayısıyla millet, engellerin, zorlukların aşılmasında en önemli grup haline gelir.[10]

1920'lerle birlikte rotasını Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel yapısından kopuşla belirleyen kurucu seçkinler toplumun dönüşümünü arzulamış, hedeflerinin toplamını bu amaç oluşturmuştur. Ancak bu durum, büyük bir imparatorluğun bakiyesi olunduğu gerçeğini değiştirmemiştir. Bu gerçeklik etrafında, dramatik pek çok ana tanık olan kurucu seçkinler için bir beka sorunu mevcuttur. Bu sorunun bir yönü dışarıdaki düşman algısıyla ilgilidir. Devlet yeni kurulmuştur ve ekonomik imkânlar pek de yeterli değildir. Bununla birlikte teknolojik kabiliyetin geliştirilmesi, düşmanlara karşı koymada caydırıcı bir güç olarak değerlendirilir. Bunu sağlamak noktasında yeni rejim, Türk toplumuna müracaat edecektir. Ancak bu yapılırken, toplumun rejime güvenmesi ve sürece entegre edilmesi gerekmektedir; yani kitleler bir şekilde rejimin hedefi doğrultusunda teçhiz ve tahkim edilmelidir.

Modern(leşen) toplumların mühendislerinin belirgin arzularından biri, "muhayyel birlikler" yaratma gayretidir. Bu gayretler sonucunda geniş kitlelerin birbirinden haberdar olması ve belirli imge, sembol ve değerler etrafında saf tutmasını sağlayacak ve yukarıda saydığımız bazı referanslar ortaya çıkmıştır.[11] Bu bağlamda Türkiye'de kurucu seçkinler ve rejimin temsilcisi entelektüeller/basın organları, muhatap oldukları kitlelere yönelik pek çok ikon, kavram, söylem ile sorgulanması caiz olmayan ve/veya olmayacak bir sorumluluk yüklemeyi yeğlemiştir. İşte bu minvalde Kemalist ideoloji de bir yandan milli bilinci ve toplumsal aidiyeti geliştirmeye çalışmış, aynı zamanda ihtiyaç duyduğu anlarda milletin ortak paydalarını değerlendirme, gerektiği yerlerde de yenilerini sağlama yoluna gitmiştir.

Türk tarih yazınında sıkça belirtildiği üzere Kemalist rejim, bu birlikteliği ve dayanışmayı sağlamak, granit bir kitle yaratmak adına çok çeşitli semboller/mitoslar oluşturmuştur. Zira modernleş(tir)me adına radikal bir program uygulanırken, İslamiyet'ten ari bir milli kimlik oluşturmaya doğru açık bir yönelim vardır. Dolayısıyla Türk Tarih Tezinden Güneş-Dil Teorisine, kutlanan bayramlara ve törenlere çok geniş bir yelpazede toplumun rejime bağlı bir şekilde mobilize edilmesine çalışılmıştır.

Bu dönem, yani 1930'lar Kemalizmin tahayyül ettiği seküler milli kimliği iyiden iyiye biçimlendirmeye çalıştığı zamanlardır. Keza az önce belirttiğimiz teoriler, –her ne kadar bir süre sonra unutulmaya terk edilmişse de– millet oluşturma çabasının omurgasını da teşkil etmiştir.[12] Milli kimliğin içinin doldurulması ve devletin ihtiyaçlarının karşılanması çoğu zaman iç içe geçirilerek propaganda[13] ile topluma aktarılmıştır. Bu hususta dikkate alınması gereken noktalardan biri de milliyetçi ideolojilerin çıkarlarını ve varlığını sürdürebilmeleri için "güçlü" ve "caydırıcı" olma gereksinimi hissetmeleridir.[14]

Güçlülerin yanında zayıfların yok olacağını savunan, "doğal seleksiyon" tezinden beslenen "sosyal darvinist paradigma", sözünü ettiğimiz milliyetçi algıyı güçlendirir.[15] Dolayısıyla güçlü olma söylemi, Kemalist zümrenin de sıklıkla müracaat ettiği bir kavram haline gelir. Güçlü olmanın en tipik tezahürü ise "kadim" Türk kimliğinin yüceltilmesi, toplumun onurlandırılması, mütemadiyen tehdit unsurlarından bahsedilmesi

Alman menşeli, Kayseri Tayyare Fabrikası'nda imal edilen ve Bursa halkının bağışlarıyla alınan Junkers A-20 bombardıman tayyaresi. 1924-1934 yılları arasında kullanılmıştır.

Stuart Kline Arşivi.

ve bağlantılı olarak da modernleşme/Batılılaşma gereğine yapılan vurgulardır.

Bilindiği üzere yeni devlet, pek çok alanda faaliyet göstermenin gayreti içerisine girmiştir. Bu yeni inşa çabaları içerisinde Türkiye'nin havacılıkta olması gereği dillere pelesenk olmuş durumdadır. Kurucu kadro, Cumhuriyet'in ilanından sonra vakit kaybetmeksizin havacılığın gelişmesine yönelik birtakım tasarruflar içine girme kararlılığını göstermiştir. Atatürk, 1 Kasım 1924'te TBMM'nin yeni yasama yılını açış konuşmasında, "Müdafaa-i memleketten bahsederken âlem-i askeride mühim ve müessir bir âmil mahiyetinde bulunan kuvva-yı havaiyeye Meclis-i Âli'nin bilhassa alâkasını ve dikkatini isticlap ederim" demektedir.[16]

Nitekim bu alandaki en önemli ivme Atatürk'ün bu konuşmasından kısa bir süre sonra, adı 1935'te Türk Hava Kurumu (THK) olarak değiştirilecek olan Türk Tayyare Cemiyeti'nin (TTC) 16 Şubat 1925'te kurulmasıyla atılır. Atatürk'ün yüksek himayesinde ve İsmet Paşa'nın fahri riyaseti altında açıldığı duyurulan cemiyetin, havacılığın askeri, ekonomik, teknolojik ve sınai alanlardaki önemini anlatmak, Türk havacılığını geliştirmek ve gençlerde havacılık aşkını artırmak gibi hedefleri vardır.

Nizamnamesinin "mukaddime", yani giriş/önsöz kısmında "milli bir teşekkül" olarak tanımlanan cemiyetin kuruluşunun toplumun her sınıfında memnuniyetle karşılandığı vurgulanmakta ve cemiyetin "acil ve umumi bir ihtiyacın, milli bir endişenin mahsulü" olduğu belirtilmektedir.[17]

Pek tabii toplumun desteğinin sağlanması adına modern olabilmenin teknolojiye sahip olmaktan geçtiği ifade edilmiş, güvenliğe dikkat çekilerek bu hususta bir milli bilinç yaratılmaya çalışılmış ve bu terminoloji etrafında bir tür havacılık mottosu şekillendirilmiştir.

Bu aşamada cemiyete yardım amacıyla başta basın organları olmak üzere çok ciddi propaganda faaliyetleri yürütülür; yapılacak yardımların vatani bir vazife, millet borcu olduğu ifade edilir. Yapılmak istenenin bir tür dayanışma zemini gerektirdiği açıktır. Dolayısıyla dönemin siyasetçileri, Türk toplumunu ulusal bir söylem etrafında toplamak için propagandist bir üslup kullanır. Yapılan Tayyare Bayramları, cemiyet yararına mitingler, spor müsabakaları da milli kimliğe meşruiyet sağlayacak ve pekiştirecek slogan ve sembollerle donatılır. Alınan uçaklara "isim koyma merasimleri" de atlanmadan düzenlenir.[18]

Ağaoğlu Ahmet yazılarında, cemiyete yardım edilmesini vatan borcu olarak gördüğünü ve Türk milletinin bu konuda tereddüt etmeyeceğine inandığını belirtir. Ona göre, "daima vatan müdafaasına seve seve koşmuş olan Türkün bu müdafaayı da kendi şerefi ile mütenasip bir şekil ve tarzda temin edeceğine şüphe" yoktur.[19] Cemiyeti bir ihtiyacın ürünü olarak değerlendiren *Cumhuriyet* gazetesi yazarlarından Yunus Nadi de, etraftaki düşmanlardan bahisle yapılmasını istediği yardımların milli ve vatani olduğunu ifade eder.[20]

Atatürk de iktisadi hayatın iç açıcı olmadığının farkında olarak, cemiyet için milleti yardıma çağırır ve birtakım maddi kaynaklar saptanır. Halkın bağışları, fitre, zekât ve kurban derileri, tayyare piyangosu (şimdiki Milli Piyango), bir kuruşluk Tayyare Cemiyeti dilekçe pulu, el ve dilekçe ilanlarının imtiyazı, sigara paketlerindeki bir tek sigara gibi gelirler bu kaynaklardan bazılarını oluşturmaktadır.[21] Bunların dışında yine kurum yararına, balo, tiyatro, müsabaka gibi çeşitli etkinlikler yapılır ve toplumsal seferberlik oluşturmaya özen gösterilir. İsmet İnönü, cemiyetin 1936-1937 gelirlerinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek, havacılık konusunu "milli bir mevzu" olarak nitelendirir.[22]

Neticede toplumun bütün kesimlerini seferberliğe dahil edebilmek amacıyla ciddi bir çalışma yürütülür ve halkın manevi duygularına vurgular yapılır. Siyasi seçkinler ve dönemin entelektüelleri, Türkiye'nin havacılık alanında bir yer edinmesi gerekliliği noktasında mutabakata varmıştır. Siyasi kadronun Türkiye'nin havalarına hâkim olması gereğine yönelik anlayışı, Türk entelektüellerinin ağız birliği ettiği en önemli prensiptir. Türk Tayyare Cemiyeti'nin dördün-

"Türk Tayyare Cemiyeti'nin 3 Kânunusani 927 tarihinde akd edilen içtimaına riyaset eden muhterem reis-i fahrimiz İsmet Paşa Hazretleri"

Türk Hava Meemuası, 15 Kânunusani (Ocak) 1928.

cü yılı münasebetiyle *Türk Hava Meemuası*'nda yayımlanan bir yazıda, söz konusu kurumun bir güvenlik ihtiyacından doğduğunun altı çizilir.[23] Döneme sirayet eden düşüncenin ağırlık merkezi, belirttiğimiz üzere Türk hava sahasının müdafaa edilmesi, yani güvenlik eksenlidir. Falih Rıfkı [Atay] da konuyu bu yönden değerlendirir, milli müdafaanın temeli-

Türk Tayyare Cemiyeti'nin gelir kaynaklarından biri de tayyare piyangolarıydı.

Türk Hava Meemuası, 30 Teşrinisani (Kasım) 1928.

nin havanın müdafaası olacağını söyleyerek "Türkün kanatlanması"nın gereğinden bahseder.[24]

Havacılık seferberliği dönemin basın organlarında tüm yönleriyle ele alınır. Güvenlik, vatan, milli kimlik, modernlik bağlantılı geliştirilen ulus-devlet etiketli sloganlar, resmi

Cumhuriyet Bayramı günü "Ankara" ismini alan tayyare için düzenlenen isim konma merasimine katılanlardan bir grup.

Türk Hava Mecmuası, 15 Teşrinisani (Kasım) 1926.

kurumlardan süreli yayınlara hızla kendisine yer bulur, farklı kesimler konuyla ilgili yazılar yazar. Uçaklar bir medeniyet aracı olarak değerlendirildiği oranda savaş aleti olarak da görülmektedir: "Tayyare bahsi Türk çocuğunu hava, makine, coğrafya, vazife, cesaret, harp hakkında hakiki surette tenvir edecek, ona medeni zekânın ve medeni iradenin mühim bir kısmını verecekti."[25] Bununla birlikte, bahsettiğimiz kavramlar ve üst çatısı olarak havacılık konusu edebi metinlere de yansımış, konuyla ilgili pek çok şiir kaleme alınmıştır. Örneğin Halide Nusret "Kanadlan" adlı şiirinde Türklük ve vatan kavramlarını ön plana çıkararak, Türk gençlerine görevlerini hatırlatır. Şiirin bazı mısraları şöyledir:[26]

"(...)
Bu sevgili yurda hiç girilmesin!
Bulutlar üstünden gürlesin sesin;
Düşmanları yen!
Sen,
Ben,
Biz:
Hepimiz!
Ey büyük Türk gençi! Hep inanalım:
'Yükselmeyen düşer!...'
(...)
Dağları ve afakları aş;
Türk çocuğu arş:
Göklerde dolaş!..
(...)

Bu siyasal iklimde hava tehlikesine dört bir koldan dikkat çekilmeye, tedbirler alınmaya devam edilir. 1932'de Milli Müdafaa Vekilliği Ordu Dairesi'nin Başvekâlet ile Dâhiliye ve Ziraat Vekâleti'ne gönderdiği yazıda hava tehlikesine şöyle dikkat çekilmektedir:

"Havaya karşı korunmağı temin noktasından ordunun en hassas müessiselerinden (cephanelikler, depolar, fabrikalar ve sair askeri sanat evlerinin) etrafına ağaç dikilmesi ve yetiştirilmesi bir zaruret icabıdır. Bu maksat için kolordularca mümkün olan en gayret sarfedilmekte ise de her yıl ağaç fidanları bulmak hususunda kıtaat güçlüklerle karşılanmaktadır."[27]

Anlaşılıyor ki havacılık bahsi özellikle 1930'lardan sonra atmosferin de etkisiyle güvenlik eksenli olarak yoğun bir biçimde gündemi meşgul etmiştir. Basın organlarında hava tehlikesiyle ilgili pek çok ilan ve bilgilendirici metinler yer alırken, başta Halkevleri olmak üzere çeşitli kurumlarda hava tehlikesine değinen konferanslar verilmiş, buraya gönderilen hava saldırılarından korunma konulu afişlerin halkın görebileceği şekilde asılması ve hava tehlikesi üzerine konferanslar verilmesi teşvik edilmiştir.[28]

BİLİNÇLİ YURTTAŞLAR ARANIYOR: HAVA TEHLİKESİNİ BİLENLER

İsmet İnönü, Türk Hava Kurumu'nun 1935 yılında düzenlediği altıncı kongrede uzun bir konuşma yaparak, Türkiye'nin tehlike altında bulunduğundan dolayı havalara hâkim olunması gerektiğinden söz eder. Bu doğrultuda havacılık alanında ilerlemeye katkı sunması için kongreden "Hava Tehlikesini Bilenler Defteri" açılmasını ister ve durumu iyi olanların senelik 20 lira vermelerini dilediğini ifade eder.

Ülkenin hava saldırılarından korunması için 500 uçağa, bunun için de 30 milyon liraya gereksinim duyulduğunu ilan eden İnönü, böyle bir derneği açarak halkın bu seferberliğe katılmasını gerekli görmektedir.[29]

Kongrenin ikinci toplantısında tüzükte bir değişiklik yapılır. Buna göre Türk Hava Kurumu'nun, "hava tehlikesini bilen üye" ve "yardımcı üye" olmak üzere iki çeşit üyesi tespit edilir. "Hava tehlikesini bilen üye", Türk Hava Kurumu'na yılda bir kez en az 20 lirayı verenlerdir; daha az tutar ödeyenler ise "yardımcı üye" olarak belirlenmiştir.[30]

İnönü'nün açıklaması ve ortaya koyduğu bu hedef, havacılık alanına toplumun katkılarını artırmak için yürütülecek propaganda faaliyetlerinin söylemini, aynı zamanda altyapısını oluşturur. Bu noktada güvenlik kaygısı, havacılıkla ilgili işlenen en temel konu haline gelmiştir. Nitekim derneğin isminden yeni rejimin güvenlik algısının boyutları da anlaşılabilmektedir. Kurucu kadroda ve dönemin kalem erbaplarında "hava tehlikesi" sözü havacılığın adeta yapıtaşı olmuş haldedir.

İnönü'nün havacılık konusunda belirlediği hedef, genelgeyle Türkiye'nin dört bir yanına ulaştırılır ve pek çok şehirde hava tehlikesine dikkat çekmek için mitingler düzenlenir. Gazetelerde yayınlar yapılır, Halkevlerinde hava tehlikesiyle ilgili pek çok konferans düzenlenir. Yine bazı şehirlerde hava tehlikesiyle ilgili olarak kurul ve komiteler kurulur.[31]

İstanbul'da Türk Hava Kurumu İstanbul Bayanlar Merkez Kolu, İstanbul bayanları adına bir uçak alınması için miting düzenler.[32] Basın bir yandan hava tehlikesi konusunda çeşitli haberleri ve bilgileri işlemekte, diğer

yandan da yardımların artması için bağış yapanların listelerini yayımlamaktadır. Yardımları artırabilmek adına hava tehlikesine üye yazılanlar için çeşitli rozetler de hazırlanır,[33] hatta Türk Hava Kurumu, "Hava Tehlikesini Bilenler" adına hazırlanacak bu rozetler için para ödüllü bir yarışma düzenler. Yarışmanın şartları arasında, resimde bir çift kanat, bir ay yıldız, Türkiye haritası ve THK harflerinin bulunması da yer almaktadır.[34]

Bu olağanüstü çaba toplumun önde gelen isimlerini de kapsar ve çeşitli isimler maddi yardımlarda bulunur. Örneğin Vehbi Koç kuruma beş bin liralık bir yardım yapar.[35] Türk Hava Kurumu'nun bir numaralı üyesi olarak Atatürk on bin, iki numaralı üye İsmet İnönü ve ailesi bin, üç numaralı üye Abdülhalik Renda ve altı numaralı üye Fuat Bulca ve çocukları beş yüzer lira bağışlar. En yüksek bağışı ise Naci Demirağ yüz yirmi bin lira ile gerçekleştirmiştir.[36]

Yardım çağrıları, ihya üzerine kurgulanmakla birlikte, bazı isimler yardımdan kaçınan kesimlere de gözdağı vermektedir: "Bugün Türk tayyare kuvvetlerine 20 lira vermekten kaçınanların yarın bütün servetleri bir dakikada ve canlarile beraber heder olacaktır."[37]

Konu o denli benimsenir ki Türk ulusunun yurtseverliğiyle hareket edip bu milli görevi idrak ile 500 değil 1000 uçak alınacağını öne sürenler olur. Dahası bu sayede bütün dünyaya Türkün yurtseverliğinin de gösterileceği belirtilir. Havacılıkla ilgili geliştirilen terminolojide, Türkün üstünlüğü de sıkça gündeme getirilerek hedefin başarılması durumunda korkulacak bir durumun olmayacağı, bu üstünlük referansıyla hükme bağlanmıştır: "Kalitesi yüksek bin uçak, bin Türk uçmanı on binlerle söylenen sayı yığınlarına her zaman üstün olacaktır. Bu görüş ve inanla çalışmağa koyuluyoruz: Silah başına!"[38]

Ölüm/varlık ve yaşam/yokluk kavramlarıyla yorumlanan bu teyakkuz hali dönemin bütün basın organlarına nüfuz etmiş, Türkün üstün özellikleri havacılığa yapılan göndermeyle somutlaştırılırken geçmiş-gelecek arasında bir bütünlük de kurulmuştur:

"Türk ulusu tarihinin hiçbir devrinde köle olarak yaşamaya dayanamamıştır. O, kendi içinden yakalanamayınca dıştan gelen tehlikeleri her vakit utku ile karşılamış ve savuşturmuştur. Çünkü Türk ulusunun kendini koruma uğrunda, öteki uluslardan daha çok, daha yüksek bir irade ve enerjisi vardır (...) Büyüklerimiz söylüyorlar: Türk ulusu için havadan tehlike vardır... onu Türk gücünü kanatlandırarak savmak gerektir."

Maziyle kurulan ilişki önemli bir meşruiyet aracına dönüşürken, ülke yönetimindeki tepe isimler, Türk geleneğinde yeri olan, sözü dinlenesi "büyüklerimiz" haline gelmiştir.[39] Yardım beklenen kitle ise kimi zaman vatan ve istiklali için "yedi düvele" meydan okuyan "ulu bir ulusun" mensubu, kimi zaman ise "kardeş"tir.[40]

Havacılık alanında geri kalan Türkiye'ye gerekli ivmeyi kazandıracak güç, Türkün ayırıcı vasıflarında gizlidir. N. Sadak: "Çabuk ilerlemek, kayboları hızla önlemek Türkün özel sanıdır" derken,[41] Türklüğün bir başka meziyetinin ise parayla ölçülemeyecek vatan sevgisi olduğunu söyler; o halde yapılması gereken, Türke hedefi öğretmektir ve bu hedef de "hava tehlikesini önlemek" olarak saptanmıştır.[42]

Atatürk'ün de havacılığı güvenlik ve vatan kavramlarıyla ilişkilendirmesi, havacılık alanındaki başarıyı Türk toplumunun vatanperverliği ve özverisine atıfla açıklaması boşuna değildir:

"Çok emekle kurduğumuz, canımızla korumaya and içtiğimiz kutsal yur-

Türk Kuşu açılış gününde tarihinde Başvekil İsmet İnönü, Albay Celal Yakal, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Ulaştırma Bakanı Ali Çetinkaya ve Rus eğitmenler bir arada, 3 Mayıs 1935.

Stuart Kline Arşivi.

11 Şubat 1936 günü Ankara'dan Eskişehir'e planörle uçan Türkkuşu planörcüleri.

Cumhuriyet, 13 Şubat 1936

Türk Hava Kurumu 12 yaşında

935 yılı Hava Kurumu için en hareketli yıl oldu

35,327 kişi hava tehlikesini bilen üye, 181,731 kişi de yardımcı üye yazıldı, taahhüdlerden 1,918,934 lira toplandı

Atatürk Türkkuşu öğrltmenlerinden Anohin ve Romanoffla beraber

Havacılığı güvenlik ve savunmayla ilişkilendirmek üzere başlatılan "hava tehlikesini bilen üye" kampanyasıyla Türkkuşu çok sayıda yeni üye kazandı.

Cumhuriyet, 16 Şubat 1936.

dun, havadan saldırılara karşı güvenlik altında bulunması demek, bize saldıracakların, kendi yurtlarında bizim de aynı zararları yapabileceğimize güvenimiz demektir. Bu güveni, her gün arttıracak araç bulmakta, büyük Türk ulusunun ne göksel bir duyguyu kalbinde taşıdığını her ferdinin vatan için tutuşan gözlerinde okumaktayız."[43]

Benzer biçimde verilen konferanslarda dikkat çekilen en temel husus, vatandaşların bu tehlikeyi hıfzetmeleri ve ona göre davranmalarıdır. Tehlike kavramına sıfatlar eklenmekte, bir korku humması yaratılmaktadır. *Ulus* gazetesinde tehlikenin korkunçluğunun ve öldürücülüğünün altı çizilirken, bu gerçekliğin yatalaklardan okullardaki çocuklara kadar öğrenilmesi lüzumuna dikkat çekilir. [44]

Falih Rıfkı Atay'ın çabası da toplumu bu seferberliğe entegre etmek yönündedir. "Tehlike"yi Başbakan'ın haber verdiğini belirten Atay, hemen organize olmak gerektiğini söyler, herkesin kazancına göre "Türk kanadı" için yardımda bulunmasını ister ve hedefe ulaşıncaya kadar rahat uyumamak, yarına güvenmemek gerektiğini belirtir.[45]

Toplumu çepeçevre saran havacılık meselesini bir sosyal sorumluluk olarak algılayan basın organları da bu seferberliğin önemli bir aracı olarak bu doğrultuda üzerine düşen görevi yapmaya çalışır. Neticede 1 Ekim 1935 yılında hava tehlikesini bilenlere üye olanların sayısı 29 bin 413'e, yardımcı üyelerin sayısı ise 198 bin 58'e yükselmiştir.[46] 19 Şubat 1936 tarihinde ise hava tehlikesini bilen üye sayısı 35.327, yardımcı üyelerin sayısı ise 281 bin 731'dir.[47]

TÜRKKUŞU, NAM-I DİĞER TÜRK KARTALI

Türk Hava Kurumu'nun bünyesinde uçuş çalışmalarını yürütecek olan Türkkuşu'nun kuruluş haberini dönemin gazeteleri, "Tayyare Cemiyeti kadın-erkek Türk gençliğini havacılığa alıştırmak için şimdilik yalnız Ankara'da olmak üzere bir (Türkkuşu) kurumu açmıştır" şeklinde kamuoyuna duyurur.[48] Kurumun resmi açılış töreni ise birkaç ay sonra 3 Mayıs 1935'te yapılır. *Cumhuriyet* gazetesi günün atmosferini şöyle tasvir etmiştir:

"Bütün Ankara daha sabahtan meydana akın etmişti. Misli ender görülen bir halk yığını, yalnız sahayı değil, sahayı çevreleyen yerleri de kaplamıştı. Baharın en güzel gününe başka bir sıcaklık veren bu manzara yapılan merasimin heyecanını artırdı."[49]

Sabiha Gökçen'in Atatürk'ün azim ve inancı sayesinde kısa bir sürede hayata geçirildiğini söylediği[50] Türkkuşu'nun açılış töreni Başbakan İsmet İnönü ile bakanlar, Sovyet Rusya Büyükelçisi Karahan ve yoğun halk katılımıyla saat 15.00'te İnönü'nün açılış konuşmasıyla başlar. İnönü'den sonra kürsüye Atatürk çıkar ve ardından Türk Hava Kurumu Başkanı Fuat Bulca bir söylev verir.[51]

Atatürk, konuşmasında üç noktaya işaret etmiştir: İlk olarak ulusal hayatın temel öğesi olarak gördüğü hava hâkimiyetine değinmiş ve konunun güvenlik açısından önemine parmak basmıştır. Ardından Türkiye'nin modern ülkeler seviyesine gelmesi ve havacılıkta da bunun sağlanması gereğine vurgu yapmıştır. Son olarak, havacılığı bütün bir ulusun işlevi haline getirmenin lüzumunu belirtmiştir.[52]

Peki ama başta güvenlik kaygısı olmak üzere belirtilen diğer noktalar toplumsal dayanışmayı temin için yeterli olabilir miydi? Kendi zaviyesinden modernleş(tir)me projesini saptayan yeni rejim, toplumu bu seferberliğe çağırırken, milli bilinçten yararlanma ve bilinci geliştirmek için neler yapıyordu? Aslında bir taşla iki kuş vurma yoluna gidilmiş ve tıpkı THK'da olduğu gibi Türkkuşu için de benzer propaganda çalışmaları yürütülmüştür.

Bu paralelde Türkkuşu "kutlu bir kurum" olarak nitelendirilir ve Türkiye'nin havacılıkta başarılı olacağından şüphe duyulmaması gereği Yunus Nadi'nin şu pasajında belirtilir:

"Türk, uzun tarihin hiçbir devrinde ayakta durmasını olağan kılacak herhangi bir şartı yerine getirmekten geri kalmamış olduğu gibi bugün bütün dünyayı uğraştıran havacılıkta da elbet gereği gibi çalışacak, bu alanda da herhangi bir ulustan geri kalmadığını gösterecektir. Bunda kimsenin kıymık kadar bile şüphesi olamaz."[53]

Türkiye'nin önde gelen isimleri, gençlere seslenerek Türkkuşu'na üyeliği "ulusal bir haysiyet" olarak açıklar.[54] Türkkuşu'nun gelişimi ve başarıları milli bir söylem üzerinden aktarılır, kuruma aidiyeti olan gençler, "gürbüz" ve "ateşli" çocuklar olarak tanımlanır.[55]

Ülkenin bütün basın organları, gençleri Türkkuşu'na üye olmaya çağırırken, kuruma öğretmen yetiştirmek için 15 genç alımı için verilen bir ilanın ilk şartı, dikkat çekici bir şekilde "Türk soyundan" olmak" olarak ifade edilmiş, yaş aralığı da 18-22 olarak belirtilmiştir.[56]

İstisnasız bütün matbuat, geliştirdiği sloganlarla tehlikeye dikkat çekmektedir. Türkiye'nin bir ucu olan Siirt'te yayımlanan gazetede "Yurddaş hava tehlikesini yok edecek tayyaredir"

gibi sloganlar sütunları süslerken,[57] Türkkuşu filosu da gezdiği bölgelerde hava kurumuna yardımı, hava saldırılarından korunmayı ve Türkkuşu'na üye olmayı tavsiye eden beyannameler dağıtır.[58] Mevcut iktidar istek ve beklentilerini Türk basınını etkin olarak kullanarak topluma ulaştırmada başarılı görünmektedir.

Ulus gazetesinde Zeki Mesud Alsan, hava egemenliğinin önemine değinerek hava yollarının ülkelerin can damarları olduğunu ve yurdun çocuklarının bu can damarlarına hükmetmesi gerektiğini belirtir.[59] Yunus Nadi de havacılığın önemini şöyle vurgular: "(...) Bütün uzak tarihinde fedakârlıkların en büyükleri derecesini geçirecek suretlerde ispat eden milletimiz için tayyare silahına atfolunan bu ehemmiyet çok yerindedir."[60]

Havacılığa ve dolasıyla Türkkuşu'na ilgi çekebilme adına gösterilen kararlılık bir tür ihtişam gösterisine de olanak tanımıştır. Örneğin yürütülen seferberlik kapsamında alınan 35 uçak şöyle karşılanmıştır:

"Sanki Türk tarihi, 35 zaferin tohumunu attı. Sanki Türk analar, 35 kahraman ana doğurdu (...) yükselmemize 70 kanat daha yardım edecek. Göklerimize 35 burç daha diktik (...) Türk gökleri yabancılara tekin değildir artık (...) İşte 35 aslana daha göklerimizde kartal olmak için çelik kanatlar hediye edilmiş bulunuyor."[61]

Ordunun kahramanlıkları, milletin vatana bağlılığı ön plana çıkarılırken matbuat haber ve ilanlar aracılığıyla propagandist çalışmalarını yürütmeyi sürdürmekte, sloganlar teşvik, telkin ve takdis amacını açıkça taşımaktadır: "Uçağı olmayan bir yurt damı olmayan eve benzer",[62] "Hava tehlikesini bilenlerin arasına katılmayanlar! Acele ediniz Yurd sizi ödeve çağırıyor"[63], "Başının üstünde dolaşan Türk uçaklarının hiç olmazsa bir çivisini sen verdin, bununla övünebilirsin"[64] gibi sloganların yanında Türk tarihinin efsanevi kahramanları üzerinden tarihsel bir süreklilik de işlenir. Bu süreklilik içerisinde Osmanlı İmparatorluğu ise deyim yerindeyse bir öteki olarak görülmektedir. Türk toplumu için son derece önemli olan İslam'la arasına doğrudan mesafe koyan Kemalizm, seküler milli kimlik hedefini yine seküler bir geçmiş üzerine inşa etmeye çalışmış ve yürütülen propagandist tavır bu yönelim ekseninde biçimlenmiştir.

Havacılığın inkişafı
Kısa zamanda bin tayyare ve 15,000 tayyareci kazanacağız
Bir filomuz uçmağa hazırlanırken

Havacılığa ilgi çekmek adına yürütülen seferberlik, basında sıkça yer buluyordu.

Cumhuriyet, 2 Mart 1937.

Milli kimliğin geliştirilmesi noktasında her ayrıntı kullanılmış, gerçekleştirilen başarılar da değerlendirilmiştir.

14 Haziran 1938 tarihinde Türkkuşu öğretmenlerinden Ali Yıldız ve öğretmen adayı Sezai Göksu, Kranich tipi iki kişilik bir yelken planörüyle havalanır; 14 saat 20 dakika havada kalarak Alman tayyareci Ernest Jachtmann ve Flossdorf tarafından kırılan dünya rekorunu 21 dakika fazlasıyla geçerler ve bu başarı *Ulus* gazetesinde şöyle yankı bulur: "Gençlerimizi hararetle tebrik ederiz. Milli enerjinin, kahramanlığın, ferd kabiliyetinin sağlam kafa ve sağlam vücudun hülasa, bütün ideal vasıfların bir araya getirerek yarattığı havacı tipinde, dünyaya örnek olmaktadırlar."[65]

Havacılık alanındaki seferberliğe, askeri havacılığın gelişmesine etki eden bir başka durum ise başta Almanya, İtalya ve Japonya olmak üzere dünyada hızla silahlanma ve II. Dünya Savaşı'nın yaklaşan ayak sesleridir. Böyle bir atmosferde Türkiye'de hava tehlikesi konusuna dikkat çekilmeye devam edilir. *Anadolu* gazetesindeki bir yazıda, Türk ordusunun denizde ve karada güçlü olduğu, dünyanın da Türkiye'nin bu kuvvetini bildiği, ancak asıl önemli olanın hava kuvvetleri olduğu dile getirilir.[66] 1936 yılının Mayıs'ında Türkkuşu'nun İstanbul şubesi açılış töreninde konuşan dönemin Türk Hava Kurumu Fatih Şubesi Başkanı Nureddin Atasayar, dünyadaki gidişatı gündeme getirerek "milletleri idare eden şeflerlinl, kendi milletlerine mütemadiyen hava tehlikesi olduğunu" söylediklerini aktarır.[67] Benzer şekilde gazetelerde devletlerin sahip olduğu askeri güçlerle ilgili bilgiler verilirken, Türkiye'de havacılığı geliştirme gayreti son sürat devam etmektedir. 1937'de kaleme alınan bir yazıda, Türkiye'de havacılık kadrosunun hin uçak, on heş bin "tayyareciye" yükseleceği haberlerinden duyulan memnuniyet belirtilmiştir.[68]

Rejim bir yandan pilot eğitimine önem vermekte, bir yandan hava kuvvetlerinin vurucu gücünü artırmak için uçak almaktadır. Bunun yanında hava tehlikesi tedbirleri adı altında toplum da ayağa kaldırılmıştır. *Akşam* gazetesinde, İzmirlilerin hava tehlikesine karşı örnek tedbirler aldığı, yakında da sığınaklar inşa etmek ve hava tehlikesini haber vermek için telefon ve telsiz istasyonları yaptırmak, gaz maskeleri satın almak üzere hava tehlikesinden korunma cemiyetinin kurulacağı müjdelenir.[69] Ahmet Emin Yalman da askeri hava faaliyetlerinin her kısmında artan bir

sevgi ve alakanın olduğunu yazar.[70] Nihai olarak 1939'un 1914'ten farklılığı, hava gücünün önemli ve belirleyici oluşu olarak değerlendirilir.[71] Öyle ki havacılığın milli savunma bakımından önemini anlatabilmek adına İtalya'nın Habeşistan'ı zapt etmesi, yine İtalya'nın Arnavutluk'u, 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'yı istila etmesi gibi hadiseler, hava güçleriyle ilintili değerlendirilmiştir.[72]

Bir başka husus ise Türkkuşu'nun adı üzerinden caydırıcılık yaratılmasıdır. Bu durum aynı zamanda kendinden gurur duyma noktasında da işlevli olmuştur. Konuyla doğrudan ilgili olarak Zekeriya Sertel "Türkkuşu"na tereddüt etmeden "Türk kartalı" adını yakıştırabileceklerini, zira on beş yıl önce yavru olan kuşun, artık "besili", "genç" ve "kuvvetli" bir kartal halini aldığını söyler.[73] Kurumun adı Türkkuşu'dur, ancak "kuş" tek başına yeterli değildir. Kuştan anlaşılması gereken bütün görkemi ve gücüyle kartal olarak belirlenmiştir. Pek çok yazıda Türk havacıları, Türk kartalları olarak nitelendirilir. Falih Rıfkı Atay da aynı benzetmeyi kullanarak Türk entelektüelleri arasında bu isimlendirme üzerinde bir tür uzlaşmanın varlığını ortaya koyar: "Anadolu'ya kafes kuşu değil kartal kanatları takacağız. Ne Türk kanadına ne de kanatlı Türke başka ad veremeyiz (...) hava kuvvetlerimizi, Kamalistler hızı ve hamlesi ile, süngü ve namlu kuvvetimizle ayarlamalıyız."[74] Dolayısıyla ülkenin söz konusu tehlikeden kurtulması için masalsı bir söylem türetilmiştir: "Havalarımızı çelik kartallarımızın kapladığı gün, yurdun hava tehlikesinden kurtulduğu gün demektir!"[75]

Cumhuriyet, 5 Mart 1937.

İzmirde yapılacak hava bayramı

İzmire giden Türkkuşu filosu sevincle karşılandı

İzmire giden Türkkuşu filosunun muvasalatında alınmış müteaddid resimler

"TÜRKÜN KANADLI AMAZONU"

Genelde havacılık özelde ise Türkkuşu, Kemalist tasarımdaki kadın imgesine katkı sağlama aşamasında bir işlev yürütmüş, zira işin içerisine kadınlar da dahil edilmiştir. Kadınların konuyla ilgili metinlerde yer alış tarzı, bir taraftan milli kimliğe olan sarsılmaz inancı gösterirken, otorite, militarizm, üstünlük kavramları çok çarpıcı renklere bürünmektedir. Bu bahiste Sabiha Gökçen efsanevi bir figür ve kadınlara bir rol model olarak sunulur: "Filvaki, genç kızların üzerinde dişi Türk kartalı Sabiha Gökçen'in kahramanlığı çok büyük tesir bırakmıştı. Hepsi için birer Sabiha Gökçen olmak tek idealdi."[76]

Türkkuşu'nun ilk kadın üyesi olan Gökçen'in pek çok pasajda bu denli yüceltilmesinin bir yönü, 1937'de Dersim harekâtına askeri pilot sıfatıyla katılmış olmasıdır. 1937 Mayıs'ında yapılan bir merasimle Başvekil İsmet İnönü tarafından bir madalya takılan Gökçen, merasimde, son günlerde bazı askeri görevlerin ifasına gönüllü asker olarak katılma ve böylece kendisine değerli tecrübeler edinme fırsatını veren Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a teşekkür eder.[77] *Tan* gazetesinin 15 Haziran 1937 tarihli nüshasında da Gökçen'in Dersim'de verilen görevleri yaptığı ve büyük kahramanlıklar gösterdiği vurgulanır.[78] Nitekim başka bir değerlendirmede "(...) harekâtta ilk kadın tayyarecimiz ve Atatürk'ün yeni bir inkılâp sembolü olarak millete hediye ettiği Sabiha Gökçen"in de büyük hizmetler gördüğü belirtilmiştir.[79]

Türk kadınına ve devrimlere örnek olarak gösterilen Gökçen, adeta mitolojik bir kahraman olarak değerlendirilmiştir; o artık "Türkün kanadlı amazonu"dur. Betimlemeler gerçekten de dikkat çekicidir: "Türk kadınının göklerde uçması ve tayyaresinin mağrur kanadlarını yurdun

Cumhuriyet, 14 Mart 1937.

HAVA BAYRAMI

Hava filomuz bugün Yeşil köyde uçuşlar yapacak

Trenler ve otobüsler yolcuları yarı fiatla taşıyacaklar. Dün sabah şehrimizde hafif geçen bir plânör kazası oldu

Dün Güllhane Parkına inen plânör nakledilirken, yukarıda solda, bugünkü bayrama iştirak edecek plânörlerimizden biri

üzerine açarak yavrusunu koruyan bir aslan gibi düşmana saldırması biz kadınlara onurlar ve kıvançlar veriyor." Bu ve buna benzer anlatılar, Türk kadınlarının yüksek kabiliyeti, kahramanlığı ve fedakârlığı gibi kavramlardan beslenmiştir.[80]

Türk kadınının yurt savunmasında güçlü görev alma arzusu ve Türk erkeği kadar kahraman ve cesur oluşunun ispatı, havacılık alanına yönelen kadınlardan memnuniyet duyulmasının temel düsturlarındandır. Yine örneğin Türkkuşu şubesine kayıt olan Muallim Naciye, "Gazetelerde Amerikan, İngiliz ve Fransız kızlarının rekorlar kırdıklarını okudukça Türk kadınlığı namına içimde büyük bir acı duyuyordum. Biz Türk kızları bütün dünyaya cesaretimizi göstermeliyiz"[81] demiştir.

Türk Hava Kurumu'nun yedinci kongresi dolayısıyla yapılan gösterilerde Türk kadınlarının yer alması, dönemin paradigmalarına uygun olarak gurur verici görülmüştür:

"Daha gösteriler başlamadan ufukları bulutlu ve orta yeri berrak ve masmavi gökyüzünde yanyana uçuşan iki kartalı bir arkadaşım gösterdi. Her görüşümde bir azamet sembolüne benzettiğim bu kuşa dün ilk defa olarak acıdım. Çünkü bizim artık başka kartallarımız vardı... Beş dişi kartalımız, Türkkuşu'nun beş pilot kızı yanyana uçarlarken düşünüyordum: Uzak ve yakın mazide Türk kadınına dair dinlediğimiz destanlar yakın ve uzak istikbaldeki destanlara imrenecekterdi."[82]

Havacılığın bütününde, yani hem hava kurumuna yardım, hem de Türkkuşu'na üye alımı çağrılarında, kadınlar da önemli bir misyonla donatılmıştır. Hava tehlikesine dikkat çekmek ve kendi isimlerine bir uçak alınmasını sağlamak için düzenlenen çeşitli mitingler ve yapılan coşkulu konuşmaların ortak noktası, romantik bir üsluba dayanmış olmalarıdır. Kemalizmin temsilcisi kadınlar bu borcu ödemek ve bu seferberliğe katılmak hususunda oldukça heveslidir.

Atatürkün Bursadaki gezintileri

Genc kadın tayyarecimiz Bayan Sabiha dün bir tayyare ile Bursaya gitti

Tayyare meydanında Atatürk te vardı. Halk Büyük Önderi coşkun tezahüratla alkışladı

Tayyareci Bayan Sabihanın son manevralarda alınan iki muhtelif pozu

Türkkuşu'nun ilk kadın üyesi, "dişi Türk kartalı" Sabiha Gökçen.

Cumhuriyet, 8 Haziran 1936.

Mevzu büyük bir ivme kazanmıştır. Para, pırlanta, inciler değil, gerekirse canlar verilecektir. Sözü geçen mitinglerden birinde konuşma yapan Cemile Şevket Süreyya Aytaç, dikkat çeken şu sözleri sarf eder:

"Türk kadını! Ülkü yurd ölünce fedakârlığın sonu ve ölçüsü yoktur. İstikbal heyecanını, yaşama ihtirasını biz yapacağız, ülküye kuvvet sıcaklığı biz vereceğiz. Asırlarca Türk erkeği yurdu için vuruştu demek, ne demektir? Kadını korkak duygusuz bir ulusun erkeği nasıl savaşır? (...) Senin zafer çelengine alışık başın o gün gene yükseklerde görünecek ve bugünkü hazırlığın kıvancını taşıyacaktır. Talihe karşı yarın alacaklı olman için bugün borcumuzu ödeyeceğiz."[83]

Kahraman Eribe için tören yapılacak

Bu genc kızın ölümü umumi bir teessür uyandırdı

İlk kadın hava şehidimiz kahraman Eribe

Ankara'da talim atlayışları yaparken paraşütünü geç açması nedeniyle hayatını kaybeden Türkkuşu öğrencisi Eribe Hanım.

Cumhuriyet, 1 Kasım 1936.

Neticede rejimin yarattığı atmosferin havacılık bahsinde etkisi kuşatıcı olmuş, havacılık kapsamlı bir şekilde işlenerek toplumun yardımları beklenmiştir.

SON SÖZ

Cumhuriyet'in ilanını müteakip havacılık sahasında olmanın gerekliliğine inanan siyasi seçkinler, bu uğurda bir dizi çalışma yürütmüştür. Devletin yeni olmasının verdiği heyecan, güvenlik algısı ve modernleşme isteği doğrultusunda havacılığın gelişmesine imkân verecek adımlar atılmıştır. Mevzunun ağırlık merkezi ise güvenlik endişesi etrafında seyretmiştir. Hissedilen bu endişenin bertaraf edilmesi için müracaat mercii mil-

lettir ve bu bağlamda yoğun olarak milli bilinçten nemalanma yoluna gidilerek milli kimliğin ihyasına özen gösterilmiştir. Geliştirilen söylemler, milletin ihya edilmesi, vatan borcunun sık sık ifade edilmesi ve havacılıkla ilgili olan kadınların eril bir dil ekseninde yüceltilmesiyle bir teyakkuz hali oluşturulmuştur. Basında da THK'ya yardım etmek, Türkkuşu'na üye olmak, görev, erdem, borç, yaşama hakkı gibi kavramlar ekseninde izah edilmiştir.

Bütün olarak havacılık Kemalist programın pragmatik, kuşatıcı, tehdit algısı üst düzeyde olan ve tedirgin bir tavrı ve tarzı olduğunu göstermesi bakımından önemli bir örnektir. Kült bir söylem haline getirilen "hava tehlikesi", yapılan propagandaların temelini oluşturmuş ve bu bağlamda konu tam anlamıyla bir seferberlik haline getirilmiştir. Gerek devlet adamlarının, gerekse Kemalizmin temsilcisi aydınların ve matbuatın çalışmalarıyla kitlelerin psikolojisi deyim yerindeyse korku ve ecel arasında bir araf haline büründürülmüştür.

DİPNOTLAR

1 İhsan Tayhani, *Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayii (1923-1950)* (Ankara: Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları, 2001), s. 165.

2 Ajun Kurter, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi (1910-1914)*, c. 1 (İstanbul: Hava Kuvvetleri Komutanlığı, 2006), s. 34.

3 Ali Kuzu, *Hezarfen ve Lagari. Planör ve Roketin Mucitleri* (İstanbul: Paraf Yayınları, 2013), s. 21.

4 Kurter, age, s. 42-45; Tayhani, age, s. 165-166.

5 Kurter, age, s. 76.

6 Kuzu, age, s. 25.

7 M. Bozdemir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız* (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, 2011), s. 473.

8 Y. Doğan Çetinkaya, "Kurtuluş Savaşı Başında Hava Gücü Oluşturma Çabaları ve İlk Hava Harekât Görevleri", *Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu 8-10 Şubat 2011* (Ankara, 2013), s. 206.

9 Abidin Daver, "On Beş Yılda Hava Ordumuz", *Cumhuriyet*, 29 Birinciteşrin 1938, Sayı: 5196, s. 5.

10 Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. B. Sina Şener (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), s. 35.

11 Hasan Aksakal, *Türk Politik Kültüründe Romantizm* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), s. 90-91.

12 Murat Belge, *Militarist Modernleşme. Almanya, Japonya ve Türkiye* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), s. 674.

13 Propagandanın görevi, bekleyiş ve umutları yöneltip biçimlendirme olarak ifade edilebilir. Bkz. İsmail Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, *Propagandanın Sosyo-Psikolojik Temelleri* (Ankara, 1983), s. 28.

14 Güven Gürkan Öztan, *Türkiye'de Militarizm. Zihniyet. Pratik ve Propaganda* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014), s. 39.

15 Öztan, age, s. 43.

16 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1.II.1340, c. 10, Devre: 2, s. 2.

17 Ayrıntılı bilgi için bkz. *Türk Tayyare Cemiyeti Nizamname-i Esasisi* (Ankara Matbaası, 1341), s. 1-11.

18 Örnek için bkz. "Tayyarelerimizin İsim Koma Merasimi", *Türk Hava Meemuası*, 1 Kânunisani 1927, Sayı: 15, s. 9.

19 Ağaoğlu Ahmed, "Türk Tayyare Cemiyeti", *Tayyare*, 21 Mayıs 1341, Sayı: 7, s. 2-3.

20 Yunus Nadi, "Tayyare Cemiyetine Yardım", *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1930, Sayı: 2082, s. 1-2.

21 Sabiha Gökçen, *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti* (İstanbul: Türk Hava Kurumları Yayınları: 2, 1982), s. 65.

22 BCA, 30.10.0/15.84.7.

23 "Türk Tayyare Cemiyeti", *Türk Hava Meemuası*, 30 Ağustos 1928, Sayı: 55, s. 782.

24 F. Rıfkı (Atay), "Türk Havası", *Türk Hava Meemuası*, 30 Ağustos 1928, Sayı: 55, s. 776.

25 İsmail Hakkı İbaltacıoğlu, "Maarifimizde Tayyare Fikri", *Türk Hava Meemuası*, 1 Kânunisani 1926, Sayı: 13, s. 11.

26 Halide Nusret, "Kanadlarl", *Türk Hava Meemuası*, 15 Kânunievvel 1926, Sayı: 14, s. 5.

27 BCA, 30.10.0/51.330.3.

28 BCA, 490.01/4.21.21.

29 "Türk Hava Kurumu Kurultayı Dün Açıldı", *Ulus*, 25 Mayıs 1935, Sayı: 4965, s. 1, 3.

30 "Türk Hava Kurumu Kurultayında", *Ulus*, 26 Mayıs 1935, Sayı: 4966, s. 1, 6.

31 BCA, 490.1.0/1135.139 1.

32 BCA, 490.1.0/1135.139 1

33 "Hava Tehlikesini Bilen Üyelere Rozet", *Zaman*, 2 Haziran 1935, Sayı: 342, s. 7.

34 "Rozet Resim Müsabakası", *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1935, Sayı: 3979, s. 9.

35 "Hava Tehlikesini Bilenler", *Ulus*, 27 Mayıs 1935, Sayı 4967, s. 1.

36 Stuart Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi* (İstanbul: Dönence Basım ve Yayım, 2002), s. 212-214.

37 Ağaoğlu Ahmed, "Hava Derdi ve Hava Tehlikesi", *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1935, Sayı: 3964, s. 2.

38 Ş. Hazım Gökmen, "Hava Yolunda", *Ulus*, 28 Mayıs 1935, Sayı: 4968, s. 3.

39 Zeki Mesud Alsan, "Hava Tehlikesi", *Ulus*, 31 Mayıs 1935, Sayı: 4971, s. 1.

40 Abidin Daver, "Başbakanın Gösterdiği Tehlike", *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1935, Sayı: 3960, s. 1, 6.

41 N. S. "Vatanı Kuşlarile Yarışa Alışmalı...", *Akşam*, 5 Mayıs 1935, Sayı: 5941, s. 1.

42 *Ulus*, 22 Haziran 1935, Sayı: 4993, s. 1.

43 *Resmi Gazete*, 2 Teşrinisani 1935, Sayı: 3146, s. 5754.

44 "Hava Tehlikesine Karşı", *Ulus*, 7 Haziran 1935, Sayı:4978, s. 1.

45 Atay, "1000 Kanad", *Ulus*, 28 Mayıs 1935, Sayı: 4968, s. 1.

46 "Hava Tehlikesini Bilenler'in Verdikleri Para", *Ulus*, 1 İlkteşrin 1935, Sayı: 5094, s. 3.

47 Atay, "16 Şubat", *Ulus*, 19 Şubat 1936, Sayı: 5231, s. 5.

48 "Türk Kuşu kurumu", *Zaman*, 18 Kânunusani 1935, Sayı: 210, s. 2. "Bir 'Türk Kuşu' Kurumu Teşkil Edildi", *Cumhuriyet*, 18 İkincikânun 1935, Sayı: 3835, s. 3; "Türk Kuşu Kurumu Hakkında", *Ulus*, 18 Sonkânun 1935, Sayı: 4842, s. 3. Ayrıca *Cumhuriyet* gazetesinin 23 Ocak 1935 tarihli nüshasında, Ankara merkezli olarak açılan Türkkuşu'na olan ihtiyaca değinilerek bu adımın atılmasında geç bile kalındığı vurgulanmıştır. Bkz. "Türk Kuşu", *Cumhuriyet*, 23 İkincikânun 1935, Sayı: 3840, s. 3. 21 Nisan 1935 tarihli *Ulus* gazetesinde ise İstanbul'daki çoğu basın organında, Ankara'da sivil bir uçuş okulunun açıldığı yazıldığı ve fakat bunun yanlış olduğu, çünkü Ankara'da açılan kurumun Türkkuşu olduğu belirtilmiş, hatta bu kurumun şimdiden yüzü aşkın üyesi olduğu vurgulanmıştır. Bkz. "Türkkuşu Uzmanları Çalışmağa Başladılar", *Ulus*, 21 Nisan 1935, Sayı: 4931, s. 3.

49 "Tarihsel Bir Gün: Türk Sivil Havacılığı Kuruldu", *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1935, Sayı: 3938, s. 1.

50 Gökçen, age, s. 69-70.

51 "Türk Kuşu Dün Açıldı", *Zaman*, 4 Mayıs 1935, Sayı: 313, s. 1-2.

52 "Türk Kuşu Kurumunda Atatürk'ün Söylevi", *Yeni Asır*, 5 Mayıs 1935, Sayı: 8931, s. 5. Türkkuşu talimatnamesinin birinci maddesi, "Türk Kuşu teşekkülü şimdilik motorsuz tayyare uçuşlarını Türk kadın ve erkek gençlere öğretecek ve onları paraşütçülüğe alıştıracaktır" şeklindedir. Bkz. *Türk Kuşu Talimatnamesi* (Ankara: Türk Tayyare Cemiyeti, 1935), s. 3-8.

53 Yunus Nadi, "Kutlu Bir Kurum: Türk Kuşu", *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1935, Sayı: 3939, s. 1.

54 Baltacıoğlu, "Bir Uçakçılık Organizasyonu Terbiyesi Gerektir", *Yeni Adam*, 20 Haziran 1935, Sayı: 77, s. 11.

55 Server Ziya Gürevin, "Türk Kuşu". *Havacılık ve Spor*, 15 Sonkânun 1935, Sayı: 135, s. 2186.

56 "Türkkuşu Genel Direktörlüğünden", *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1938, Sayı: 5143, s. 8

57 "T. Hava Kurumu Faaliyeti Hızla İlerliyor", *Siirt*, 21 İ. Kânun 1940, Sayı: 133, s. 1; "Yurddaş Hava Tehlikesini Yok Edecek Tayyaredir", *Siirt*, 19 Eylül 1937, Sayı: 7, s. 2.

58 "Türkkuşu Filosunun Gösteriş Uçuşları". *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1937, Sayı: 4713, s. 3.

59 Alsan, "Hava Egemenliği", *Ulus*, 15 Mayıs 1935, Sayı: 4955, s. 1.

60 Yunus Nadi, "Tayyare Işine Verdiğimiz Ehemmiyeti Artırmağa Mecburuz", *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1936, Sayı: 4307, s. 1.

61 B.K.Ç., "35 Tayyare Daha...". *Havacılık ve Spor*, 1 Birincikânun 1936, Sayı: 180, s. 2910.

62 "Uçağı Olmayan Bir Yurt Damı Olmayan Eve Benzer", *Akşam*, 30 Ağustos 1936, Sayı: 6418, s. 4.

63 "Hava Tehlikesi'nil Bilenlerin (...)". *Ulus*, 30 Ağustos 1937, Sayı: 5780, s. 2.

64 *Ulus*, 1 Ağustos 1935, Sayı: 5033, s. 1.

65 "Havacılıkta Bir Dünya Rekoru Kırdık", *Ulus*, 15 Haziran 1938, Sayı: 6061, s. 1.

66 "Türkiye Hava Tehlikesi Karşısında", *Anadolu*, 28 Mayıs 1935, Sayı: 6224, s. 1.

67 "İstanbul Türkkuşu, Dün Merasimle Açıldı", *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1936, Sayı: 4299, s. 1.

68 "İzmir'de Yapılacak Hava Bayramı", *Cumhuriyet*, 5 Mart 1937, Sayı: 4599, s. 6.

69 "Hava Tehlikesine Karşı", *Akşam*, 21 Temmuz 1938, Sayı: 7098, s. 4.

70 A. Emin Yalman, "Müstakil Bir Hava Vekâleti", *Tan*, 30 Ağustos 1937, s. 14

71 M.S., "Havadan Gelecek Tehlike!", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1939, Sayı: 5362, s. 2.

72 "Hava Kurumunun Çalışmaları". *Cumhuriyet*, 3 İkincikteşrin 1939, Sayı: 5561, s. 3.

73 M. Zekenya Sertel, "Türkkuşu değil, Türkkartalı" *Havacılık ve Spor*, 1 Mart 1939, Sayı: 234, s. 1957.

74 Atay, "Kartal Kanadı", *Ulus*, 7 İlkteşrin 1935, Sayı: 5100, s. 1.

75 *Ulus*, 10 Temmuz 1935, Sayı: 5011, s. 1.

76 "Atatürk Kızları Niçin Pilot Olmak İstiyorlar?", *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1937, Sayı: 4754, s. 3.

77 "Bir Türk Kızının Kazandığı Muvaffakiyet". *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1937, Sayı: 4684, s. 1, 6.

78 "İlk Kadın Tayyarecimiz Sabiha Gökçen'in Dersim'de Kahramanca Hizmetleri", *Tan*, 15 Haziran 1937, s. 7. Gökçen, konuyla ilgili olarak. "Dersim'deki uçuşların daha heyecanlı olmuştur. Bir iki defa pilot, fakat ekseriyetle rasıt olarak uçtum. Böyle vaziyetlerde insan harp heyecanını rasıt mevkiinden daha iyi duyuyor. İnsan evvela bombalarını atıyor, bunlar bittikten sonra canlı hedefler görürse, makineli tüfeğe müracaat ediyor. Dersim'de ilk bombardımanımın heyecanını unutamam" demiştir. Bkz. Yalman, "Sabiha Gökçenle Görüştük", *Tan*, 21 Ağustos 1937, s. 1, 9.

79 "Cumhuriyetin Onbeşinci Yılına Girerken", *Cumhuriyet*, 29 Birincikteşrin 1937, Sayı: 4836, s. 9.

80 "Türkün Kanadlı Amazonu", *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1937, Sayı: 4709, s. 1, 4.

81 "Türkkuşu", *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1936, Sayı: 4305, s. 2.

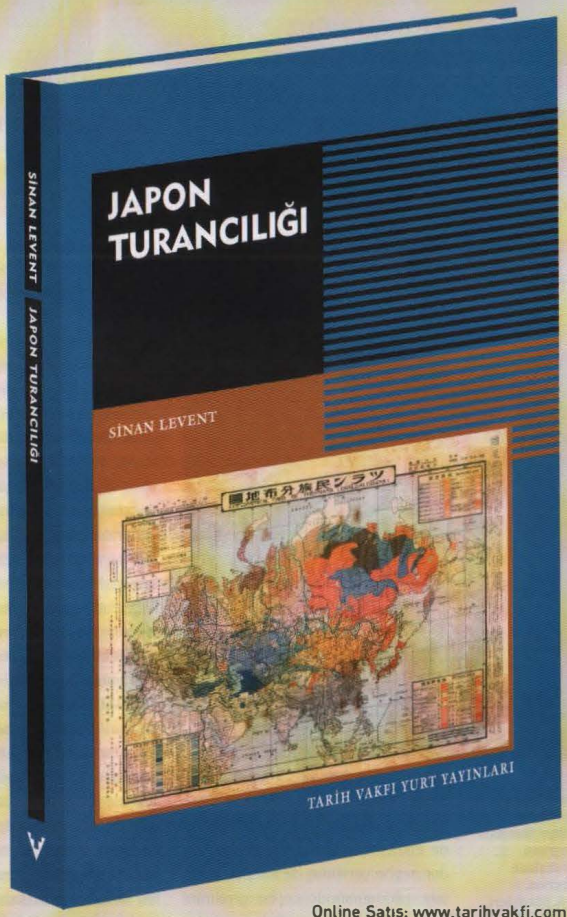
82 T.I., "Gençliğin Hava Günü", 25 Mayıs 1940. *Ulus*, s. 2.

83 "Kadınlarımız Dün Coşkun Bir Miting Yaptılar", *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1935, Sayı: 4009, s. 5.

JAPON TURANCILIĞI

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Macaristan ve Türkiye merkezli ortaya çıkan Turancı hareketler, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Japonya'ya sirayet etti. 1920'lerin başında Macar Turancı Barathosi Balogh Benedek ile ilk Japon Turancı Imaoka Juichiro tarafından başlatılan bu hareket, ilk etapta Japon toplumunda ve siyasi çevrelerde beklenen ilgiyi uyandırmasa da, 1931 Mançurya Olayı'ndan sonra şiddetini artıran Japon emperyalizminin de etkisiyle, daha geniş kesimlerde yankı bulmayı başardı. Turancılık, özellikle Orta Avrasya Coğrafyası'nda Japon nüfuzunu yaymak için dönemin politikacıları tarafından faydalanılmak istenilen bir siyasi fikir halini aldı.

Bu çalışmada Japon Turancılığı birincil kaynaklara inilerek detaylı bir şekilde incelendi ve İkinci Dünya Savaşı öncesi Büyük Japon İmparatorluğu'nun siyasi hedefi olan Büyük Asyacı ideoloji içindeki yeri konumlandırılmaya çalışıldı. Türkiye'de yakından bildiğimiz bir ideolojinin Asya'nın öte yakasındaki izdüşümlerinin tarih yazınımızda bir boşluğu dolduracağını ümit ediyoruz.

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

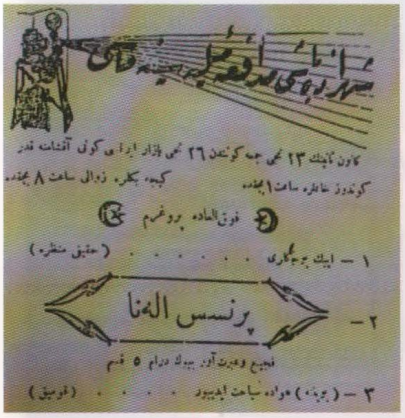
TARİH VAKFI

MİLLİ MESELE VE MADDİ GEREKSİNİM ARASINDA:

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA EĞLENCE YERLERİNİ DÜZENLEME ÇABALARI

ÇİĞDEM OĞUZ

Birinci Dünya Savaşı döneminde cephe gerisindeki hayat büyük önem arz ediyordu; cephe gerisi bir asker havuzuydu ve uzun süren savaşın kitlelerde yaratacağı yılgınlık karşısında hükümet ve sivil kurumlar gündelik hayata dokunmaya çalışıyordu. Savaş dönemi hükümeti ve yönetimi eğlence yerleri olarak tabir edilen kamusal alanı düzenleme çabalarına giriştiyse de, bu yerlerin gelirlerinin ve vergilerinin savaşın ihtiyaçlarına yönelik kurgulanması bu çabaları sonuçsuz bırakacaktı.

Şehzadebaşı Müdafaa-i Milliye Sineması Programı. "Fevkalade Program. 1- İpek Böcekleri 2- Prenses Elena, feci ve ibret-i aver büyük dram 3- (Bevyinne) havada seyahat ediyor."

SinemaGazetesi, No. 62. 1914.

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı toplumunda cephe gerisindeki hayatı da etkilemişti. Savaşın cepheler kadar cephe gerisinin de konuşulduğu 100. yıldönümünde cephe gerisinin sosyal tarih perspektifiyle yeniden değerlendirilmesi gündeme geldi.[1] Örneğin, cephe gerisindeki sivillerin hem savaştan ne ölçüde etkilendikleri hem de seferberlik durumunu ne ölçüde etkiledikleri tam da sosyal tarih perspektifiyle yorumlanacak bir alan.

Savaş döneminde cephe gerisindeki hayat büyük önem arz ediyordu; cephe gerisi bir asker havuzuydu ve uzun süren savaşın kitlelerde yaratacağı yılgınlık karşısında hükümet ve sivil kurumlar gündelik hayata dokunmaya çalışıyordu. Eğlence yerlerini geniş bir açıdan ele alırsak, bu yerlerin ve eğlence içeriğinin kamusal alan çerçevesine girdiğini belirtmek gerekir. Bu alanın şekillenmesi ve düzenlenmesi ise savaş döneminde tam da topyekün savaş kavramına uymaktadır.[2] Savaşın bu kamusal alanda bir milli mesele haline getirilmesi otoritelerin gözünde ciddi bir önem arz etmekteydi.[3] Üstelik savaş döneminde yaşanan iki gelişme bu alanın düzenlenmesine olanak sağlamıştı: kapitülasyonların kaldırılması ve sıkıyönetim uygulamaları. 1914 yılında kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması sayesinde, eğlence sektöründeki Osmanlı vatandaşı olmayan ruhsat sahiplerinin işyerleri de sıkı bir denetime ve vergi yüküne tabi tutulabilecekti. Öte yandan idare-i örfiye ilan edilen sıkıyönetim bölgelerinde "önleyici tedbir" diyebileceğimiz uygulamalar, askeri kumandanlıklara eğlence yerleri gibi kamusal alanlarda meydana gelebilecek en ufak bir karmaşaya dahi asayiş ve inzibatın sağlanması gerekçesiyle müdahale etme yetkisi veriyordu. Bu yazıda, bu iki gelişmeye rağmen savaş döneminde eğlencenin devlet tarafından hedeflendiği ölçüde kontrol edilemediğini savunacağım. Her ne kadar askeri otoriteler hızlı ve radikal önlemlerle eğlence yerlerinin ve içeriğinin ahlaki açıdan düzenlenmesini istemişse de savaşın ekonomik yükü ve eğlence yerleri gelirlerinin yardım kuruluşlarına aktarılması gerçeği buna izin vermemiştir. Üstelik bu kamusal alan, hem eğlence dünyası çalışanları yani üreticilerini hem de seyircileri yani tüketicileri gözeten bir dengeyle oluşmaktadır. Böylelikle savaş dönemi eğlence yerleri bu üç aktörün müzakere ettiği bir alan haline gelmişti. Askeri ve sivil otoriteler—kimi zaman yetki alanları çakışsa da— savaş propagandasına ve gündemine uygun, gösterişte ve neşede aşırıya kaçmayan bir eğlence anlayışını yerleştirmeye çalışırken, seyirciler komedi ağırlıklı tuluat tiyatrolarını tercih ediyordu. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti gibi yarı resmi denebilecek

kuruluşlar ise eğlenceyi savaşın yarattığı belirsizlik ortamında kitleleri yönlendirici ve seferberliğe katkıda bulunma çabasıyla gelir getirici bir kaynak olarak görüyordu.[4] Her ne kadar askeri otoritelerle iç içe bir yapıda da olsalar zamanla maddi gereksinimler propaganda amacını gölgede bırakacak bir hal aldı. Öyle ki dönemin entelektüelleri tam da savaş zamanında resmi ve yarı resmi kuruluşların tiyatro ve sinema anlayışlarına karşı bayrak açtı.

GELİR GETİREN EĞLENCE ANLAYIŞI

Hükümetin de desteğiyle, savaş döneminde sinema ve tiyatro gibi eğlenceler yardım kuruluşları tarafından iktisadi olarak gelir getirici bir araç olarak kurgulanmaya çalışılmıştı. Aslında savaş devam ederken cephe gerisinde eğlence tertiplerinin devam etmesi ve bu organizasyonların gazetelerde ya da sokaklarda duyurulması askerlerin motivasyonunu etkileyecekti; fakat eğlence yerlerinin kapatılması ya da belli ölçülerde yasaklanması yerine içeriklerinin düzenlenmesi ve gelirlerinin savaş ihtiyaçları doğrultusunda kullanılması yoluna gidildi. Eğlence içeriğinin düzenlenmesi ise savaş ruhunu canlı tutmak, propaganda faaliyeti yürütmek ve halkı savaşın zaferle sonuçlanacağına ikna etmek amacını taşıyacak ve savaşın gerekliliği konusunda bilinçlendirme faaliyetine etki edecekti. Fakat kurumların bu gösterilerin devamlılığını sağlama çabaları ve gelirlerinin artırılması ihtiyacı eğlence içeriğinin bu saiklerle düzenlenmesine izin vermedi. Gelirleri artırmak için daha fazla izleyiciye gerek vardı; fakat izleyiciler savaş propagandasına, öğretici ve bilinçlendirme amaçlı gösterilere rağbet etmiyor, yardım kuruluşları da seyirci sayısını yükseltmek adına bu içerikten sürekli ödün veriyordu.

Eğlence yerlerinin vergilendirilmesi ve gelir elde etmesi meselesini açmak gerekirse, tiyatro ve sinema gibi eğlence yerlerinin gelirleri yüzde 10 oranında Darülaceze vergisine tabi tutuluyordu. Her ne kadar bu uygulama savaş dönemine özgü değilse de kapitülasyonların kaldırılması ve 1916 yılında Darülaceze yönetiminin Dahiliye Nezareti'ne bağlanması bu verginin efektif bir şekilde uygulanmasını gündeme getirdi. Hatta gelirlerin düşmemesi için polis bizzat tiyatro biletlerinin kontrolünde yer almaya başlamıştı.[5] Öte yandan sadece üç kurumun düzenlediği etkinlikler bu vergiden muaftı: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Donanma Cemiyeti ve Hilal-i Ahmer. Darülaceze vergisi dışında Hicaz Demiryolları ilmühaberi de 20 paralık bir pulla yine tiyatro ve sinema biletlerinden toplanmaktaydı. Savaş öncesi, 1912 yılında Hicaz ilmühaberinin sinema biletlerine de uygulanması gündeme geldiğinde sadece işletmeciler değil valiler de duruma tepki göstermişti. Adana Valisi Nedim Bey, Dahiliye Nezareti'ne bir mektup yazmış ve maddeler halinde bu vergilendirmenin neden uygulanamayacağını belirtmişti.[6] Nedim Bey'e göre öncelikle Osmanlı vatandaşı olmayan kumpanyalardan bu verginin alınamayacağı açıktı; ikincisi sinema biletleri Adana'da tiyatro kadar pahalı değildi, büyükler yüz para öderken küçükler kırk parayla sinemaya girebiliyordu. Son olarak Vali, Adana'da "tenevvür ve tanzim-i efkâra yardım edecek hiçbir eğlence mevcud olmadığından" bahisle eğlence ihtiyacında bulunanların fuhuşhanelere, kumarhanelere ve meyhanelere yöneldiklerini belirtmiş, oysa hükümetin genel ahlakın korunması adına sinema ve tiyatro gibi eğlencelere destek vermesi gerektiğini ifade etmişti. Üstelik yeni vergilendirmeler Kanun-ı Esasi'ye aykırıydı, çünkü kanun yoluyla yürürlüğe girmemişti. Aynı dosyadaki yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Maliye Nezareti, Adana'da bu vergi talebinden geri adım atmak zorunda kalmıştı; fakat savaş döneminde Darülaceze gibi kurumların ihtiyaçları arttıkça sıkı bir vergi uygulamasına gidildi. Taşradaki küçük işletmeler ise vergi yükünden şikâyet etmeye başladı. Eğlence hayatını Milli Müdafaa Cemiyeti gibi kuruluşlar yönlendirmeye başlamıştı.

LUBİYYAT NİZAMNAMESİ

Eğlence yerleri gelirlerinin yardım kuruluşlarına aktarılması dışında eğlencenin içeriğinin düzenlenmesi ve kontrolünün sağlanması da yine savaş döneminde hem askeri hem de mülki otoritelerin gündemindeydi. Dahiliye Nezareti 1916 yılında oldukça ayrıntılı hazırlanmış bir nizamnameyle tiyatro, sinema, at ve ip cambazları, sirkler, kafe şantanlar

"Darülbedayi kulislerinde bir celse-i şeşaret."

Temaşa, Ağustos 1336.

"Uçarım piyesinin üçüncü perdesinden."

Temaşa, 1 Nisan 1336.

ve kafe konserlere dair öngörülen düzenlemeleri sıralamıştı.[7] Toplam altmış maddelik bu nizamname dört bölümden oluşuyordu. En kapsamlı bölüm tiyatrolar hakkındaki ilk kısımdı. Metnin genelinden anlaşıldığı kadarıyla, amaçlanan şeylerden biri eğlence yerlerini mekânsal anlamda düzenlemekti. Örneğin tiyatro yanına ayrılan bir locadan piyesi izleyecek, polis teşkilatı olmayan yerlerde jandarma bu görevi üstlenecekti. Nizamname bütün vilayetlere gönderilmiş, tek tek polis müdürlerinin ve valiliklerin fikirleri sorulmuştu. Öte yandan Hariciye Nezareti diğer ülkelerdeki lubiyyat mahallerine dair nizamnameler ya da kanun maddeleri hakkında bilgi toplamaya çalışıyordu. Bu kadar ayrıntılı bir hazırlık savaşın acil ihtiyaçlarıyla örtüşmeyecekti. Nihayet Başkumandanlık bu alana müdahale etti. Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Dahiliye Nezareti arasında geçen 1918 tarihli bir yazışma üzerinden askeri ve mülki otoritelerin bu alanı hangi saiklerle ve ne şekilde düzenlemeye çalıştıklarını görmek mümkün.[9] Enver Paşa savaşın dördüncü yılına denk gelen 5 Şubat 1918 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne oldukça kısa ve net iki maddelik bir talimatname göndermişti:

"1- Cihe-yi harblerdeki kıt'aat-ı askeriimizin meşâkk-i harbe tahammüllerini kesr etmemek için bâ'dema matbûat-ı Osmaniye'de harb muhtâcinini ve müessesatı harbiye menfaatine olanlardan başka tiyatro ve sinema ve konser, şarkı ve ziyâfetler gibi lubiyyata zevk ve israfa ve havayic-i zarûriden olmayan müzeyyinata mütealik ilân ve-mütalaatın neşri ve bunlara âid i'lânatın fürûhhatı ve sokaklarda tesallik ve teşhiri memnûdur. Bu ilânların yalnız oyun ve teşhir binalarında taslikine müsaade olunmuştur.

2- Hilâf-ı memnu'iyyet harekette bulunanlar divân-ı askeriyeye tevdi olunacaklardır."[10]

Anlaşılan, cephe gerisindeki eğlence hayatı askerlerin savaş motivasyonunu epey etkilemekteydi. Harbiye Nazırı, gazetelerde ve sokaklarda savaş yararına olmayan bütün eğlence tertipleri ve lüks tüketim duyurularının yasaklanmasını ve bu talimatnameye aykırı hareket edenlerin Divan-ı Harb'e sevk edilmesini istiyordu. Gerçekten de savaş dönemi Osmanlı toplumunda sınıfsal farklılıklar o zamana kadar görülmemiş ölçüde su yüzüne çıkmıştı. Ekmek fırınları önünde bekleyen kalabalıklar ile bu kalabalıkların ihtiyaçları üzerinden servet edinmiş "harb zengini" olarak ünlenen yeni tüccar sınıfı arasındaki tezat, en çok da eğlence, ahlaki düşkünlük, lüks harcamalar ve sefahat üzerinden ifade ediliyordu. Sedad Simavi'nin *Les Neo Riches* adlı, 1918 tarihli karikatür albümü bu yeni tüccar tipolojisini oldukça başarılı resmeder. Savaşın üzerinden on yıllar geçmesine rağmen erken Cumhuriyet edebiyatında işlenen temalar da yine bu tezat eksenindedir. Yukarıda alıntılanan talimatnameyi, Harbiye Nazırı'nın savaşın son yılında bizzat bu gerçeğe odaklandığı şeklinde okumak mümkün.

Emniyet-i Umumi ancak bir hafta sonra Enver Paşa'ya bir cevap yazdı. Öncelikle bu talimatnameye uymayan kişilerin Divan-ı Harplere sevk edilmesinin Meclis-i Vükela kararına bağlı olduğu, ikinci olarak da lüks ve eğlence ilanlarının tamamen yasaklanmasının mümkün olamayacağı belirtiliyordu. Enver Paşa ise, Meclis-i Vükela şartını uygun gördüğünü ve yasakların uygulanması için de polis takibini istediğini belirtiyor ve şöyle devam ediyordu: "Zarûrî ve tabiî ihtiyaçlar sırasında olmayan ilânlar ezcümle tuvalet ve zarafethânelerin müşteri celbine mütealik reklamları müzeyyinattan madûd olabilir."[11] Dolayısıyla savaş ihtiyaçlarına yönelik olmayan eğlencelerin tertibi ve kıyafet ve süs gibi lüks tüketim de en azından gazetelerde ve sokaklarda ilanla duyurulmamalıydı.

"Yeni zenginler âlemi."

SedadSimavi, *Yeni Zenginler/Les Néo-Riches*, 1918 (AdamYayıncılık, 1993).

Nihayet Başkumandanlık 4 Mart 1918'de İstanbul ve civarındaki sinema ve fotoğraf atölyelerinin ancak karargâh-i umuminin istihbarat şubesinden alınacak bir vesikayla çalışabileceklerini ve zabıtanın bu konuda yetkili olduğunu bildiren bir talimatnameyi Dahiliye Nezareti'ne gönderdi.[12] Kanımca bu yazışma —ve askeri otoritelerin baskısı— üzerine Dahiliye Nezareti daha önce hazırladığı 1916 nizamnamesini Şûra-yı Devlet'e bir kez daha gönderip acil bir şekilde uygulanmasını arz etmiştir.[13]

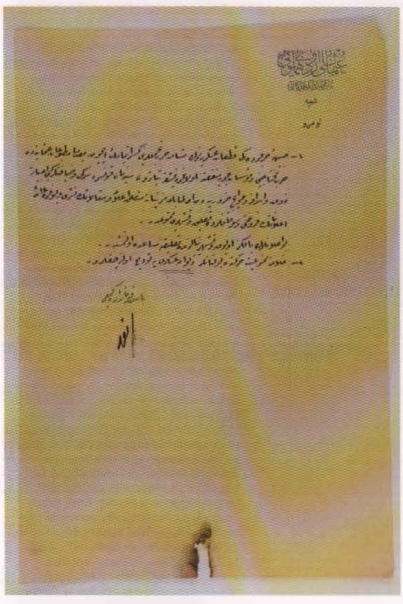
MİLLİ DRAMLARIN ARDINDAN KOMEDİ

Savaş dönemi tiyatro ve sinema gibi eğlencelerin yardım dernekleri tarafından savaşın ihtiyaçları doğrultusunda kullanılması ilk etapta Osmanlı entelektüellerini sevindirse de bu durum zamanla çok büyük tartışmalara yol açtı. Savaş koşulları altında birçok Osmanlı entelektüeli halkı bilinçlendirmek, savaşa olan ilgiyi canlı tutmak ve ahlaki dersler içeren oyunları sahnelemek hevesiyle özellikle tiyatro gösterilerini kullanmak istedi. Abdullah Cevdet, *Işhat* gazetesinde 1914 yılında Darülbedayi'nin kurulması için İstanbul'a gelen Andre Antoine hakkında şunları yazıyordu: "[T]ürkiye'nin tiyatrodan önce ne kadar çok ihtiyaçları var dediler. Fakat —arkadaşlarımızdan biri de söylemişti— halka eğlenceyi yasak etmek olmaz. Onu kaba, çirkin, kirli eğlence yerlerinden alıp ülküsü pek yüksek olan bir sahnenin önüne getirmekte şüphesiz bir hayır vardır."[14] Fakat yardım derneklerine maddi gelir sağlamak kaygısıyla bu durum değişecek, kitlelerin zevkine ve talebine göre piyesler sahnelenmeye başlanacaktı. Darülbedayi ilk temsilini Fransızcadan uyarlanan "Çürük Temel" adlı bir oyunla verdi. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatroları'nın 100. yıl etkinliği olarak da sahnelenen "Çürük Temel", fabrika sahibi bir kadının ilk ve ikinci evliliğinden olma çocukları ile iflasın eşiğindeki kocası arasında bir türlü paylaşılamayan fabrikası üzerinden bir aile trajedisini konu ediyordu.[15] Elbette, bu paylaşılamayan baba yadigârı fabrika, savaş dönemi Osmanlı Devleti'ni çağrıştırıyordu.[16] Oyunun bütün gelirleri, masraf dahi çıkarılmadan Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti'ne aktarıldı. Darülbedayi'nin bu ilk temsillerini izlemiş olan Halit Fahri Ozansoy anılarında piyesin ve Darülbedayi'nin akıbetini şöyle anlatıyor: "Çürük Temel'in temsilinden sonra çürüklük başladı. Ortada bu yeni temaşa cereyanını devam ettirecek piyes yoktu. Ancak haftada bir gün, perşembe günü gündüzleri kadınlara, geceleri erkeklere olmak üzere iki temsil verilecekti, seyirciler öyle birkaç hafta salonu dolduracak kadar kalabalık değildi. İlk birkaç temsilden sonra salon ve localar boş kalıyor, öte yandan Tulûat Kumpanyası'nın gişeleri eskisi gibi bilet almaya koşanlarla karınca yuvası gibi kaynıyordu. Bu şartlar altında Şehremaneti'nin yıldan yıla vereceği üç bin lira, masrafları karşılamayacaktı. İdare heyeti vodvile kuvvet verecek, arada dramlar da oynanacaktı; kalabalığı toplayabilmek için bu yola gitmeyi düşündüler."[17]

Darülbedayi de Milli Müdaafa Cemiyeti de halkın katılımını artırmak için milli dramlardan sonra komedi sahnelemeye başlamıştı. Dramlardan sonra kısa komedilerin oynanması adeta rutin hale gelmişti. Halkı bilinçlendirme amaçlı kurgulanan oyunlar bir süre sonra seyircisiz kalıyordu. Biletlerden sağlanan gelire büsbütün bağlı olan Darülbedayi sahnesi bu idealinden uzaklaşmak zorunda kaldı. Muhsin Ertuğrul, "Hortlaklar" adlı piyesi sahnelemek istediğinde Darülbedayi yönetimini karşısına almıştı; bu oyunun yazarı Ibsen, Darülbedayi yöneticilerinin gözünde "can sıkıcı ve anlaşılması imkânsız" bir yazardı.[18] Muhsin Ertuğrul ise atılacağını bile bile bir başka kumpanyada bu oyunu sahnelemişti, zira Darülbedayi oyuncularının başka kumpanyalarda çalışmaları yasaktı.

1918 yılında yayın hayatına başlayan *Temaşa* dergisi tam da bu entelektüel tartışmaları merkezine alıyordu. Muhtemelen amaç, sanatı mülki ya da askeri otoritelerden bağımsız konumlandırmaya çalışmaktı. Muhsin Ertuğrul bu dergide Darülbedayi'den ayrılışını şu sözlerle anlatıyordu: "Ben hiçbir zaman Darülbedayi'nin yaptığı gibi halkı güldürecek tiyatroyu sevdiririm gülünçlüğünde bulunmadım; sanatın faydalı olması için halka inmek onu gıdıklamak değil, yavaş yavaş onu yüksek eserlere doğru yükseltmek lazımdır."

Muhsin Ertuğrul Darülbedayi'den ayrılışını şu sözlerle anlatıyordu: "Ben hiçbir zaman Darülbedayi'nin yaptığı gibi halkı güldürecek tiyatroyu sevdiririm gülünçlüğünde bulunmadım; sanatın faydalı olması için halka inmek onu gıdıklamak değil, yavaş yavaş onu yüksek eserlere doğru yükseltmek lazımdır."

Enver Paşa'nın talimatnamesi.

yavaş yavaş onu yüksek eserlere doğru yükseltmek lazımdır."[19] Sadece tiyatronun değil sinema filmlerinin de *Temaşa* yazarları tarafından şiddetle eleştirilmesi bu yazarlar ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti arasında gerginliğe sebep olmuştu. Bu tartışmaların en meşhuru 26 Eylül 1918'de "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Riyaset-i Muhteremesi'ne"[20] başlıklı bir yazıydı. Bu yazıda cemiyetin yaptığı filmler "pek fena" olarak nitelendiriliyor, sadece para israfı değil "Türk haysiyet-i milliyesini" de öldürecek eserler ortaya çıktığı belirtiliyordu. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Merkez-i Umumisi de bir cevap yazmış, *Temaşa* dergisinin tavrının "küstâhâne" olduğunu ve bu tavrı "teessüfle" karşıladıklarını belirtmişti.

"Darülbedayi-i Osmani Heyet-i İdare ve Edebiyesi'nden bazı zevat-ı muhterem (İçtima salonunda piyes mütalaa edilirken)."

Temaşa, 1 Nisan 1336.

Kısaca özetlemek gerekirse, her ne kadar savaş dönemi hükümeti ve yönetimi kapitülasyonların kaldırılması ve sıkıyönetim uygulamaları sayesinde eğlence yerleri olarak tabir edilen kamusal alanı düzenleme çabalarına giriştiyse de, bu yerlerin gelirlerinin ve vergilerinin savaşın ihtiyaçlarına yönelik kurgulanması söz konusu çabaları sonuçsuz bıraktı. Üstelik yarı resmi yardım kuruluşları, milli bilinci artıracak eğlence tertipleri talep görmedikçe entelektüel tepkiyi de karşılarına alarak, komedilerin milli dramları takip ettiği karma programlar hazırlamaya başladı.

ÇİĞDEM OĞUZ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK ENSTİTÜSÜ
DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 Bu konuda Toplumsal Tarih'te Mehmet Beşikçi'nin editörlüğünde derlenen makaleler örnek verilebilir: Mehmet Beşikçi (haz.), "Birinci Dünya Savaşı'na Yeni Yaklaşımlar," *Toplumsal Tarih* 243 (Mart, 2014): 46-81.

2 "Topyekün savaş" her ne kadar tartışmalı bir kavram olsa da, bu yazıda özellikle askeri otoritelerin ya da doğrudan hükümetin cephe gerisini askeri amaçlarla düzenleme çabasını, sosyal, ekonomik ve politik alanın bütünlüklü olarak seferberliğe dahil edilmesini ve Birinci Dünya Savaşı'nda sivillerin hiç olmadığı kadar doğrudan savaşa müdahil olmaları gerçeğini ifade etmek için kullanıyorum. "Topyekün savaş" kavramının tartışmalı yönleri için bkz. Daniel Marc Segesser: "Controversy: Total War," *1914-1918-online: International Encyclopedia of the First World War*, (ed.) Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, Bill Nasson, Freie Universität Berlin, 10.08.2014. Erişim Tarihi: 10.11.2015, http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/controversy_total_war.

3 Balkan ve Birinci Dünya Savaşı döneminde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Osmanlı Donanma Cemiyeti gibi kuruluşların cephe gerisinde vatanseverlik ve milliyetçilik temasıyla seferberliğe katkıları ve bu kuruluşların kamusal alan çerçevesinde bir değerlendirmesi için bkz. Nadir Özbek, "Defining the Public Sphere during the Late Ottoman Empire. War, Mass Mobilization and the Young Turk Regime (1908–18)", *Middle Eastern Studies* 43/5, (2007): 795-809.

4 23 Kasım 1912 tarihli Cem-i Iane Nizamnamesi, Müdafaa-i Milliye ve Donanma-yı Osmani ve Hilal-i Ahmer cemiyetlerinin yardım toplama usulünü oldukça ayrıntılı bir şekilde tarif etmişti. Bu bilindik derneklerin dışında eğlence tertipleri aracılığıyla yardım toplama amacı güden her türlü kurum ve kuruluş o yerin en büyük mülki amirinden izin almalıydı. Nizamnamenin tam transkripsiyonu için bkz. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı. Erişim Tarihi: 10.11.2015, http://www.dernekler.gov.tr/tr/Mevzuat/mulga-anayasa/mulga-kanun.aspx.

5 BOA.BEO 4482/336127 1335 Za 11 (28 Eylül 1917).

6 BOA.DH.I.ÜM 94/5-70 1330 C 16 (3 Mayıs 1912).

7 BOA.DH.EUM. 6 Şb. 38/12 1336 Ş 18 (29 Mayıs 1918).

8 "Osmanlı Devleti'nde resmi olarak tanınan dinler, mezhepler ve unsurlardan birine hakaret eden, küçük düşüren piyeslerin sahnelenmesi yasaktır."

9 BOA.DH.EUM.6 Şb. 31/29 1336 Ca 05 (18 Mart 1918).

10 "Savaş bölgelerindeki askerlerimizin savaşın zorluklarına karşı tahammüllerini sekteye uğratmamak için bundan sonra savaştan zarar görenler yararına ve savaş kurumları yararına olmayan bütün tiyatro, sinema ve konser, şarkı ve ziyafetler, zorunlu ihtiyaçlardan olmayan ziynet ve süsün gazetelerde ve sokaklarda ilanı ve tanıtımı yasaktır. Bu ilanlar sadece oyunların oynandığı binada sergilenebilir. Yasağa uymayanlar askeri mahkemeye sevk edilecektir."

11 "Zorunlu ve doğal ihtiyaçlardan olmayan ilanlar, tuvalet ve güzellik salonlarının reklamları bu tür ilanlar arasında sayılabilir."

12 BOA.DH.EUM.VRK.28/51 1336 C 4 (25Şubat 1918).

13 BOA.DH.EUM. 6 Şb. 38/12 1336 Ş 18 (29 Mayıs 1918).

14 Akt. Refik Ahmet Sevengil, *Meşrutiyet Tiyatrosu* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1968), s. 182.

15 Sevengil, Çürük Temel'i boşanmanın yasak olduğu bir dönemde birbiriyle anlaşamayan bir karı kocanın yaşadığı aile faciası şeklinde anlarmışsır. (Sevengil, *age*, s. 216) Fakat Emile Fabre'nin yazdığı Çürük Temel, *La Maison d'Argile* ya da "Kil Evi" yukarıda anlatıldığı gibi mülkiyetin paylaşımı için birbiriyle kıyasıya mücadele eden kardeşlerin, anneleri Münire Hanım'ın mutluluğunu gözetmeden giriştikleri çatışmayı anlatır.

16 Oyun, Münire Hanım'ın ağzından şu sözlerle kapanır: "Oğlum bana düşman, zevcim oğluma düşman, hemşire hemşiresine düşman. Ya kızım, ya oğlum, ya kocamı fedaya mecburum. Hang isinin feda olacağını da yine ben tayin edeceğim. Ya nankör bir zevce, ya gaddar bir anne... Benim kabahatim. Hep benim kabahatim. İşte gerdanlığım. Alın. İncilerim, elmaslarım, alın hepsi sizin olsun. Paylaşın... Paylaşın... Paylaşın..."

17 Halit Fahri Ozansoy, *Darülbedayi Devrinin Eski Günlerinde* (İstanbul: Ak Kitabevi,1964), s. 55

18 Sevengil, *age*, s. 227.

19 Ertuğrul Muhsin, "Garpta Tiyatroculuk, Bizde Tiyatroculuk," *Temaşa*, 26 Eylül 1918, sayı 9, s. 5'ten akt. Sevengil, *age*, s. 163.

20 *Temaşa* 9, 26 Eylül 1918. Bu yazının altında imza yoktur. Aynı sayıdaki bir önceki yazı Halide Edip tarafından imzalanmıştır. Ali Özuyar bu yazının Halide Edip tarafından yazıldığını söylemektedir. Bu tartışmanın Osmanlıcadan çevrilmiş hali için: Ali Özuyar, *Sinemanın Osmanlıca Serüveni* (Ankara: Öteki Yayınevi, 1999), s. 53-54.

1988'den beri yol arkadaşınız, çözüm ortağınız

Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

www.oasis.com.tr / www.academiaoasis.com

Şahkulu Mah. İstiklal Cad. Unionhan 237/1 Beyoğlu 34420 İstanbul Tel: (0212) 292 4714 Fax: (0212) 292 47 97 E-mail: oasis@oasis.com.tr

EMİNE ÖNEL KURT

ORTAÇAĞ AVRUPA RESMİNDE KENT İMGELERİ

Dini öykülerin tasviri, Ortaçağ Avrupa resminin ana konusunu oluşturur. Bu resimlerde mimari öğeler, olayın geçtiği tarihi yansıtacak üslup özelliklerinden çok, anlatılan öykünün içeriğiyle ilişki kurulabilecek unsurlar şeklinde yer alır. Eski ve Yeni Ahit öykülerinin yer aldığı bu sahnelerde, özellikle iç mekânlar anonim denebilecek detaylarla verilmiş ve olayın geçtiği kentleri simgeleyen yapılar ya da kent duvarları tasvir edilmiştir. Kimi örneklerdeyse resmin yapıldığı tarihe göre ve daha çok da dini yapı tasvirlerinde Romanesk ya da Gotik dönemlerin mimari özellikleri yansıtılır.

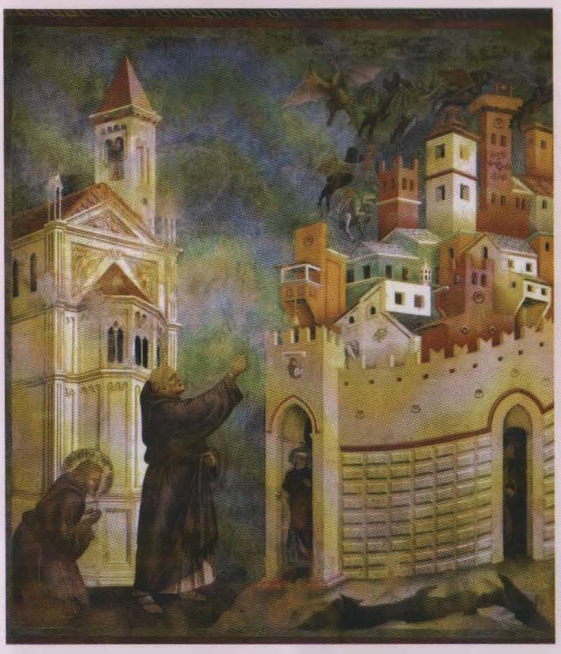

Aziz Louis'nin Mezmurlar Kitabı (anonim), 1260'lar. Parşömen elyazması (Ms. lat. 10525), 210x145 mm. Bibliothèque Nationale, Paris.

Aziz Louis'nin Mezmurlar Kitabı'nda *Sodom ve Gomora'nın Yıkılışı* sahnesinden detay.

Ortaçağ Avrupa resminin ana konusu olan dini öykülerin tasvirinde, olayın geçtiği mekânı ifade edecek birkaç detayın dışında, olay tarihini yansıtacak bir mimari üslup üzerinde pek de durulmamıştır. Esas olarak anlatılan öykünün (ağırlıklı olarak da iç mekânda geçmesi muhtemel bir öykünün) içeriğiyle ilişki kurulabilecek unsurlara yer verilir. Örneğin İsa'nın doğumu sahnesinde doğumun gerçekleştiği ahırı ifade etmesi için kısıtlı mimari detay verilirken mekânın neresi olduğu daha çok çevrede yer alan hayvanlarla algılanır ya da Meryem'e müjde sahnelerinde neredeyse istisnasız, Meryem bir iç mekânda kitap okurken gösterilir. Bu iç mekân, Rönesans örneklerine dek çok da detaylandırılmazken öykü daha çok, Meryem'in (bakireliğinin, dolayısıyla saflığının simgesi olarak beyaz zambak) veya kutsal bir olayın müjdesinin verileceğinin simgeleriyle (Kutsal Ruh'u simgeleyen ışık huzmeleri, güvercin motifi vb.) okunur kılı-

Giotto di Bondone, *Arezzo'dan Şeytanların Kovuluşu*, 1297-99. Fresk, 279x330 cm, Yukarı San Francesco Kilisesi, Assisi.

***Arezzo'dan Şeytanların Kovuluşu* sahnesinde kilise tasvirinden detay.**

nır. İncil'lerin de dahil olduğu kitap resimlemelerinde benzer bir özellik devam eder. Dua ya da ilahi kitapları gibi yazma eserlerde dini öykünün anlatıldığı sahnelerin dışında çoğunlukla kitabı sipariş eden kişinin yaşamından izlere de rastlanır; siparişi veren kişiye ait olan ya da bu kişinin yaşadığı kenti simgeleyen yapıları gösteren tasvirler gibi. Eski Ahit ya da Yeni Ahit sahnelerindeyse öykünün geçtiği mekânlar anonim denebilecek detaylara sahiptir. Kutsal Kitap öykülerinde olayın geçtiği kentleri simgeleyen yapılar ya da kent duvarları tasvir edilmiştir. Resmin yapıldığı tarihe göre kimi örneklerde Romanesk[1] ya da Gotik[2] dönemlerin mimari özellikleri yansıtılır.

Gotik dönemde resmedilen, Fransa Kralı IX. Louis (Aziz Louis)[3] (1214-1270) tarafından sipariş edilen *Mezmurlar (İlahiler) Kitabı* 78 sayfalık bir el yazmasıdır. Eski Ahit'ten sahnelerin yer aldığı bu eserin resimli sayfalarındaki kompozisyonlar en dışta bitkisel ve kıvrımlı motifli bir bordürle çerçevelenmiş, içteki alanın üst kısmındaysa Gotik mimariye ait detaylarla bir mekân yaratılmıştır. Bu şablon, yazmanın tüm sayfalarında tekrarlamış ve öyküler bu çerçevenin içinde betimlenmiştir. Elyazmasının 9 numaralı sayfasında, Eski Ahit'in Yaratılış bölümünde bahsi geçen Sodom ve Gomora'nın yıkılışı[4] resmedilmiştir.

Lut kavmine gönderildiğine inanılan bir peygamber olan Lut, Eski Ahit'te İbrahim'in yeğeni olarak geçer. Mısır dönüşünde amcasından ayrılarak Sodom ve Gomora kentleri yakınlarındaki bereketli bölgeye yerleşir. Bu kentlerin, birçok günah işledikleri için Tanrı tarafından yok edileceği daha önce İbrahim'e de bildirilmiştir. İbrahim bunun olmaması için meleklere yalvarır; onlar da on iyi kişi bulursa bu cezanın gerçekleşmeyeceğini söyler. Ancak bu mümkün olmaz. Böylece iki melek Sodom'a gelir ve kentin kapısında karşılaştıkları Lut, onları evine davet eder. Sodom halkı Lut'tan melekleri onlara vermesini ister, ancak Lut misafirlerini vermeyeceğini söyler. Bunun üzerine kapıları kırmaya çalışan halkı, melekler köreder. Lut'a da kent yıkılacağı için hemen orayı terk etmesini söylerler. Lut, karısı ve kızlarıyla kentin dışına çıkarılır ve arkalarında yakılıp yıkılarak yok olan bir kent kalır. Bu esnada Lut'un karısı, meleklerin uyarılarına rağmen kaçarken geriye baktığı için tuzdan bir sütuna dönüşür.

Yazmadaki sahnede öykü, kent yıkılırken, Lut[5] ve kızları kente bakmadan önde, tuzdan heykele dönüşmüş karısıysa yok olmaktaki kente bakarken onların arkasında gösterilmiştir. Kompozisyonda Sodom ve Gomora kentleri sur duvarları ve kuleli yapılarla simgelenmiş, sahneyi çevreleyen ve öykünün içeriğiyle bağlantısı olmayan mimari detaylarda da Gotik tarza özgü sivri kemerler, gül pencereler ve göğe doğru uzayan mimari öğelere yer verilmiştir.

Avrupa resminin önemli ustalarından Giotto di Bondone (1267-1337) Floransa'nın Vespignano kasabasında doğmuş, ressam Cimabue'nin öğrencisi olmuştur. 1297-99 yılları arasında Assisi'deki Yukarı San Francesco Kilisesi'nin[6] duvarlarına Aziz Francesco'nun yaşamıyla ilişkili öyküleri resmetmiştir. Assisili bir aziz olan Francesco kendi adını taşıyan Fransiskan tarikatının kurucusudur. Temelde alçakgönüllülük, yoksulluk ve Tanrı önünde herkesin eşit olduğu öğretisini savunan azizin hayatına ilişkin bu sahnelerden yirmi beş tanesi (toplamda yirmi sekiz adet) Giotto tarafından resmedilmiştir.[7]

Aziz Francesco'nun efsanelerinin anlatıldığı resimlerden birinde Arez-

İtalyan resim sanatının Siena Ekolü öncülerinden Duccio di Buoninsegna'nın Siena Katedrali için yaptığı Maesta adlı altar panonun arka yüzünde yer alan sahnelerden biri, İsa'nın dağda şeytan tarafından kandırılması konusunu gösterir.

Duccio di Buoninsegna, İsa'nın Dağda Şeytan Tarafından Kandırılması (Maestà altar panosundan), 1308-1311. Ahşap üzerine tempera, 43x46 cm, Frick Koleksiyonu, New York.

zo kenti görülmektedir. *Arezzo'dan Şeytanların Kovuluşu*[8] adlı bu sahnede kentteki savaş sırasında Aziz Francesco kentin üzerinde şeytanları görür ve tarikatına mensup Silvestro'dan onları kovmasını ister. Resmin sağında, kentin mimari yapıları kompozisyona hâkim unsurlar biçiminde yer almıştır.

İsa'nın Dağda Şeytan Tarafından Kandırılması sahnesinde kent imgesinden detay.

Surlarla çevrili olarak gösterilmiş yapıların üzerinde kanatlı, tuhaf yaratıklar olan şeytanlar uçuşmaktadır. Sol tarafta çan kuleli bir kilise binası görülür. Kilise Gotik mimariye özgü sivri kemerler, dilimli kemerli pencereler gibi detaylar barındırır. Kentin önündeki arazide derin bir çatlak meydana gelmiştir ve kent bu çatlakla dünyanın geri kalanından ayrılmaktadır. Aziz, resmin solunda diz çökmüş dua ederken, rahip Silvestro da sağ elini kaldırmış, kentin üzerindeki şeytanları kovarken gösterilmiştir. Bundan böyle huzur içinde yaşayacak kentin sıkıntılı de kent kapıları önünde görünmeye başlamıştır.

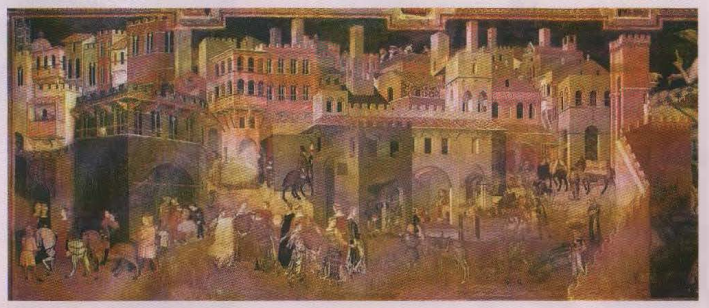
İtalyan resim sanatının Siena Ekolü öncülerinden Duccio di Buoninsegna'nın (1255-1318) Siena Katedrali için yaptığı altar panosu olan *Maesta*,[9] sanatçının en önemli çalışmalarındandır. Panonun arka yüzündeki predella[10] bölümünde yer alan sahnelerden biri, İsa'nın dağda şeytan tarafından kandırılması konusunu gösterir. İncil'de bahsi geçen[11] bu olaya göre Tanrı, İsa'yı sınamak ister. Bu yüzden şeytan İsa'yı önce çöle, sonra Kudüs'e götürür; sonra da dağa çıkarır ve onu sınayacak işler yapmasını söyler. İsa her seferinde bu sınavı geçer. En son götürüldüğü dağdaki sınanma sahnesi bu panoda resmedilmiştir.

Yüksek bir dağın tepesinde şeytan, İsa'ya dünyanın tüm ülkelerini, güzelliklerini gösterir ve eğer kendisine taparsa tüm bunların onun olacağını söyler. İsa da "Çekil git, Şeytan! 'Tanrın Rab'be tapacak, yalnız O'na kulluk edeceksin' diye yazılmıştır"[12] der. Şeytan, İsa'yı bırakır. Bundan sonra da melekler gelerek İsa'ya hizmet eder. Sahnenin merkezinde sağda İsa ve arkasında ona hizmet için gelen melekler, soldaysa simsiyah betimlenmiş şeytan görülür. Öykünün odak konusunu oluşturan, İsa'ya sunulan tüm ülkeleri, yani bir anlamda "dünyanın krallığını" ifade etmek için çeşitli yapı topluluklarıyla kent imgeleri resmedilmiştir. Dikkat çekici derecede detaylandırılmış bu kentler koruyucu bir surla çevrili farklı mimari yapıları barındırır. Kent imgeleri figürlere oranla oldukça küçük boyuttadır. Oranlardaki doğal olmayan bu dengesizlik, ortaçağ betimleme mantığında çok yadırganmasa bile dünyevi olanakların önemsenmediğini vurgulamak için de tercih edilmiş olabilir. Kiremitli çatılar, çan kuleleri, Gotik pencereler, kemerli sundurmalar görülür. Arka plandaki yapı toplulukları daha karanlık tonlardayken ön plandakiler oldukça aydınlık renklerle boyanmıştır.

Ayrıntılı bir ortaçağ kent betimlemesi de Ambrogio Lorenzetti (1285-1348) tarafından yapılmıştır. Siena'daki Palazzo Pubblico'nun Meclis Odası'nın duvarlarını resimleyen sanatçı *İyi ve Kötü Yönetimin Alegorileri ve Kentteki ve Kırdaki Etkileri* adlı fresk çalışmasında iyi ve kötü yönetilen bir hükümetin kent ve köy yaşamındaki etkilerini alegorik[13] olarak anlatmıştır. Siena kentinin yönetim binası için sipariş edilmiş olan bu fresklerde İyi Hükümeti temsil eden, kuzey duvarındaki sahnede Sienalı figürler, onların yanında bir platform üzerinde iki grup halinde yine İyi Hükümeti temsil eden barış, cesaret, ihtiyatlılık, cömertlik, ölçülülük ve adalet alegorileri gösterilmiştir.

Bu panonun yanındaki doğu duvarında *İyi Yönetimin Kentteki Etkileri* sahnesi yer alır. Huzur ve düzenin sürdüğünün hissedildiği bu sahnede surların içinde, Gotik döneme ait detayları da içerecek şekilde düzenli bir mimariyle 14. yüzyılın Siena kenti gösterilmiştir. Bunun yanı sıra bir tür (*janr*) resminde[14] görülebilecek şekilde günlük hayatın koşuşturması içinde satıcılar, dükkânlarında çalışan ustalar (ayakkabı imalatçıları, dokumacılar, şarap satıcısı vb.), bir kürsüdeki konuşmacıyı dinleyen muhtemelen öğrenciler, geri planda bir binanın çatısında çalışan işçiler, sohbet eden kentliler ve arkasında eşlikçileriyle beyaz bir at üzerinde gösterilmiş olan, kapıya çıkmış kentliler tarafından hayranlık ve merakla izlenen soylu kadın dikkat çekmektedir. Kent meydanında, konuyla ilgisiz gibi görünen dokuz genç kadın (belki de erkek) ortada dans etmektedir.[15] Muhtemelen ilham perileri olarak bilinen muzleri temsil eden bu figürler kentteki refah ve mutluluğu simgelemek için resmedilmiş olmalıdır. Lorenzetti, Rönesans resminin habercisi sayılan sanatçılardan biridir. Onun bu resminde yaptığı gibi alegorik anlatımlar, Rönesans döneminde sıklıkla tercih edilecek yaklaşımlardan biri olacaktır.

Siena'daki Palazzo Pubblico'nun Meclis Odası'nın duvarlarını resimleyen Ambrogio Lorenzetti, İyi ve Kötü Yönetimin Alegorileri ve Kentteki ve Kırdaki Etkileri adlı fresk çalışmasında iyi ve kötü yönetilen bir hükümetin kent ve köy yaşamındaki etkilerini alegorik olarak resmetmiştir.

Ambrogio Lorenzetti, *İyi Yönetimin Kentteki Etkileri*, 1337-1340. Fresk, Palazzo Pubblico, Siena.

DİPNOTLAR

1 Romanesk mimarlık Avrupa'da 7. ve 13. yüzyıllarda gelişen mimari üsluptur. Ağırlıklı olarak dini yapılarda uygulanan bu üslubun temel özelliği yuvarlak kemer ve beşik tonoz kullanımıdır. Az sayıda pencerenin yer aldığı Romanesk yapılarda oldukça geniş duvar alanları vardır; bu da fresk tekniğindeki resimler için geniş alanlar sağlamıştır.

2 Gotik mimarlık Avrupa'da 1140 yılı civarında görülmeye başlamıştır. İlk uygulama Paris yakınlarındaki St. Denis Katedrali'nde yapılmıştır. 13. yüzyılda Geç Gotik adı verilen dönemle gelişimi en yüksek noktasına ulaşır. Rönesans'la birlikte 15. yüzyılda İtalya'da, 16. yüzyılda diğer Avrupa ülkelerinde son bulur. Çapraz tonoz, kaburgalı çapraz tonoz, uçan payanda, sivri kemer, gül pencere gibi mimari unsurların kullanımı Gotik yapıların karakteristiğini oluşturur. Uygulanan strüktürel sistem, taşıyıcı duvarların hafifletilmesine yol açmış, bu da büyük pencere açıklıklarına imkân vermiştir. Pencereler vitrayllarla örtülmüş, böylelikle kilise resimleme programında yeni bir tekniğin kullanımı geliştirilmiştir.

3 1297 yılında kilise tarafından azizlikan edildiği için daha çok Aziz Louis olarak tanınır. Gotik mimarinin en güzel örneklerinden Paris'teki Sainte-Chapelle Kilisesi'ni (1248) yaptırmıştır.

4 Yaratılış, 19:1-29.

5 Lut'un başındaki şapka, ortaçağ Avrupa'sında özellikle 11.-12. yüzyıllarda Yahudilerin kullandığı bir tür şapkadır. Sahnedeki mimari detaylar gibi öykünün gerçekleştiğine inanılan tarihle bu şapkanın kullanılmış olduğu dönem tarihi açıdan ilintisizdir.

6 Assisi'deki San Francesco Kilisesi 1228 yılında inşa edilmeye başlanır. İki katlıdır. Alt kat (Aşağı Kilise) 1230'da, ikinci kat ise (Yukarı Kilise) 1253'te tamamlanmıştır.

7 Bedrettin Cömert, *Giotto'nun Sanatı* (Ankara: De Ki Yayınları, 2007), s. 40-41

8 Aziz Francesco'nun yaşamına ilişkin bilgiler tarikatın önde gelen isimlerinden San Bonaventura tarafından yazılmış kitapta yer alır: "Francesco, Arezzo kenti üzerinde, kent halkını birbirine düşüren ve birbirlerini yok etmeye iten şeytanları görünce, arkadaşı rahip Silvestro'ya şöyle buyurdu: Git, Tanrı adına şeytanları kovl Rahip, bu buyruğa uyup şeytanlara bağırınca, şeytanlar hemen kaçtı ve kente barış geldi..." (Leg. Maj., VI, 9), Legenda Major'den aktaran Cömert, *age*, s. 130-131.

9 1308 yılında Siena Katedrali'ne konmak üzere kent meclisi tarafından Duccio'ya bir altar panosu ısmarlanır. *Maestà* adıyla bilinen bu pano 1311'de tamamlanır. İki yüzü de resimlerle boyanmış panonun *predella* sahneleri yıllar içinde parçalara ayrılarak çeşitli müzelere ve özel koleksiyonlara dağılır.

10 *Predella*, kilisedeki altar (sunak) panosunun alt kısmıdır. Yatay bir dikdörtgen formundadır.

11 Matta 4:8-11, Markos, 1:12-13, Luka, 4:1-13.

12 Matta, 4:20.

13 Kelime anlamı olarak bir şeyin bir başka şeyi temsil etmesi şeklinde tanımlanabilen alegori, soyut kavramların simgesel karakterler ve eylemler aracılığıyla sözel ya da resimsel olarak anlatılmasıdır. Alegorik anlatımda ahlaki, dini, sosyal ya da politik kavramlar göründüklerinden başka şeyleri temsil eden nesneler, kişiler ya da olaylarla ifade edilir.

14 Tür resmi (*janr/genre*), Avrupa sanatında günlük hayatı, ev yaşamını, festival sahnelerini içeren din dışı resim konularına ait örnekleri ifade eder. Bu sahnedeyse bu figürler, günlük hayatı anlatmak için değil iyi yönetilen bir kentte her şeyin nasıl yolunda gittiğini simgelemek için gösterilmiştir.

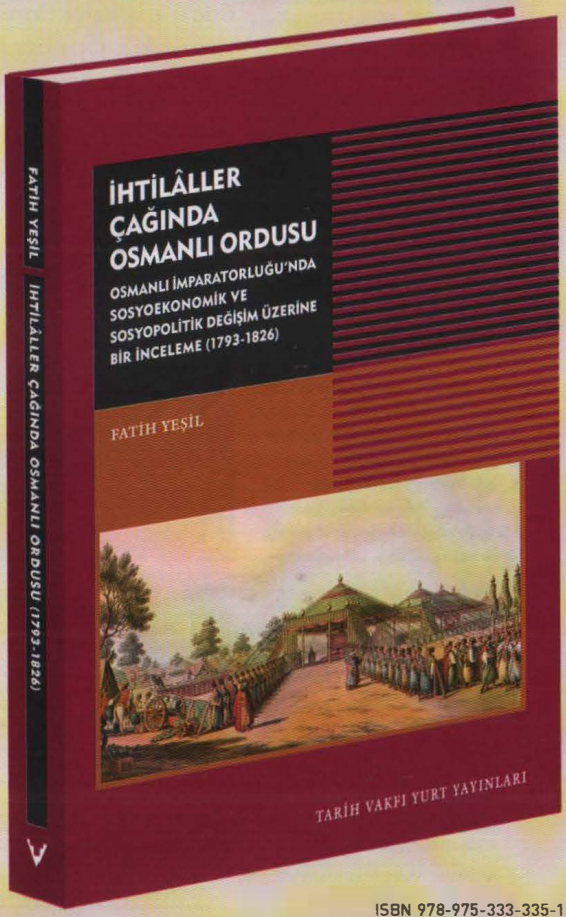
15 Bu dans eden figürlerin kimlikleri ve anlamları tartışmalıdır. Sayısal olarak oluşturdukları gruplar (ortada tef çalan bir, yüzü bize dönük iki, profilden sağa dönük üç ve sola dönük dört kişi) Pythagorasçı mükemmel sayıları temsil eder. Elbiseler üzerindeki solucan ve güve yada yusufçuk motifleriyse Özdeyişler'in eski Vulgate çevirisinde (25:20) sözü edilen, insan kalbini mahveden yeisin simgeleri olarak anlaşılabilir. Quentin Skinner, *Sanatçının Bir Siyaset Düşünürü Olarak Portresi: Ambrogio Lorenzetti* (Ankara: Dost Yayınları, 1999)

İHTİLÂLLER ÇAĞINDA OSMANLI ORDUSU

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYOEKONOMİK VE SOSYOPOLİTİK DEĞİŞİM ÜZERİNE BİR İNCELEME (1793-1826)

Fransız İhtilali'nin Avrupa'yı kasıp kavurduğu yıllarda Osmanlı İmparatorluğu da büyük bir değişim devrine girmişti. Osmanlı tarihi açısından, en az kopuşlar kadar sürekliliklerin de rahatlıkla tespit edilebildiği Nizam-ı Cedid ajandasının uygulanmaya başlanması, bu değişimin başlangıç noktasını teşkil etmektedir. Nizam-ı Cedid siyasetinin doğal sonucu olarak da görülebilecek Yeniçeriliğin ilgası (1826) ile kapanan bu dönem, Avrupa'daki uygulamaların izlerini taşıyan modern bir ordunun inşasına yönelik yeni bir siyasî ve malî yapının oluşumuna tanıklık eder. Rumeli'de açılan isyan bayraklarının ardından 1807 ve 1808 senelerinde İstanbul'da peş peşe patlayan ihtilaller ve Yeniçeriliğin ilgası, adeta kabuk değiştirmeye çalışan Osmanlı askerî, siyasî ve malî yapısının doğum sancılarıdır.

Elinizdeki kitap, Osmanlı İmparatorluğu'nda hem askerî alanda gerçekleşen yapısal değişimi hem de bu değişimin sosyoekonomik ve sosyopolitik alanlardaki yansımalarını ele alıyor.

ISBN 978-975-333-335-1

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

biz dağıtalım, SİZ İZLEYİN!

Tüm dağıtımlarımızı akıllı cihazlarla yapıyor ve
teslimat yapıldığı anda
Teslim Detayları, Resimleri ve GPS Bilgileriyle Google Maps üzerinde
Sunuyoruz...

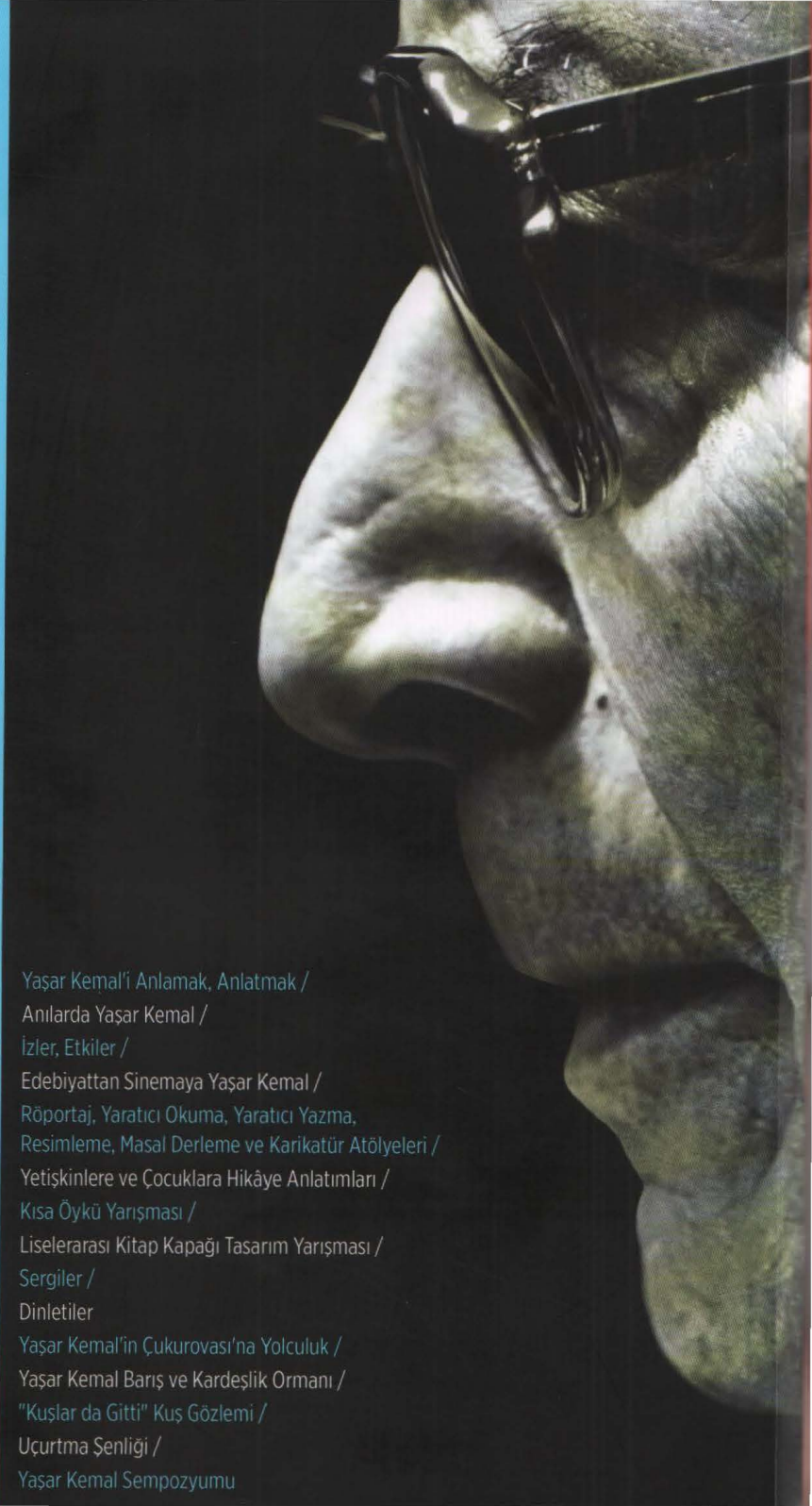
ajanspress® kurye

AJANS PRESS KURYE DAĞITIM A.Ş.
Profilo AUM 5. Yıl Sok. No:1 /D Mecidiyeköy / İSTANBUL
+90 (212) 356 11 51 · info@ajanspresskurye.com.tr · www.ajanspresskurye.com.tr

Bir AJANS PRESS GROUP kuruluşudur.

2015 YILIN YAZARI

Yaşar Kemal

Yaşar Kemal'i Anlamak, Anlatmak /
Anılarda Yaşar Kemal /
İzler, Etkiler /
Edebiyattan Sinemaya Yaşar Kemal /
Röportaj, Yaratıcı Okuma, Yaratıcı Yazma,
Resimleme, Masal Derleme ve Karikatür Atölyeleri /
Yetişkinlere ve Çocuklara Hikâye Anlatımları /
Kısa Öykü Yarışması /
Liselerarası Kitap Kapağı Tasarım Yarışması /
Sergiler /
Dinletiler
Yaşar Kemal'in Çukurovası'na Yolculuk /
Yaşar Kemal Barış ve Kardeşlik Ormanı /
"Kuşlar da Gitti" Kuş Gözlemi /
Uçurtma Şenliği /
Yaşar Kemal Sempozyumu

NİLÜFER BELEDİYESİ BURSA | KÜTÜPHANE

444 1603 | nilufer.bel.tr | NiluferBel
441 8189 | kutuphane.nilufer.bel.tr | NiluferKutuphane